نووسەری کورد

گۆڤاری یەکێتیی نووسەرانی کورد

ژمـــارە (٩) ، خولی دووەم ، تشرینی دووەمی ١٩٨٢

سەرۆکی نووسین

د. عیزەدین مستەفا رەسووڵ

سکرتێری نووسین

مومتاز حەیدەری

بارەگای گۆڤار

بغـداد ـ الوزيريـة

مقـابل كلية التربية الرياضيـة ـ مقر جمعية الثقافة الكردية

چاپخانەی «الحوادث»

ئەم ژمارەیەی تریش ...

ژیانت دوو ساڵ زیاتر لەنێوان مانو نەماندا بیت ، بەڵام هەر لەسەر هەناسەدانو دوواندنو بەرهەمبەخشین بەردەوام بیت ، چونکە هەر ژیاوی ، لەبەرئەوە ناتەوێ خۆت گیانبدەیت بەدەستەوەو ناڵای مەرگ هەڵبریتو لەکاربکەویت ، یا بڵێین خۆت گۆڕ بۆ خۆت هەڵکەنیتو گڵ بکەیت بەسەر خۆتدا • لە لایەکی تریشەوە ، چونکە نامێنی ، یا پاسایەك جنگی مەرگەکەت پیشاندەداتو لەو دوو ساڵ زیاترەدا ، هەمیشە ئەمڕۆ یا سبەینێ دەکات بەوادەو کاتی ، لەبەرئەوە لەپاڵ ئەو دیاردەی ژیان نوواندنەدا ، تینی بیر لە ژیانو گۆڕینو بەرەوپێش چوونت نی یە •

ئەمە حاڵی ئەم دوو ساڵ زیاترەی یەکێتیی نووسەرانی کوردە • کە ئەم چەند دێرە دەنووسم هیچ لەوە نەگۆڕاوە کە لە سێ ژمارەکەی پێشوودا باسمانکرد ، هەر لەنێوان مانو نەمانداین • دیمەنی ژیانمان مانەوەی بارەگا ، نابارەگا کڵۆڵەکەی دەستەی بەڕیوەبەرمانە لە بەغداو بارەگا لە بارەگا نەچووەکانی لقەکانی سلیمانیو هەولێرو دهۆکە • بەشداریمانە بەتەواویو بە نیوەچڵ لەم مەهرەجانو ئەو دیداری دەسگا کوردی‌یەکانی سەر بە میریدا ، یەکتر دیتنو لە حاڵی خۆ دوانمانە • بەڵام نەبوونو ڕاگرتنی کۆڕو میهرەجانی ئەدەبیی خۆکردیشە ••

دیارترین دیمەنی هەناسەو ژیانمان ئەم ژمارانەی نووسەری

کوردە ، کە دەست دەدەینە هەر ژمارەیە وادەزانین ، دەبـێ ووشـەی ماڵئاوایی ووشەی سەرەتاو کۆتایی بێت ، بەڵام هێشتا هەر بەبەریەوە دەمێنێ‌و کەڵکی هەناسەیەکی‌تر ، ژمارەیەکی‌ترمان دەمێنێ • کەواتـە با بەردەوام بین ، چونکە لە بارو حاڵی بێ‌پارەیی یەکێتی‌ی نووسەرانی کورددا ، کە چەند مانگە تەنانەت توانای ئەوەشمان نەما کرێی ئیشکەرو پاك‌کەرەوەی بارەگاش بدەین ، لەم‌حاڵـەدا دەروویـەکی بچووك لـە لقەکانمان کرایەوە ، بەوەی ئەمینداریێتی‌ی رۆشنبیری‌و لاوان باربۆیەکی سێ لقەکەمانی کرد ، ئەوانیش ــ یا بڵێین پێشتر لقی هەولێرو ئەوسا سلیمانی کەوتنە کۆکردنەوەی کەرەسەی ژمارەی « نووسەری کورد »و ئەرکی چاپکردن گرتنە ئەستۆی • ئەمەش چیرۆکی ئەم ژمارەیەو ئـەو ژمارەیەی‌تریش کە یەکسەر دەیخەینە ژێر چاپ •

جارێکی‌تر ئەوەش دووبـارە دەکەینەوە کـە ئائێستا « نووسـەری کورد » ، ئەگەر هەموو ژمارەکانیشی بفرۆشرێ ، هـەر زیانـی لـی دەکەین • بەڵام دیارە ئێمە ئەو زیانەمـان زۆر لا بچـووکە ، چونـکە ئائێستا شانازی بەوەوە دەکەین کە گۆڤارەکەمان وەك ئاوێنەی بێگەردی دەروونی گەل ، لە رێی هەست‌و هەژان‌و بەرهەمی نووسەرانەوە دەچێتەوە ناو خەڵك • شانازی بەوەوە دەکەیـن کە قوتابی‌و کریـکارو تەنانـەت فەلاحی کوردیش خۆیـان بـە خوێنـەرو یاریـدەدەی گۆڤارەکەمان‌و یەکێتی‌یەکەمان دەزانن • ئەگەر رۆژێك بێت تۆماری رێڕەوی ئـەم ساڵانەی ئەم یەکێتی‌یە بکەین ، کە بەراستی بە یەکێتی‌ی نووسەرانـی کوردی دەزانین ، ئەوا لە خەرمانی شەرەف‌و یادگاردا شوێن پەنجەی یاریدەی ئەو قوتابی‌و کریـکارو فەلاحانـە دەبینین ، ئاریـکاریی نیوان نووسەرانی خۆمان‌و هەندێ بیرووناکی مەرد دەبینین • ئەوەش باش

پاشماوەکەی لە لاپەڕە (٨٢) دایە

سەر هەڵدانی شیعری سیاسیی کـوردی لە نێوانی خانـیو حاجی قادری کۆیی‌دا

نووسینی : کەریم شارەزا

سەرەتـا :

لەگەڵ سەرهەڵدانی هـەر نەتەوەیەکو پەیـدابوونی خاسـیەتە سەرەکی‌یەکانی بوونو ژیانیدا ، جۆرە هەستێکی ناسکو پرسۆز بەرامبەر بە خۆشەویستی نەتەوەو ، نیشتمانەکەی لە مێشـکو بیری رۆڵەکـانی کۆمەڵگای ئەو نەتەوەیەدا پەیدا دەبێ •

ئەگەر ئەو هەستە لەناو کـۆمەڵگای دەرەبەگـایەتی بێ‌هێزیش بێ ئەوا لەگەڵ سەرهەڵدانی پێشەنگی چینی ناوەنجی (بۆرژوازی) جۆش دەسێنێو ئاشکراتر خۆی دەنوێنێو ، دەستەی شاعیرانیش وەك پێشرەوی کاروانی پێشکەوتنی ئەو کۆمەڵگـایەی ، لە ریزی پێشـەوەی کاروانی نەتەوە دەوەستێو شیعرەکانیـان دەبن بە خۆراکێـکی گیـانی بۆ ژیانو مانو بەردەوام بوونی لەسەر پێشکەوتنی لە رێبازی کاروانی شارستانێتی گەلاندا •

ئەگەر لە سەدەکانی پێشوودا شـیعری سیاسی لە چوارچێـوەی

شانازی کردن به ئازایەتی رۆڵەکانی نەتەوەوە دەسووڕایەوە ، دەبینین لە دوا دوای سەدەی رابوردووو ، سەرەتای ئەم سەدەیەماندا خۆی لە دەورەی خەباتی شۆڕشگێڕیی‌و نەخشەکێشان بۆ ڕێگەی رزگاریی نیشتمان‌و نەتەوە لە چنگی دوژمن‌و یەکگرتنەوەی بەشەکانی ئالاندووەو(١) هەوڵی بۆ بەختیاریی چین‌و توێژە زەحمەتکێشەکان بە پێی قۆناغی پێشکەوتنی ئەو نەتەوەیە داوەو ، بووە بە بەرنامەیەکی سیاسی بۆ گۆڕانی ژیان‌و گوزەرانی رۆڵەکانی نەتەوەکەی •

ئەگەر بمانەوێ سەرەتایێك بۆ سەرهەڵدانی شیعری سیاسی لە ئەدەبی کوردیدا دەستنیشان بکەین ، ئەوا دەبێ بگەڕێینەوە بۆ سەرەتای سەردەمی شیعری نووسراوەی کوردی ، چونکە کرداری شیعردانان بە زمانی کوردی‌و نووسینەوەی ، سەرەتایێکە بۆ سەرهەڵدانی شیعری نەتەوەیی کورد بەڵکوو تەنیا کرداری دەست هەڵگرتن لە شیعردانان بە زمانی بێگانەو رووکردنەوەی شاعیری کورد بۆ مەیدانی زمانی نەتەوەکەی خۆی‌و ئەدەبی میللەتەکەی ، خۆی لە خۆیدا هەنگاوێکی گەورە بوو هاویشتراو ، پێویستە نرخ‌و بەهایێکی گرنگی بۆ دابنرێ •

دەست نیشان‌کردنی سەردەمی سەرهەڵدانی ئەدەبی نووسراوەی کوردی جێگەی مشت‌و مڕو کێشمەی جیاوازیی بیرو ڕای ئەدەب شناسانی کوردە • لەو کاتەی هەندێ لەوانە دەڵێن : « باباتاهیری عوریانی هەمەدانی ٩٣٥ ـ ١٠١٠ ز » کە شیعرەکانی بە لوڕی داناوە ، بە سەرەتای ئەو هەنگاوی قۆناغە دادەنرێ ، دەبینین هەندێ لە رەخنەگران ، ئەدەبی نووسراوەی کوردی بە شێوەی (گۆران)و شیعرەکانی مەلا پەرێشان کە لەساڵی [١٣٩٨/١٣٩٩ز] لە دایك بووە بەو سەرەتایە دادەنێن (٢)•

بەڵام ئەگەر بمانەوێ رەگی شیعری نەتەوەیی‌و سیاسی بە ڕوون‌و

ئاشکرایی لە ئەدەبی کوردیدا دەستنیشان بکەین ، ئەوا دەتوانین لە ئەدەبی کوردیی دیالێکتی کرمانجی سەروو ، بە تایبەتی لەبەشە دیالێکتەکەی (بۆتان) دا ، لە ناو شیعرەکانی [مەلای جزیری] دا دەست نیشانی بکەین ، لەو کاتەی کە لە تێکەڵاوکردنی زاراوە فارسیی و عەرەبیەکان بەکارهێنانی ڕەوانبێژیی ئەدەبی ڕۆژهەڵات بە شێوەیێکی گشتی سەرکەوتو داوای لە نەتەوەکەی دەکرد بۆ گرتنە باوەشی شیعرە نایابەکانی خۆیانو ، زمانە نەتەوەیەکەیان لە جیاتی شیعرەکانی سەعدی شیرازی کە لە ساڵی (١٢٩١ز) دا مردووەو ، غەزەلەکانی حافزی شیرازی [١٣٢٠-١٣٨٩ز] کە ئەو کات شیعری ئەو دوو شاعیرە فارسییە لەناو خوێندەواری کورد زۆر بڵاوبوون(٣) ، هەروەك دەڵێ :-

گەر لوئلوئی مەنثور ژ نەظمی تو دخوازی

وەرە شیعری مە لێبین تە ب شیرازێ چ حاجەت (٤)

نویشمکی مانای شیعرەکەش ئەمەیە : « ئەگەر تۆ مرواری شیعرت دەوێ وەرە سەیرێکی شیعری (مەلا) بکەو چ پیویستیت بە شیرازە ؟ » شیرازیش شاری سەعدیو حافزە ؛ مەبەستی مەلای جزیری دوو بەش ئەوە بووە لە کورد بگەیێنێو پێیان بڵێ : « تا شیعری کوردی خۆماڵی خۆتان هەبێ چ پێویست دەکا خوو بدەنە شیعری بێگانە ؟! » .

ئەوەی شیاوی باسە ئەوەیە : مەلای جزیری یەکەم شاعیری کوردە دیوانێکی تەواوی شیعریی لە دوای خۆی جێهێشتبێو هەموو خاسیەتەکانی دیوانی شاعیرە ڕۆژهەڵاتیەکانی لێ هاتبێتە دی ، چ لە بارەی هێنانەوەی سەروای شیعرەکانی لە هەموو پیتەکانی هیجاو چ لە بارەی بەکارهێنانی بەحرەکانی عەرووزو بەکارهێنانی هەموو جۆرە هونەرێکی

ڕەوانبێژیی عەرەبیو فارسی(٥) • سەرهەڵدانی قوتابخانەیێکی نوێی شیعری کوردی لە (جزیرەی بۆتان) دا نیشانەیێکی تری راپەرینێکی سیاسیو ئابووریو شارستانێتی ئەو هەرێمە بووە لە سەدەکانی شانزدەهەمو حەڤدەهەمداو (مەلای جزیری) ئەمەی بە قووڵی لە ئامۆژگاریو هیواو ئاواتەکانی بۆ میرەکانی (جزیرە) دەربڕیوە ، ئەمەش بەشێك بووە لە هیواو ئاواتی گەلەکەی بۆ یارمەتی دانی یەکتر لەناو خۆیاندا بۆ پاراستنی دانیشتوانی میرنشینییەکەیان لە دەست فارسو تورکەکان •

جزیری ئەو ئاواتەی بە زمانی شیعر دەربڕیوە ، ووشەو شیعرەکانی کردوون بە باڵی ئەو یەکێتییەی کە لە بۆتانەوە بەرەو هەموو کوردستان دەکشاو(٦) ، زۆر بە ئاشکرایی دەنگی خۆشەویستیو دڵسۆزیی بۆ کوردستانەکەی دەردەبڕێو خۆی دەکات بە گوڵێك لە باغچەی ئیرەمی (بۆتان)و بەشەوچرای رووناکی شەوی تاریکی کوردستانو دەڵێ :-

گولی باغی ئیرەمی بوهتانم

شەبچراغی شەبی کوردستانم (٧)

ئەو چڵەپۆپەی کە مەلای جزیری پێی گەیشت ، بوو بە سەرەتایەکی پتەو بۆ تێکەڵاوبوونی دەنگی کوردی ناو چیاکان بەو دەنگانەی کە لە چیاو دۆڵەکانی رۆژهەڵاتەوە بەرز دەبوونەوەو چوارچێوەی شارستانیەتیان لە فۆرمی شیعری رۆژهەڵاتیدا بۆ خۆیان دەدۆزیەوە(٨) •

مەلای جزیری شان بە شانی عەلی حەریریو فەقێ تەیران کە هەرسێکیان لەدوایی سەدەی شانزدەهەمو سەرەتاو نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەهەمدا زیاون (٩) ئەم سێ شاعیرە کوردە وێنەیەکی

راستگۆی سەردەمی خۆیان بۆ بەجێ هێشتووین‌و بوون بە رێ‌خۆشکەری پەیدا بووتی شاعیرێکی گەورەی وەکوو خانی [١٦٥٠-١٧٠٦] کە ئەویش توانی گۆڕانکاری‌یەکی تەواو لە ناوەڕۆك‌و فۆڕمی شیعری قوتابخانەی (جزیره) بکات‌و بە پێی سەردەم بەرەو پێشەوەی ببات(١٠) •

ئەحمەدی خانی‌و مەسەلەی نەتەوایەتی کورد :

مەسەلەی نەتەوایەتی‌و هیواو ئاواتەکانی کورد بۆ رزگاربوون لە لە چنگ ژێردەستی عوسمانلی‌و فارسەکان ، تەنیا خەون‌و ئاواتی شاعیرێك نەبوو ، بەلکوو تێ‌ڕوانینێکی زانستیانە بوو بۆ مەسەلەکە بە جۆرێکی وا لەگەڵ واقیع‌و سەردەمدا بە باشی بگونجێ‌و ئەم هەڵوێستەی (خانی)یش لە بیرو باوەڕێکی پێشڕەوانەیەوە هەڵقولا بوو (١١) •

دەبێ ئێمە ئەوەش لە بیر نەکەین کە لە سەردەمی (خانی) بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندی دەرەبەگایەتی باڵی بە سەر هەموو لایەکی کوردستاندا کێشابوو(١٢)، بەڵام لە هەمان کاتدا هەندێ لە نووسەرانمان کە لە ناکۆکی نێوانی میرنشینی‌یە کوردی‌یەکانەوە دەدوێن ، هۆی ئەو ناکۆکی‌و شەڕی ناوخۆیی‌یە « دەگەڕێننەوە بۆ سەرهەڵدانی پێشەنگی بۆرژوایەتی کورد لە کوردستان‌و هەوڵدانی ئەو دەستە نوێ‌یەی کۆمەڵ بۆ فراوان کردنی قەبارەی دەسەڵاتی خۆی »(١٣) •

هەروەکوو ئاشکرایەو بە پێی تیئۆری زانستی سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەگەڵ سەرهەڵدانی چینی بۆرژوازی لەناو کۆمەڵدا پەیدا دەبێ‌و (ئەحمەدی خانی)یش وەك بیرکەرەوەو شاعیرو فەیلەسووفێك سەیری مەسەلەی نەتەوەیی کوردی کردووەو بە پێش شاعیرو زاناکانی سەردەمی خۆی کەوتۆتەوەو بە باشی جەوهەرو حەقیقەتی مەسەلەی

کوردی لە سەردەمی خۆیدا دەست نیشان کردووەو ، ئەوەی خستۆتە ڕوو کە هەردوو ئیمپراتۆریەتەکەی عوسمانلیو فارسەکان دەستیان بە سەر بەشێکی زۆری کوردستاندا گرتووەو ، هەوڵی ئەوەیان داوە کە دەستەلاتی میرنشینییە کوردەکان نەهێڵن(١٤)و ، بەردەوام جەنگو کوشتاری گەرم لە نێوانی کوردو ئەو دوو دەوڵەتە گەورەیە بەرپا بووەو میرنشینییەکی کورد کە دەرووخاو لەناو دەچوو ، میرنشینییەکی دیکەی لە هەمان شوێن یان لە لایێکی دیکەدا سەری هەڵدەدا ، هەروەك خانی ئەو ژێردەستییەی کورد بە دەست ئەو دوو هێزە گەورەیە دەردەبڕێو دەڵێ :ـ

غالیب ندبوو لسەر مە ئەو روم
نە دبوونە خەرابەیی د دەست بووم (١٥)
مەحکوومو عەلەیهی صەعالیك
مەغلووبو موطیعی تورکو طاجیك (١٦)

لەدواییدا (خانی) بە ڕێگایێکی زانستیانە هۆیەکانی ئەو داگیرکردنە دەست نیشان دەکاتو دەیان باتەوە سەر ئەو شوێنو جێگەیەی کوردستان ، کە کەوتۆتە نێوانی هەردوو ئیمپراتۆریەتەکەی عوسمانلیو فارسەکانو ، هەریەك لەوانە چۆن تەماعی لە خاکی ئەوی تریان دەکردو هۆی یەکەمو سەرەکیشیان دەست بەسەرداگرتنی کوردستان بووەو(١٧) دەڵی :ـ

ئەڤ رومو عەجەم بوان حەصارن
کرمانج هەمی لە چار کنارن
هەردوو تەرەفا قەبیلی کرمانج
بۆ تیبری قەزا کرینە ئارمانج (١٨)

دوای ئەمە زیاتر لە سەر باری ژیانی کوردی ئەو سەردەمە لە نێوانی تەماعی ئەو دوو دەوڵەتە داگیرکەرە دەڕواتو دەڵێ : ئەو کوردانە لە سەر سنووری هەردوو لایان وەکو کلیل وانو هەر عەشیرەتێکیان سەددێکی بەهێزە لە بەر دەمیانو وەکوو دەریای رۆم (دەریای رەش)و دەریای تاجیك (دەریای قزوین) وان ، هەر جارێك ئەو دوو دەوڵەتە جووڵابنەوەو کەوتبنە شەڕ ، کوردیان لە خوێنی خۆیاندا گەوزاندووەو(١٩) دەڵێ :ـ

گویا کو لسەرحەدان کلیدن
هەر طائیفە سەددێکی سەدیدن
ئەڤ ڤولزمو رومو بەحری تاجیك
هندی کو دەکەن خروجو تەحریك
کرمانج دبن بخون ملطخ
وان ژێکڤە دکن مثالی بەرزەخ (٢٠)

خانی دوای ئەمە لە بەدبەختی نەتەوەی کورد دەدوێ کە لە سەردەمێکی زووەوە خودا وای کردووە بکەونە ژێر دەستی ئەو رومو عەجەمانەو هەریەکە بە ئارەزووی خۆی بیانچەوسێننەوەو ئەویش ئاخی دڵی خۆی هەڵ دەرێژێو دەڵێ :ـ

ئەمما ژ ئەزەل خودێ وەساکر
ئەڤ رومو عەجەم ل سەر مە راکر (٢١)

لە دوای ئەمەدا دەڵێ : « من سەرم لە حیکمەتو کاری خودا سوڕماوە لەبەر چی لە هەموو دەوڵەتی دنیادا هەر کورد بێ بەش ماونەتەوە ؟ بۆچی هەموویان بونەتە ژێردەستەو ، لەم بارەیەوە دەڵێ :ـ

ئەز مامە د حیکمەتا خودێـدا
کرمانج د دەولەتا دنێدا
ئایا بە چ وەجە بوونە مەحرووم
(بالجملة) ژ بو چ بوونە مەحکووم (٢٣)

خانیو شیعری سیاسی کوردی :ـ

هەرچەند (خانی) گیانێکی یاخی بووی شۆڕشگێڕی بووە ، بەڵام ئەو یاخی بوونو شۆڕشگێڕی یەی بەرامبـەر بە گەلەکەی بەتێـکڕایی بەکارنەهێناوە بەڵکوو وەك رۆڵەیێکی تێگەیشتووی هوشیاری بـە زمانی شیعری سیاسی هۆی ئەو دواکەوتنو ژێردەستی یەی گەلەکەی دەخاتـە ئەستۆی حوکمدارو میرە کوردەکان چونکە لەناو خۆیاندا ناکۆك بوونو ئەمەش بە شوورەیی یێکی گەورە دادەنێو پیاوی شاعیرو مرۆڤی هـەزار لەو کارەساتە بێ گوناهەو بێ تاوان دادەنێو(٢٤) وەك سیاسی یەکی ئەمڕۆ بیردەکاتەوەو دەڵێ :ـ

تابعیتی وان ئەگەر چی عارە
ئەو عارە ل خەلقی نامدارە
ناموسە ل حاکمو ئەمیران
تاوان چیە شاعیرو فەقیران (٢٥)

ئینجا دێتە سەر باسی جوامێریو سەخاوەتو پیاوەتیو ئازایـەتیو دڵقایمی کوردانو دەڵێ : « ئەمانە هەمووی وەك کالایەکن بە قەد باڵای کورد بڕاونو ئەوان هیممەتو دادیان بە شێر بەخشیوەو ئـەم غیرەتو هیممەت بەرزی یەیان بووەتە مایە ئەوەی منەتی هیچ کەسێك هەڵ نەگرنو دەڵێ :ـ

جامێریو هیمەتو سەخاوەت
میرێنیو غیرەتو جەلادەت

ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلی ئەکراد
وان دانە بە شێری هیمەتو داد (٢٦)

بەڵام داخەکەم لەبەر ئەوەی ئەو کوردانە هەمیشە لەگەڵ یەکدیدا نارێكو ناتەبانو دوو بەرەکیو ناکۆکی ڕووی تێ کردوون ، ئەم ڕەوشتە خراپەیان بۆتە مایەی ئەو دواکەوتنو ژێر دەستییەیانو ، دەڵێ :ـ

لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن
دایم ب تەمەرودو شیقاقن (٢٧)

دوای دەست نیشان کردنی ئەو دەردی نارێکیو دووبەرەکییەی نەتەوەی کورد ، جۆرە چارەیەك بۆ ئەو دیاردە کۆمەڵایەتییەو سیاسییەی کۆمەڵگای کورد دەخاتە ڕووو ئەو چارەیەش لە ڕێکەوتنی ڕۆڵەکانیو سەردانەواندنیان بۆ سەرکردەیەکی سیاسیی خۆیان ، ئەو کات هەموویان بە یەکەوە ئایینو دەوڵەتیان دەبووو ، هەوەها عیلمو حیکمەتیشیان بە تەواوی دەست دەکەوتو دەڵێ :ـ

گەر دی هەبوا مە ئیتیفاقەك
ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەك ،
تەکمیل دکر مە دینو دەوڵەت
تەحصیل دکر مە عیلمو حیکمەت (٢٨)

لە لایێکی دیکەدا (خانی) زیاتر لە مەبەستی دڵی خۆی نزیك دەبێتەوەو دەگاتە ئەو قەناعەتەی کە بڵێ : ئەگەر ئێمەی کورد پادشایەكو تاجێکمان بوایە ، ئەو کاتە وەك ئەم ڕۆمو عەجەمەی کە کوردیان ژێردەست کردووە ، نرخو ڕەواجێکمان دەبوو ؟ دیسانەوە دەڵێ : « ئەگەر ئێمە تەختێکی شاهانەو بەختێکمان بوایەو ئەو شایەمان تاجێکی ڕەوا دیترابایە،

ئەو کاتە ئێمەش لە ناو نەتەوەکانی جیهاندا بەهاو رەواجێکمان دەبووو ، دەڵـێ :ـ

گەردی هەبوا مە پادشاهەك
لایق بدیا خودێ کولاهەك
تعیین ببویا ژ بوووی تەختەك
زاهیر ڤە دبوو ژ بۆ مە بەختەك
حاصل بە بویا ژ بۆ وی تاجەك
ئەلبەتتە د بوو مە ژی ڕەواجەك (٢٩)

وەك سەرنج لە مێژووی ئەدەبی کوردی دەدەین ، دەبینین بەر لـە (ئەحمەدی خانی) مەگەر شاعیریکی وەکـو (مـەلای جزیـری) بـۆ شانازیی بە خۆوەکردن لە شیعرەکانیدا ناوی کوردستانی هێنابێ دەنـا چاومان بە بەرهەمی شاعیریکی دیکەی کورد ناکەوێ خۆی وەك خانی خستبێتە مەیدانی شیعری سیاسیو دەستنیشان کردنی دەردی بێ قەوارەیی سیاسیو بێ سەرکردایەتی نیشتمانی کوردی ژێردەستی عوسمانلیو عەجەمو وا بیری لە چارەی ئەو ناکۆکیو دواکەوتنی ژیانی ژیردەستی بکاتەوە ، بام چارە کردنەکەیشی لە ڕادەی کارەسـاتی نەتەوەکەیشـی نەبـووبێو هەمووی هەر خۆزگەو ئەگەر بووبێ ، بەڵام دیسانەوە هەنگاوێکی نـوێ بووە لە مەیدانی سـیاسـەتو بواری ئـەدەبی کوردیی ئـەو سـەردەمە هاویشتراوە ، چونکە ئـەدەب لە سەردەمی ئـەو شـاعیرە لە سـنوورو چوارچێوەی غەزەلی دڵداریو شیعری پێداهەڵدانو خواپەرستیدا نەچۆتە دەرەوە ، باو باوی وەسفی زوڵفی درێژو ئـەبرۆی کـەوانو چاوی بازو برژانگی تیرو ددانی مرواریو لێـوی یاقووتو کوڵمی ئاڵ بووەو ، بـە هیچ جۆرێك لە بارەی کۆمەڵایەتیو ئابـووریو سـیاسیی نەتـەوەکەیان نەدواون •

تا (ئەحمەدی خانی) نە هاتووە کەسێکی دیکە لە شاعیرانی کورد باری ناهەمواری کوردستانی ژێر دەستو ، دابەش کردنی بەسەر دەوڵەتەکانی عوسمانلیو عەجەمدا چارە نەکردووەو زامی کوشندەی کوردی نەزانو پاش کەوتووی تیمار نەکردووەو تاکە شیعرێکیان لەسەر باری نەتەوەیی گەلەکەیان دانەناوە • بۆیە (خانی) یەکەم شاعیری کورد بووە ڕچەی ئەو ڕێبازە تازەیەی لە شیعری کوردیدا شکاندووەو بابەتێکی تازەی خستۆتە پاڵ بابەتەکانی شیعری کوردیو کردوویەتی بە تەوەرەی هونەری شیعرەکانیو ، ئەوەی شیاوی باسیشە (خانی) ماوەی ئەوەی نەداوە ، شیعرەکانی لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی شیعری ڕەسەن دوور بکەونەوە ، کە فۆڕمو بیرو سۆزو ئەندێشەن ؛ چونکە کە ئەو شیعرانەی دەخوێنییەوە هەست بە سۆزو هەژاندنێکی لە ناخەوە دەکەی ، نەك تەنیا هەست کردن بە ماناو کێشو سەروای شیعرەکانی •

گرنگی کردارەکەی (خانی) لەوەدایە کاتێك ئەو شیعرانەی گوتووەو دەماری نەتەوایەتی بزوتووە ، کە جارێ هەستی نەتەوایەتیی ڕاستەقینە وەك دەنگدانەوەی بزووتنەوەیێکی سیاسی زانستیانەی لەسەر ژێرخانێکی ئابووری گەلی کورد دامەزراو سەری هەڵنەدا بوو ، تاکوو لەگەڵ بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی فەرەنسا لە ١٧٨٩ دا و ، لە ئەنجامی هاتنە سەرحوکمی چینی بۆرژوازیی نیشتمانی ئەو هەستە نەتەوایەتییە لە فەرەنسادا خوڵقاو ، بە ماوەیەکی کەم بە هەموو لایەکی ئەورووپاو جیهاندا بڵاوبووەوەو ، لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا پریشکی بیرو باوەڕی ئەو شۆڕشە گەیشتە ناو نەتەوە ژێردەستەکانی عوسمانلیو ئێران •

شیعری سیاسی کوردی لە دوای خانیدا :

بە نەمانی (خانی)و لەناوچوونی زوربەی میرنشینییە

کوردی‌یه‌کانی کوردستانی تورکیا ، شیعری سیاسیی کوردی جۆره کزی‌و بێ ده‌نگی‌یه‌کی به‌سه‌ردا هات ، تاکو له کرمانجی خوارووودا له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا نالی [١٨٠٠ - ١٨٥٦] سه‌ری هه‌ڵداو بنچینه‌ی قوتابخانه‌ی شیعری بابانی دامه‌زراندو ، به‌شه دیالێکتی سلێمانی دوای تێکه‌ڵاو کردنی به ووشه‌ی جوراو جۆری شێوه‌کانی تری کوردی کرد به به‌ردی بنچینه‌ی زمانی ئه‌ده‌بی یه‌کگرتووی کوردی که تا ئێستاکه‌ش له کوردستانی عیراق‌و ئێراندا ئه‌م زمانه ئه‌ده‌بی‌یه له لای زۆربه‌ی خوێنده‌وارانی کورد ، زمانی خوێندنه‌وه‌و نووسین‌و بڵاوکردنه‌وه‌یه ، نالی شاعیری به‌هره‌داریی ووردەکاریی ڕه‌وانبێژی کوردی بوو ، زۆربه‌ی شیعره‌کانی شیعری دڵداری و وه‌صفی جوانی‌و خۆشی ووڵاته‌که‌ی‌و پیدا هه‌ڵدان‌و ستایشی میره لێوه‌شاوه‌کانی میرنشینیی بابان بوون • هه‌رچه‌نده له هه‌ندێ پارچه شیعری‌دا هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی‌و خۆشه‌ویستی‌ی کوردستانی لێ هه‌ست پێده‌کرێ ، وه‌ك له نامه شیعری‌یه به ناوبانگه‌که‌ی بۆ [سالیمی صاحێبقڕان] ی شاعیری دۆستی دڵسۆزی ناردووه ، ئه‌و هه‌ست‌و سۆزه نه‌ته‌وه‌یی‌یه‌ی ده‌نوێنێ • وه‌یاخود له‌و کاته‌ی که شانازی به‌وه‌وه کردووه که کورده‌و به زمانی کوردی شیعری گوتووه(٣٠) ، له‌و کاته‌ی که رۆشنبیرانی ئه‌و سه‌رده‌مه هه‌موویان په‌روه‌ده‌ی حوجره‌ی مزگه‌وته‌کان بوون‌و ، کوردی نووسینیان له‌لا کارێکی دوور له هونه‌ری ئه‌ده‌بیات‌و شیعر بوو ، ئه‌و گوتوویه‌تی :-

ته‌بعی شه‌ککه‌ر باری من کوردی ئه‌گه‌ر ئینشا ده‌کا
ئیمتیحانی خۆیه مه‌قصوودی له عه‌مدا وا ده‌کا (٣١)

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا نالی له کاروانی شیعری کوردیدا به شاعیری نه‌ته‌وه‌یی‌و سیاسی دانانرێ ، به‌لکوو ئه‌و کاره‌ی کردوویه‌تی ته‌نیا

ڕێخۆش کردنێك بوو بۆ سەرهەڵدانی شاعیری دیکەی کوردو شیعر بەو زمانە ئەدەبی یە یەکگرتووە نوێ یە دابنێن و پتر بچنە ناو بابەتی شیعری سیاسی ، وەك (سالیمی صاحێبقران ١٨٠٥ـ ١٨٦٩) کردی و لە چامە ناودارەکەی (جەنگی بابان و عوسمانلی یەکان) دا سۆزی نەتەوایەتی و لایەنگیریی بێ سنووری بۆ کوردە بابانەکان ـ کە خۆی یەکێك بووە لەوان ـ زۆر بە جوانی دەردەبڕێ و چ کارو خووو ڕەوشتێکی ناشیرین و خراپ و نائینسانانە هەیە دەیداتە پاڵ عوسمانلی یە داگیرکەرەکانی وولاتەکەی و دەڵێ :ـ

صاعیقەو بەرقی نحووسەت زولمەتی دا شەرق و غەرب
بەردە بارانە بە مەخصووصی لە سەر مولکی بەبان
چاوی عیبرەت هەڵبڕە ئەی دڵ لە وەضعی دەهری دوون
سەیری کە ڕۆمی دەڵەك چی کرد بە زومرەی کورد زبان (٣٢)

لە دوای ئەمەدا (سالیم) باسی ئەوە دەکات کە چۆن عوسمانلی یە داگیرکەرەکان بەگژ قارەمانەکانی کورددا دێن و حەیتە زرتە بۆزەکانی تورك بە شاهۆی گێژو ، شەڕکەرە کوردە دلێرەکانیش بە (باڵەبان) دەچوێنێ ، کە باڵندەیەکی خێرای ڕواکەرەو لە باز گەورەترەو دەڵێ :ـ

مەردی مەیدان هاتە جەولان باز لە ڕەنگی تەپلی باز
« حەیتە » وەك شاهۆیی گێژو کورد بە میسلی (باڵەبان) (٣٣)

ئینجا بە جۆرێکی هونەرمەندانە هەستی نەتەوەیی هەموو کوردێکی هوشیارو دڵسۆز دەبزوێنێ ، بە باس کردنی تێکەڵاو بوونی هەردوو سوپای تورك و سوپای کورد لە شیوەکەی پیرمەسووردا و دەڵێ :ـ

ڕەنگی سەحرای مەحشەری بوو شیوەکەی لای پیرمەسوور
گرمە گرمی تۆپی ڕۆمی هەو هەوی سوارەی بەبان (٣٤)

سالیمیش هەرچەندە ئەم قەسیدە سیاسی یەی وەك داستانێکی شیعری لە بارەی شەڕە وێرانکاری یەکەی نێوانی عوسمانلی داگیرکەرو کوردە بابانەکان داناوەو ، هەستی نەتەوایەتی کوردو هەڵوێستی هەندێ چین و توێژی کۆمەڵگای کوردی دەربڕیوە بە تایبەتی بازرگان و خاوەن بەرژەوەندەکانی ناو شاری سلێمانی ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانین بڵێین سالیم لە کاروانی ئەدەبی کوردیدا بە شاعیری شیعری سیاسی دەدرێتە قەڵەم ؛ چونکە ڕێبازە گشتی یەکەی لە شیعردانانەدا لە چوارچێوەی غەزەل و وەصف و ستایش نەچۆتە دەرەوە •

حاجی قادری کۆیی و شیعری سیاسیی :ـ

ئەگەر ئێمە بەپێی کات و سەردەم بە دوای کاروانی شیعری کوردیی سەدەی نۆزدەهەم بکەوین و شیعری سیاسی لێ وەرگرین دەبینین دوا بە دوای هاتنی سالیم 'هیچ شاعیرێکی کورد وەك حاجی قادری کۆیی [١٨١٧- ١٨٩٧ز] خۆی لەو جۆرە شعرە نەداوەو ئەوەندە لە باری نا لەباری ژیانی نەتەوەی کوردو خاکی کوردستان شیعری سیاسی دانەناوەو وا بە ئاشکرایی ڕەگەزەکانی بزووتنەوەی رزگاری خوازیی کوردی چارە سەر نەکردووە • هەرچەندە شاعیرێکی بە دەستەڵاتی وەك شێخ ڕەزای تاڵەبانی [١٨٣٦- ١٩١٠ز] هەندێ یادگاری مێژوویی سەردەمی حوکمڕانیی بابانەکانی بۆ تۆمار کردووین و لە چامەیەکی‌دا پێشکەشی کردووین و لە سەرەتاکەی‌دا دەڵێ :ـ

لە بیرم دێ سولەیمانی کە دارولموڵکی بابان بوو
نە مەحکوومی عەجەم نە سوخرەکێشی ئالی عوسمان بوو
لە بەر تابووری عەسکەر ڕێ نەبوو بۆ مەجلیسی پاشا
سەدای موزیقەوو نەققارە تا ئەیوانی کەیوان بوو (٣٥)

ئەم کارەی شێخ ڕەزا ناگاتە ڕادەی ڕێبازە پان‌و بەرینەکەی حاجی قادری کۆیی کە زۆربەی زۆري بەرهەمە شیعری‌یەکانی دەوکەنە بەر چەمك‌و ناو چوارچێوەی شیعری سیاسی‌و هەمووی خەمخۆری‌و چارە دانانە بۆ گیرو گرفتە سیاسی‌یەکانی نەتەوەی کورد ، چونکە لە سەردەمێکی سیاسی وادا ژیاوە « لە لایێك بیرو باوەڕی نەتەوایەتی میللەتە ژێر دەستەکان‌و ، لە لایێکی ترەوە خەباتی زەحمەت کێشان‌و ڕۆشنبیرانی ڕۆڵەکانی ئەم نەتەوانە ، روژ بە ڕۆژ زیاتر دامو دەزگای ئۆتۆکراتی‌یەتی تورك‌و فارسیان لە مردن نزیك دەکردەوە • »(٣٦)

حاجی شاعیری نەتەوەیی کورد بە پێی سەردەم‌و باری ژیانی دواکەوتووی میللەتەکەی گەلێ پێش سەردەمی خۆی کەوتبووەوەو وەك ڕۆشنبیرێکی سیاسی‌ی هاوچەرخ سەیری مەسەلەی نەتەوایەتی کوردی کردووە ، چونکە هوشیاریی ڕۆشنبیران‌و چینی ناوەنجی‌و خاوەن پیشەکان لە ڕادەی بزووتنەوەیێکی نەتەوەیی‌دا نەبوو ، بەلام دەبینی لە ریگەی ڕۆشنبیریی نوێ‌و بیرکردنەوەی هوشیارانەی خۆی شیعرەکانی لە ئاستی هەستێکی نەتەوەی پێگەیشتووو ، بزووتنەیێکی سیاسی پێشکەوتووی ڕاست‌و تەواودا بووە •

تارمایی خانی لەناو شیعرەکانی حاجی‌دا :

لە سەرەتادا شیعرە سیاسی‌یەکانی (حاجی) بە ئاشکرا تارمایی خانی پێوە دیارە ئەمەش لەو کاتەدا بوو کە حاجی قادر لە نوێ چووبووە (ئەستەمبۆڵ)و لەوێ لە ریگەی خوێندنەوەی دیباچەکەی «مەم‌و زین»و بیستنی هەواڵی نەتەوەو وولاتەکانی ئەوروپاو بەرپابوونی شۆڕش‌و ڕاپەرینی نەتەوەیی لە ناویاندا لە پێناوی ئازادی‌و سەربەخۆییدا ، ئەمانەی لە ڕیگەی خوێندنەوەی ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئەو کاتی ئەستەمبۆل پێ

دەگەیشت ، ئەویش ئاهێکی ساردی بۆ دواکەوتنی میللەتەکەی‌و ژیر دەستی هەڵدەکێشا . لە سەرەتادا کارتێکردنی شیعرەکانی (خانی) لە شاعیریەتی‌دا بە ئاشکراو روونی‌دیارە وەك ئەم نموونانەی خوارەوە :ـ

خانی لە دیباچەکەی « مەم‌و زین » دا لە بەخشندەیی‌و ئازایەتی میرە کوردەکان دەدوێ‌و دەڵێ :ـ

هەر مێرەکی وان بە بەزلی حاتەم
هەر مێرەکی وان بە رەزمی رۆستەم (٣٧)

دەبینین (حاجی قادر)یش لە هەڵبەستێکی‌دا بۆ هەمان مانا پەنای بردۆتە بەر سەخاوەتەکەی حاتەم‌و ئازایەتی‌یەکەی رۆستەم‌و دەڵێ :ـ

خۆ دەزانن سولالەیی ئەکراد
لێرەوە بگرە تا دەگاتە قوباد
دان‌و بەخشینیان لەلا باوە
خوێنی مەیدانیان لەلا ئاوە
بە شەجاعەت هەموو وەکوو رۆستەم
بە سەخاوەت هەموو وەکوو حاتەم (٣٨)

حاجی نەك هەر لەم هەڵبەستەی‌دا ڕەوشتی بەخشندەیی (حاتەمی تەی) و پاڵەوانێتی‌ی (رۆستەم)ی وەکوو خانی بەکارهێناوە بەڵکوو لە هەڵبەستە پڕسۆزەکەی (لە رۆما کەوتە بەر چاوم) یشدا ئەوە دوو بارە دەکاتەوەو دەڵێ :ـ

گەلێکم بیستووە پەستی‌و بڵندی دەولەتان ئەمما
جیهان نەی دیتووە پەستی میسالی حاکمی کوردان
لە وەختی خۆی هەموو شا بوون سەراپایان خرۆشابوون
لە بەخشین (حاتەمی تایی) لە شەڕدا (روستەم)ی مەیدان (٣٩)

وەك لەم دوو نموونەیەدا بۆمان دەردەکەوێ (سەخاوەتەکەی حاتەم) و (ئازایەتی‌یەکەی رۆستەم) لەلای هەردوو شاعیری نەتەوەیی کورد هاتوون ، بەڵام لە هەمان قاڵبو ماناد نین • چونکە لەلای خانی بۆ (میر)ی کورد گوتراوە ، کەچی لەلای حاجی کۆیی بۆ (سولالەی ئەکراد) واتا : کورد وەك نەتەوەیەك نەك تاکە کەسێك گوتراوە ، ئەمەیش دەگەرێتەوە بۆ گۆرانی بارو سەردەمی کورد ، کە لەکاتی خانی مێژو هەر مێژووی میرو پاشایان بووە ، کەچی لە سەردەمی حاجی‌و دوای شورشە نەتەوەیی‌یەکانی ئەوروپا ، باری مێژووی جیهان گۆڕاوەو بووە بە مێژووی گەل‌و نەتەوان ، نەك مێژووی سەردارو کاربەدەستان •

خانی لە شوێنێکی دیکەی دیباچەکەی (مەم‌و زین)دا دەکەوێتە ناوگیرو گرفتەکانی نەتەوەی کوردو هۆیەکانی دواکەوتن‌و ژێردەستی‌ی وولاتەکەی‌و دەڵێ :ـ

دا خەلق نبێژتن کو ئەکراد
بی مەعریفەتن بی اصل‌و بنیاد
ئەنواعی میلەل خودان کتێبن
کرمانج تنێ دبی حسێبن (٤٠)

حاجی قادریش لە بارەی نەخوێندەواری‌و بێ نووسینی‌ی کوردانەوە لە چەند پارچە هەڵبەستێکی‌دا بە هەمان ماناو مەبەستەوە دەڵێ :ـ

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت
بێ بەهرە لە خوێندن‌و کیتابەت (٤١)

یاخود لە شوێنێکی دیکەی هەر ئەو هەڵبەستەی‌دا دەڵێ :ـ

میللەتی بێ کتێبو بێ نووسین
غەیری کوردان نی‌یە لەرووی زەمین

دوای دەست نیشان کردنی ئەو دەردە کۆمەلایەتی‌یەی کۆمەلگای کورد (خانی) ڕاستەو خۆ دەکەوێتە ناو مەیدانی سیاسەتو دەردی ژێردەستی کوردو گیرۆدە بوونیان بە دەست حوکمی عوسمانلی (رۆم)و ئێران (عەجەم) ەوە ، لە چەند دێڕە شیعرێکی‌دا ئەو دەردە سیاسی‌یە دەست نیشان دەکاتو دەلێ :ـ

ئەف رۆمو عەجەم بوان حصارن
کرمانج هەمی لە چار کەنارن
هەردوو تەرەفان قەبیلی کرمانج
بۆ تیری قەزا کرینە ئارمانج (٤٢)

خانی لەم دوو دێڕە شیعرەی‌دا ئەوەمان بۆ دەردەبڕێ کە (رۆم)و (عەجەم) بەو کوردانە پارێزراونو بۆ هەردوو دەولەتان بوون بە پەرژینو هەردوو لایان کرمانج (کورد) یان کردووە بە ئامانجی تیری قەزاو بەلای خۆیان •

دەبینین (حاجی قادر) یش ناوی ئەو دوو دەولەتە هەر بە ناوی (رۆم)و (عەجەم) دێنیو کوردیش بە ژێر دەستو مەحکوومی ئەوانە دەداتە قەلەم کە واقیعی حالیان بووە ، چونکە هەروەکوو ئاشکرایە ، « ئەگەر لە دوا دوای سالانی سەدەی نۆزدەهەمدا چاوێك بە نەخشەی نەتەوایەتی میللەتی کورددا بخشێنین ، دەبینین خاکی کوردستان لە رووی نەخشەی سیاسی‌یەوە کرابوو بە دوو بەشەوە ، بەشی باکووری ـ رۆژئاواو خوارووی پارچەیێك بوو لە خاکی سولتانی عوسمانیو ، بەشی باکووری ـ رۆژهەلاتو رۆژهەلاتی پارچەیەك بوو لە خاکی شاهەنشای

قاجاری ئێران » (٤٣) • حاجی لە بارەی ئەو دابەش کردنو ژێر دەستی یەی کوردانەوە دەڵێ :ـ

ژێر دەستی (عەجەم) موطیعی (ڕۆم) ن
مەحکوومی خەڕاتو حیزو دۆمن (٤٤)

حاجی (عەجەم) و (روم) کە ئێرانی یە قاجاری یەکانو تورکە عوسمانلی یەکان بوون بە (خەڕاتو دۆم) دادەنێو وا دیارە لە سەردەمی ئەودا ئەوەی بۆ روون نەبۆتەوە کە (دۆم) تیرەیەکی کوردەو بە زۆری پیشەیان کلاش دروست کردنەو لە هەندێ شوێنیش خەڕاتی واتا : دارتاشی دەکەنو کەلو پەلی هەمە جۆر لەدار دروست دەکەنو ، نابێ بە چاوێکی سووك تەماشایان بکرێ ، بەلام وا دیارە بە سووك تەماشاکردنی (دۆم) لەلای حاجی ، دەگەڕێتەوە بۆ ژیانی کۆچەریو دەربەدەرییانو ئەم بارەشیان وایان لێ دەکات بە زەوی یەکی تایبەتی یەوە نەنووسێنو هەستی نیشتمانیو نەتەوەییان لە لا کزو بێهێز بێو بەڵکوو دەتوانین بڵێین لە سەردەمی حاجی دا ئەو هەستەیان هەر نەبووە •

دیسانەوە حاجی قادر هەر لە بواری باسی (ڕۆم)و (عەجەم)ی داگیرکەرانی وولاتەکەیدا سەرکۆنەی کوردەکان دەکاتو گلەیی ئەوەیان لێ دەکات کە کەسێکیان نەچۆتە دەرەوەی خاکی کوردستانو سەرێکیان لە وولاتە پێشکەوتووەکانی ئەوروپا نەداوەو چاویان نەکراوەتەوە ؛ بۆیە هەروا دەزانن لە هەموو جیهاندا تەنیا هەر پادشای (ڕۆم : عوسمانلی)و شای (عەجەم : ئێران) هەنەو دەڵێ :ـ

یەکتان نە چوونە گەردش وا تێ دەگا لە دنیا
هەر پادشاهی ڕۆمەو شاهی عەجەم لە تاران (٤٥)

حاجی چونکه بینیوەتی زۆربەی زۆری وولاتی کوردستان لە ژێر دەستی حوکمڕانی عوسمانلی بووە ، بۆیە پتر هێرشی بردۆتە سەریان و گەلەکەی خۆی ئاگادار کردۆتەوە کە هەرگیز نابێ پشتیان پێ ببەستن چونکە وەکوو (بەن)ی موو وانە ، زوو خاو دەبنەوە دەپسێن و پشتی هاوپەیمانەکانیان بەردەدەن و ، لەم بارەیەوە دەڵێ :ـ

ڕۆمی وەکوو بەنی موون کەس پشتیان پێ نەبەستێ
کەوتوونە داوی خۆیان پەژموردە ماون حەیران (٤٦)

حاجی پتر لەسەر دەست نیشان کردنی دوژمنە سیاسییەکانی نەتەوە ژێر دەستەکەی خۆی دەڕوات و یەکەم جار بە ناوهێنانێکی ڕاستەو خۆی (ڕۆم)و (عەجەم)و دوا جاریش بە درکە (کنایە) ناویان دەبات • بۆ عوسمانلییەکان نیشانەی (کڵاو سوور) یان بۆ دادەنێ چونکە ئەوان فێستی سووریان لەسەردەناو عەجەمە قاجاری ـ یەکانیش نیشانەی (کڵاو ڕەش)ی بۆ بە کارهێناون چونکە ئەوان کڵاوێکی ڕەشی وەکوو فێستێکی کورتیان لەسەر دەناو ، باری نا لەباری کوردستانەکەی دەردەبڕێ کە چۆن خاکەکەی وەکوو گای بەش بەسەر ئەو دوو دەوڵەتەدا دابەش کراوەو دەڵێ :ـ

لە مابەینی (کڵاو سوور)و (کڵاو ڕەش)
پەرێشانین دەبینە میسلی گای بەش (٤٧)

ئەحمەدی خانی هۆی دواکەوتن و ژێردەستیی کورد دەباتەوە سەر نەبوونی سەرکردەیێکی لێهاتووی خۆی و ئەگەر پادشاهێکی هەبوایە غەمخۆری بۆ نەتەوەکەی دەکردو لە ژێر دەستی پیاو خراپانی دەردەهێناو ئەو کاتە (ڕۆم)وا بەسەر ئێمەدا زاڵ نەدەبوو ، وولاتەکەشمان نەدەبووە کەلاوەی کونە پەپووی شوومو دەڵێ :ـ

گەر دی هەبوا مە پادشاهەك
لایق بدیا خودێ کولاهەك
غەمخواری دەکر لمە یەتیمان
تینانە دەرێ ژ دەست لەئیمان
غالب ندبوو لسرمە ئەو ڕووم
ندبوونە خەرابەیی د دەست بووم (٤٨)

بەڵام حاجی قادر بەپێی گۆڕانی باری مێژووو ، جیاوازیی سەردەمی ژیانی لەگەڵ سەردەمی (خانی)دا ، هۆی دواکەوتنی نەتەوەی کوردو، وێران بوونی وولاتەکەی وەك پەپوو تێیدا خوێندبێو کردبێتی بە کەلاوە، ئەمانە هەمووی دەگەڕێنێتەوە بۆ ڕێك نەکەوتنی کورد لە ناوخۆیانداو یەك نەگرتنی ڕۆڵەکانیو لەو بارەیەوە لە هەڵبەستێکیدا دەڵێ :ـ

تا ڕێك نەکەون قەبیلی ئەکراد
هەروا دەبنە خەرابە ئاباد
هەر کوردن ئەگەرچی پاکی مەردن
پامالی زەمانە مەحوی کردن
هەر مانەوە بێ نەواوو مەزلووم
وەك بوومی خەرابەزاری مەشئووم (٤٩)

تا ئەم رادەیە (حاجی قادر) سوودی لە (ئەحمەدی خانی) وەرگرتووە وەك تاقی کردنەوەیەکی ئەدەبیو سوود وەرگرتن لە کەلەپووری ئەدەبی شاعیرانی پێش خۆی ، نەك لاسایی کردنەوەیێکی کوێرانەو وەرگرتنی کەرەستەی ئامادەکراو •

حاجی قادرو گروگرفتی سیاسیو چارەسەرکردنی :ـ

دوای ئەو قۆناغە سەرەتایی‌یەی تاقی‌کردنەوەی حاجی لە مەیدانی

شیعری نەتەوەیی‌و سیاسی‌داو سوود وەرگـرتن لە گیانی شـیعرەکانی (خانی) ، دەبینین دەکەوێتە مەیدانی داهێنانی نوێ‌و پێش‌خستنی شیعری سیاسی لە ئەدەبی کوردیدا •

لەو کاتەی کە (خانی) فرمێسکی بۆ باڵای ناهەمواری سیاسی کورد هەڵڕژاندووەو ئاخ‌و ئۆفی بۆ دواکەوتنی رۆڵـەکانی هەڵکێشـاوە دەبینین (حاجی) هەر بەوەندە نەوەستاوە بەڵکـوو دڵی لە ناو ئاگری کێشـەو گیروگرفتەکانی نەتەوەکەیدا برژاوەو بە پێی سەرهەڵدانی ئایدیۆلۆژیی نوێی نەتەوایەتی ، چارەی بۆ کێشـــەی سیاسیی کـــوردستان‌و کورد دۆزیوەتەوە • لە بارەی هـەڵوێستی ئـەم دوو شاعیرە گـەورەیەماندا ، شاعیری نەمری کورد « گۆران ١٩٠٤-١٩٦٢ » لە هەڵبەستەکەی یادی بیکەس‌دا دەڵێ —

لە باغێکا فرمێسکی (خانی) ئەڕژا
دڵی (حاجی) لە ئاگرا ئەبرژا (٥٠)

حاجی قادر لە هەڵبەســـتە نیشـتمانی‌و سیاســـی‌یەکانیدا گیـرو گرفتەکانی نەتەوەی کورد دەست‌نیشان دەکات‌و لە هەمان کاتیشدا پێ بە پێ دەرمان‌و چارەیان بۆ دەدۆزێتەوە ، کە ئەمەش جیاوازیێکی سەرەکی نێوانی (خانی)و (حاجی) یە •

هەروەك لە مەوبەر هەستمان بەوە کـرد (خانی) هـەر دەردەکانی نەتەوەکەی دەست نیشان کردووەو ئەگەر بیریشی لە چارە سەرکردنیان کردبێتەوە هەمووی بە خۆزگەو ئەگەر بووە ، بەڵام حاجی وەك لەمەودوا چاومـان پێ دەکـەوێ ، بۆ هەر دەردێکی نەتەوەو خاکی وولاتەکـەی چارەیەکی راست‌و رەوانی بۆ دەدۆزێتەوەو ، بابـزانین چی کـردووەو چی گوتووە :—

١ ـ یەکەم دەردی سیاسیو کۆمەڵایەتی نەتەوەی کورد ڕێك نەکەوتنو یەك نەگرتنی ڕۆڵەکانیەتی ، (حاجی) یش بۆ ئەو دەردە کوشندەیە چارەی یەکگرتنی چینو توێژە ڕەنجدەرەکانی کوردو ، کۆبوونەوەیانە لە دەورەی سەرکردەیەکدا ، جا ئەو سەرکردەیە میرێکی کورد بووبێ یاخود بەگزادەیەکی لێ هاتوو بووبێ ، تاکو بتوانن بەرامبەر بە دوژمنی هاو بەشیان کە داگیرکەری وولاتەکەیانەو ، ڕەنجمژی بەرهەمی ڕۆڵەکانیەتی ، مەردانە بوەستنو بە سەربەخۆیی بژین وەك گەلاتی تر •

هۆی ڕێک کەوتنو یەکگرتنی ڕۆڵەکانی نەتەوەی کورد بە ڕادەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتیو خۆ بە ڕۆڵەی یەك خاكو یەك نەتەوە زانین مەرجێکی سەرەکییە بۆ خولقاندنی جووڵانەوەیەکی سیاسی ، ئەم هەستە نەتەوەییەش لە هەڵبەستەکەی (لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم)ی حاجیدا لەو پەڕی جۆششدا خۆی دەنوێنێ ، هەروەك لەم چەند دێڕە شیعرەیدا هەستی پێ دەکەین کە دەڵێ :ـ

لە ڕۆما کەوتە بەر چاوم کەسێکی هایرو حەیران
لە ڕەنگا تێگەییم کوردە بە شێوەی کوردی کوردستان
کە چوومە خزمەتی پرسیم برادەر خەڵکی کام جێگەی ،
لە کام جێ هاتووی ؟ گریاو گوتی : بابان ، گوتم : بابان !
گوتی : بۆ غوربەتیو رووتی نی یە گریانو هاوارم
لە داخی حاکمی خۆمەو لە شانو شەوکەوتی تورکان (٥١)

لەو کاتەی کە (خانی) بۆ چارەسەرکردنی هەر ناتەواوییەکی نەتەوەی کورد ئەگەرێکی بە کارهێنابێ ئەوا (حاجی) بە شێوەی داخوازیکردنو فەرمان دەرکردن بۆ چینو توێژە رەنجدەرەکانی

کۆمەڵگای کوردی ، ئەو رێك کەوتنەی لێ ویستوون وەك لەم دێڕە شیعرەیدا بۆمان دەردەکەوێ :ــ

لەم بەینە ئیتیفاقێ پەیدا بکەن بە مەردی

فەرقی نەبێ شوانو جوتیارو میرو گاوان (٥٢)

لە سەدەی رابوردوودا و لە سەردەمی حاجی قادردا کارێکی زۆر ئاسایی بووە کە بەرژەوەندی شوانو جوتیارو ، گاوانێك کە هەموویان لە چینی زەحمەتکێشن لەگەڵ بەرژەوەندی میرێکی کورددا بگونجێ چونکە ئەمیش وەك ئەوان ژێر دەستو زەبوونی بەر دەستی دوژمنی داگیرکەری خاکەکەی بووە ، مەسەلەکەش مەسەلەی نیشتمانی بووە ، نەتەوەکانی تری وەکوو بولگارو صەربو یونانو زۆر گەلی دیکەش هەر بەو رێگایە رزگاریان بووەو سەربەخۆیان وەدەست هێناوە •

حاجی قادر لە چەند هەڵبەستێکی دیکەشیدا هەر لە سەر گرنگیی یەکێتیو یەکگرتنی رۆڵەکانی نەتەوەکەی دەڕواتو ئامۆژگاری ئەوەیان دەکات ، ئەگەر دەستی یەکدی بگرنو واز لە دوو بەرەکیو ناتەبایی بێنن نەك هەر دەبن بە گەورەی وولاتی خۆیانو بەسەربەخۆییو ئازادی دەژین بەڵکوو دەبن بە خاوەنی هێزێکی وا وەکو (ئەسکەندەری مەکەدۆنی) هەموو دنیا بگرنو دەڵێ :ــ

بێ ئەگەر دەستی یەکتری بگرن

وەك (سکەندەر) جیهان هەموو دەگرن (٥٣)

٢ ـ هەنگاوی دووەمی چارەسەر کردنەکەی حاجی بۆ مەسەلەی نەتەوایەتی کوردو رزگاربوونی کوردستان لە چنگ حوکمی عوسمانلیو عەجەمە داگیرکەرەکانی ، دەست نیشانکردنی سەرۆکێك یا میرێکی کوردە بۆ سەرکردایەتی شۆڕشی رزگاری

خوازی کورد لە دژی ئەو دوو دوژمنە گەورانە •

یەکەم جار حـــاجی مێژووی ڕووناکو گەشـــی هەندێ لـــە میـــرو سەردارانی کورد دەخـــاتەوە یادی ڕۆلـــەکانی نەتەوەکەیو ســـەردەمی ئازادیو سەربەخۆیی میرنشینەکانی گــــوردیان بە بیر دێنێتەوە ، تـــاکو هوشیاری‌یەکی سیاسییان بێ ببەخشێو ئەوە بزانن کە کورد خاوەنی ئەو مێژووە گەشەو رابوردوووە ڕووناکە بووە ، کەچی ئێســـتاکە وا کزیو نەهاتیو ژێر دەستی رووی تێ‌کردووە ، هەروەك لەم دوو دێرە شیعرەیدا دەڵێ :ـ

کوا والی‌یی سەنەندوج ؟ بەگزادەیی ڕەواندوز ؟
کوا حاکمانی بابان ؟ میری جزیرو بۆتان ؟
کوا ئەو دەمەی کە کوردان ئازادو سەربەخۆ بوون
سوڵتانی موڵکو میللەت صاحیبی جەیشو عیرفان (٥٤)

حاجی لە دوای ئەم هوشیارکردنەوەی ڕۆڵەکانی نەتەوەی کورد لە مێژووی گەشی رابوردووی نزیکیان ، دەبینین دێتە سەر باسی سەردەمی ژیانی خۆیو لە بواری بیرکردنەوەی لە ســـەرکردەیەکی ســـیاسی بۆ پێشرەوی کردنی ئەو جووڵانەوە سیاســـی‌یەی کە لە مێشـــکی خۆیدا نەخشەی بۆ کێشابوو ، هەرچەندە لێك دەداتەوە ، لە سەرەتادا کەسێکی وای ناکەوێتە بەر چاو تا ئەو کارە گرنگەی لێ بوەشێتەوەو یەکێك بێ بە توانستو لێ‌وەشاوە بێو ، ئاگاداری حاڵی میللەتو روژنامەو کتێبی تازەو مێژووی دەوڵەتو گەلان بێو ئاگاداری هەواڵی دەورو پشـتو دوورو نزیکی وڵاتەکەی خۆی بێ ، بۆیە یەکەمـــجار بە دڵێکی شکســـتو خەمبارەوە دەڵێ :ـ

کورێکی وا نی‌یە هەستێتە سەر پێ
بزانێ خەڵکی چۆن کەوتوونە سەر پێ؟
بکا سەیری جەریدەو خاڵی میللەت
کتێبی تازەو تەئریخی دەوڵەت
بزانێ تا چ قەوماوە لە ئەتراف
سەراپا ئاگرە ئەترافو ئەکناف (٥٥)

دوای لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی باری سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووریی نەتەوەی کوردو ، بە بێ‌ی بۆ چوونو قەناعەتی دڵی خۆی ئەم سەرکردایەتی‌یەی جووڵانەوەی سیاسی کورد دەداتە پاڵ بنەماڵەی بەدرخانیو لە دێڕە شیعرێکیدا ئەو دەورە گرنگەیان دەردەخاتو دەڵێ :ـ

بەدرخانیو لەسەر لاچێ لەمەو پاش
لە هەرلاوە دەتان هاڕن وەکوو ئاش

حاجی جگە لە تێکڕای ماڵی بەدرخانی ناوی تاکە کەسێکیشی دەبا لە یەك دوو بەیتی دیوانەکەیدا، هەرچەندە ناو بردنەکە نەختێکیش لە ژێر پەردەی ڕستە ئاراییدا بێ ، دیار دەدا کە مەبەستی شەخشی « یەزدان شێر » ی بنەماڵەی بەدرخانی‌یە (٥٦) هەروەك دەڵێ :ـ

ئەمیرێك ماوە پاشایە گوتی : کێ‌یە ؟ گوتم : شێرە !
گوتی : لێرە ؟ گوتم لێرە ! هەتا تارانو هندستان
بە خۆی شێرە وەکوو ناوی لە شەڕدا دوژمن ئەندازە
تەمایان هەر بە ئەو ماوە تەواوی خاکی کوردستان (٥٧)

٣ـ هەنگاوی سێ‌یەمی چارەکردنەکەی حاجی بۆ مەسەلەی نەتەوایەتی کورد ، لە بەشداری کردنی (خامەو چەك) دا دەست نیشان دەکات ، چونکە بە ڕای ئەوو بە ڕای ڕۆشنبیرو تێکۆشەرانی ئەم

سەردەمەشمان خەباتی سیاسی تەنیا بە (خامە) و نووسـین ناکرێ ئەگەر چەکی لەگەڵدا نەبێو ، خەباتی شـۆڕشگێڕیش تەنیـا بە (چەك) نابێ ئەگەر لەپاڵ ئەو چەکەدا خامەو نووسینو ڕۆشنبیرییو تێگەیشتنی لەگەڵدا نەبێ ئەو دەورە گرنگە ناگێڕێ بۆیە دەڵێ :ـ

شییرو قەڵەم شەریکن لەم عەسرەدا درێـا
شییرم قەڵەمتراشەو کالانی‌یە قەڵەمدان (٥٨)

حاجی ناتـەواوی‌یەکی گـەورە لە کـاروانی خەباتی سـیاسی نەتەوەکەی دەست نیشان دەکات ، ئەویش نەبوونی چەکەو قەڵەمیش بە تەنیا کارێکی وای پێ ناکرێ ئەگەر هێزی چەکی لەگەڵدا نەبێ • بۆیە لە چەند دێڕە شیعرێکی دیکەیدا ئەو ڕاستی‌یە دووبارە دەکاتەوەو دەڵێ :ـ

بە شییرو خامە دەوڵەت پایەدارە
ئەمن خامەم هەیەو شییر نا دیارە (٥٩)

دیسانەوە لە شیعرێکی دیکەیدا ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە چاك بوونی باری ژیانی کـوردو پێشـکەوتنی لەوەدایە چـەکی ببێ تاکـو پارێزگاری بێ لە خۆیەوە بکاتو ئەگەر نا ، نابێ ئەو کوردانە چاویان لە گەورەیی و ناوبانگ دەرکردن بێ ، چونکە گەورەیی بە بێ بوونی چەك نایێتە دەست ، هەروەك دەڵێ :ـ

صەلاحی ئێوە ئێستاکە (سیلاحە)
تەماعی گەورەیی بێ(چەك) نەکەن نەك (٦٠)

هـەر لە بارەی نرخو گرنگی چـەك لە خـەباتی شـۆرشگێڕیی مەیدانی نەبەرد ، داوا لە رۆڵەکانی گەلی کورد دەکات تاکو کەرەسـەو چەکی شوڕشو جەنگ پەیدابکەنو لەو چەکە کاریگـەرانەی شـەڕی ئەو سەردەمیش [تۆپو تفەنگو هاوەن] بوون ، هەروەك دەڵێ :ـ

جۆشێك بدەن وەگوو هەنگ تەدبیر بکەن بەبێ دەنگ ،
ئەسبابی شەڕ پەیا کەن (تۆپ‌و تفەنگ‌و هاوان) (٦١)

حاجی قادر وەك سیاسی‌و شۆڕشگێڕێکی ئەمڕۆمان بیری لە گرنگی چەك لە خەباتی شۆرشگێڕی‌دا کردۆتەوە ، چونکە نەك جارێك بەڵکوو جارەها ئەوە دووبارە دەکاتەوە ، کە لە چەك بەو لاوە هیچ هێزێکی تر نابێتە خەمخۆرو پشت‌و پەنای گەلی کوردی بەش بەش کراوو ، لە کۆتایی هەڵبەستە ناودارەکەی [لە رۆما کەوتە بەر چاوم]دا ئەومان دەخاتە بەرچاوو دەڵێ :ـ

هەچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوەی دڵخوش دەکا ئەمڕۆ
(چەکە) چۆن لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان (٦٢)

ئەوەی بۆمان دەرکەوت ئەو ڕاستی‌یە بوو ، ئەویش ئەوەیە : « شاعیری شیعری سیاسی هونەرمەندێکی بەهرەداری هوشیارو تێگەیشتووی ناو کۆمەڵەکەیەتی‌و ، خاوەنی هەستێکی ناسك‌و ئەندێشەیێکی قووڵ‌و هەڵوێستێکی سیاسی نەگۆڕە بەرامبەر بە بزووتنەوەی مێژووی نەتەوەکەی بە تایبەتی‌و ، بزووتنەوەی رزگاری خوازی نەتەوەکانی نزیك‌و دووری گەلەکەی »(٦٣) لە گەڵ تێکۆشانی بەردەوامی چین‌و توێژە رەنجدەرەکانی کۆمەڵ بۆ ژیانێکی خۆشترو پاشە روژیکی گەشتردا .

ئەم خاسیەتانەی کە لە لای ئەحمەدی خانی‌و شیعرەکانی‌دا کەمتر هەست پێ دەکرێ‌و ، زۆرتر لە لای حاجی کۆیی‌دا سەرهەڵدەدەن‌و چاکتر لەگەڵ شیعری سیاسی‌دا دەگونجێن ، چونکە شیعرەکانی حاجی پتر خۆیان لە رەگەزی کات‌و شوێن‌و بزووتنەوەی مێژوو دەئاڵێنن‌و ئەو دیاردەیەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی سەردەمی ئەو دوو کەڵە شاعیرە

نەتەوەیی‌یەمان‌و ، جیاوازیش لە نێوانی ئەو دوو سەردەمەدا بەلانی کەمەوە سەدەیەك پترەو ئەو ماوەیەش مەودایێکی باشە بۆ گۆڕانی باری ژیانی کۆمەلایەتی‌و ئابووری‌و سیاسی کورد •

حاجی لە سەرەتای شیعری سیاسی دانانیدا وەك شاعیرانی پێشوومان، هەر خەونی بە رابوردووی نەتەوەکەی‌و مێژووی ڕووناکی میرنشینی‌یەکانی‌یەوە بینیوە ، کەچی کە پتر لە شاری (ئەستەمبۆڵ) ماوەتەوە ، « ئەو ئەستەمبۆڵەی کە نوختەی لە یەك دان‌و بە یەك گەیشتنی رۆژ ئاوای پێشکەوتووی سەرمایەدارو رۆژهەلاتی دواکەوتووی دیلی کۆت‌و زنجیری دەرەبەگی‌و چەوساندنەوەی نەتەوایەتی بووو ، »(٦٤) مەڵبەندی رۆشنبیری‌و زانست‌و ئەویش ڕۆشنبیریێکی نوێی وەرگرتووەو بە گوڕ داوای تێکدان‌و لەناوبردنی هەموو نەریتێکی ناپەسەندی کۆمەڵێ کوردەواری کردووەو نەخشەی بۆ ژیانێکی نوێی هاوچەرخانەی بۆ نەتەوەکەی کێشاوەو ، داوای لە رۆڵەی کورد کردووە بە پێی سەردەم‌و رۆڵی رۆژگار ژیان‌و رێبازی گوزەرانی خۆی بگۆڕێ ، چونکە هەموو سەردەمێك کارو باری ژیانی ئادەمیزادو باری شارستانێتی لە گۆڕاندایەو، لەو بارەیەوە دەڵێ :ـ

لازمە خول بخۆی وەکو بەرداش
هەموو قەرنێك دەگۆڕێ ئەمری مەعاش (٦٥)

دەتوانم بڵێم : ناوەرۆکی ئەم دێڕە شیعرەی حاجی قادر خۆی لە فەلسەفەی مەتریالیزمی مێژوویی‌یەوە نزیك دەکاتەوە ، دوور نی‌یە حاجی ئەمەی لە ئەنجامی خوێندنەوەی کتێبی‌تازەو بیستنی هەواڵی جوولانەوە سیاسی‌یەکانی وولاتانی ئەوروپای لەلا گەلالە بووبێ کە هەر گەلەی بۆ یەکگرتنەوەی پارچەکانی وولاتەکەی خۆی یاخود بۆ چاك کردنی باری ژیانی چینە رەنجدەرەکانی تێدەکۆشا •

هەروەکو لە پێچو لـۆچی شیعرەکانی حاجی بە باشـی هەست بـە تێکۆشانە نەتەوەیی‌یەکەی دەکەین‌و بەشێکی گەورەی لە شیعرە سیاسی‌و کۆمەلایەتی‌یەکانی گرتۆتەوە ، دەبینین لـە هـەمان کاتدا دەست بۆ ئەو ڕاستی‌یەیەش درێژ دەکات « کە هەست کردنیەتی بە ڕەنـج خـوراویی نەتەوەی کوردو ، ئەیزانی کە چۆن بە شەوو بە ڕۆژ خەریکی ڕەنجدانە، کەچی بەری ڕەنجەکەی بۆ خـۆی نی‌یە ، بۆ داگیرکەرانی بێگـانەیە کە ئەو ڕۆژە عەجەم‌و تورکە عوسمانی‌یەکان بوون • گـوێت لێ بێ چۆن باسی ئەمەت بۆ دەکات‌و لە چرچ‌و لۆچی شیعرەکانیشیدا بلار دەگرێتـە ئەو داگیرکەرانەو »(٦٦) دەلێ :ـ

حاصیلی ئێمە وەك دەکەم تەخمین

کرمی ئاوریشمین‌و مێش هەنگوین

نی‌یە ئارام‌و راحەتی‌و خەوتن

شەوو رۆژێ هەتا دروستی ئەکەن

کەچی رۆمی کە ئێمە دەیناسین

وا دەزانن کە ئێمە نەسناسین (٦٧)

یانە ئیرانی‌یەك کە مەعلوومە

دایکی (موتعەیە) باوکی مەوهوومە

ئەمە دەیکاتە کاسە دەینۆشێ

ئەو کەوای لێ‌دەکات‌و دەیپۆشێ (٦٨)

حاجی مەسەلەی ڕەنجمژین‌و چەوساندنەوە بە چاوی چینـایەتی سەیر ناکات ، بەلکوو تێکڕای نەتەوەی کورد بە چەوساوەی عوسمانلی‌و عەجەمەکان دادەنێ‌و هـەر دەیخاتـەوە ناو چوارچێـوەی تێکـۆشـانی نەتەوایەتی کورد لە پێناوی یەکگرتنەوەی بەشە لێك‌دابڕاوەکانی ، وەك یەکگرتنەوەی ئەلەمانیاو ئیتالیا لە کیشوەری ئەورووپادا •

حاجی کوردپەروەر ، دیارە پاش خوێندنەوەو لێکۆڵینەوەو بەراورد کردنەوەیەکی زۆر لە مێژووی ژیانی گەلان ، بە وردبوونەوە لە سەرچاوە زانیاریو پیشکەوتخوازەکان ، نەك تەنیا دەست نیشانی ئەوەی کردووە ، ئەگەر خێڵەکانی کورد یەکتری نەگرن گەلی کورد سەرناکەوێ ، بەڵکو داوای سەربەستیو قەوارەیەکی نەتەوەیی بۆ کورد بە شێوەیەکی هاوچەرخانە کردووە (٦٩) • هەروەك لەم چەند دێرە شیعرەیدا دەڵێ :ــ

تا رێك نەکەون قەبیلی ئەکراد
هەروا دەبنە خەرابە ئاباد ،
ئەنواعی میلەل گەورە تا بچووك
خەملیوە مەمالیکی وەکوو بووك
یەك بەرگنو یەك زمانو یەك رەنگ
بێ غەیبەتو عەیبو عارو بێ دەنگ (٧٠)

هەر بەو پێیە حاجی نەخشەی بۆ ئەو رۆژەی کورد کێشاوە کە هەموو گەورەو سەرکردەکانی لە هەموو بوارێکی ژیانـدا ببن بە یەك و یەك بگرنو هەموو رۆڵەکانی نەتەوەکەیشی ببن بە یەك بەرگو یەك زمانو یەك دەستوورو یەك ئایین واتا : « وەك خاوەنی بیرێکی تیژی ئاسۆ فراوانو چاوێکی دووربین ، ئێشو ئازارو گیروگرفتو دەردە سەرییەکانی نەتەوەکەی لە بەرچاو ئاشکرا بووەو ئاواتو خواستی پیرۆزی لە نیشتمانێکی یەکگرتووی نەتەوەیی(٧١) » لەژێر سایەی پێشەوایەکدا کێشاوە ، هەروەك لەم چەند دێرە شیعرەیدا ئەوەمان بۆ دەردەبڕێو دەڵێ :ــ

هەموو گەورەی ویلایەت ببنە ئەحباب
وەکوو شەخسێکی واحید بن لە هەر باب

هەمووتان ببنە یەك تەعلیم‌و نووسین
وە یەك بەرگ‌و زمان‌و ڕەسم‌و ئایین (٧٢)

خوێندەواری بەرێز : ئەمە بوو لێکۆڵینەوەیەکی خێرا لەسەر بابەتی سەرهەڵدانی شیعری سیاسیی کوردی لە نێوانی (خانی) کە زۆربەی ژیانی لە سەدەی حەڤدەهەمدا بەسەر بردووەو لە سالی ١٧٠٦ دا کۆچی دوایی کردووەو (حاجی قادری کۆیی) کە بە لانی کەمەوە (سەدو دەساڵ) دوای مردنی خانی چاوی ژیانی هەڵێناوەو لە سالی ١٨٩٧ دا بە بێ کەسی لە شاری ئەستەمبۆل سەری ناوەتەوەو ، زۆربەی ماوەی ژیانی لەو شارە پڕهات‌و بات‌و زانست‌و رۆشنبیریی‌یە بەسەر بردووە «ئەستەمبوڵی ئەو ڕۆژەش جێگـای کۆبوونەوەی هـەموو ئازادی خـواکانی وولاتـانی عوسمانلی بوو ، لە کـوردو عارەب‌و ئەرمـەن‌و نەتەوەکـانی ئەوروپـای خوارووی رۆژهەلات کە لەو سەردەمەدا لە تێکۆشـاندا بوون بۆ ئازادیی خۆیان یان تازە خۆیان لە دەستی عوسـمانلی‌یەکان رزگار کـردبوو • ئەستەمبۆڵی‌ئەو رۆژە دەیان کۆمەڵ‌و پارتی نهێنی لە هـەموو نەتەوەکانی تێدا بوو ، کە بۆ رزگارکردنی وولاتانی خۆیان ئیشیان دەکـرد • »(٧٣) بۆیە حـاجی شـاعیری رۆشـنبیریی نەتەوەی کـورد لە چاو شـاعیرە هاوچەرخەکانی زۆر بە پێش سـەردەمی خۆی کەوتبـوەوەو پێش‌بینیی گەلێ ڕووداوی کوردستان‌و جیهانی دەورو پشتی کردووەو لە دوایشدا بە ڕاست گەڕاون •

ئەو سەرەتاو ڕێچکەیەی « خانی » بۆ شیعری سـیاسی کوردی دانا دەبینین لە لای (حاجی) بـوو بـە ڕێبازێـکی پان‌و بـەرین‌و بـوو بـە قوتابخانەیێکی تازە لە شیعری کوردیداو ، گەلێ لە شـاعیرانی نیـوەی یەکەمی سەدەی بیستەم هاتن‌و پەیڕەوی ئەو ڕێبازەی شیعری سـیاسییان کردو ، هەریەکەش بە پێی توانسـت‌و بەهرەی هـونەری‌و سـەردەمی

خۆی جۆرە پێشخستن و گۆڕانکاری یەکی خستە ناو فۆڕم و بیرو ناوەڕۆکی شیعری ئەو قوتابخانەیە •

★ ★ ★

پەراوێزو سەرچاوەکان :-

١ ـ د• جلال الخياط وآخرون ـ تأريخ الادب العربي الحديث ـ بغداد ١٩٧٩ ، ص ٤٣
٢ ـ د• عزالدين مصطفى رسول ـ أحمدى خانى شاعرا ومفكراً وفيلسوفاً ومتصوفاً بغداد ١٩٧٩ ص ٧٨
٣ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٨٨
٤ ـ صادق بەهائەدین ئامێدی ـ دیوانا مەلایێ جزیری ـ بەغدا ١٩٧٧ ، ل ١٤٦
٥ ـ د• عزالدين مصطفى رسول ـ أحمدى خانى شاعرا ومفكراً وفيلسوفاً ومتصوفاً بغداد ١٩٧٩ ص ٨٩
٦ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٨٩
٧ ـ الملا احمد بن الملا محمد البهتى الزفنگى ـ العقد الجوهري في شرح ديوان الشيخ احمد الجزري ـ القامشلي ـ ١٩٥٨ ، ص ٨٢٤
٨ ـ د• عزالدين مصطفى رسول ـ أحمدى خانى شاعرا ومفكراً وفيلسوفاً ومتصوفاً بغداد ١٩٧٩ ص ٩٠
٩ ـ هەمان سەرچاوەی پیشوو ، ل : ٨٠
١٠ـ هەمان سەرچاوەی پیشوو ، ل : ٩٠
١١ـ هەمان سەرچاوەی پیشوو ، ل : ٩٥
١٢ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٥٩
١٣ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٦١

١٤ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٩٥
١٥ ـ م • ب • رۆدنكۆ ـ مەمو زینی ئەحمدی خانی ـ مۆسكۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٢
١٦ ـ طاجيك : تاجيك : لێرەدا مەبەستی لە (فارس).
١٧ ـ د• عزالدين مصطفى رسول ـ أحمدى خانى ص ٩٦
١٨ ـ م • ب • رۆدنكۆ ـ مەمو زینی ئەحمدی خانی ـ مۆسكۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٣
١٩ ـ د• عزالدين مصطفى رسول ـ أحمدى خانى ص ٩٦
٢٠ ـ م • ب • رۆدنكۆ ـ مەمو زینی ئەحمدی خانی ـ مۆسكۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٣
٢١ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٢
٢٢ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٢
٢٣ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٣
٢٤ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٢
٢٥ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٢
٢٦ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٣ ، ٣٤
٢٧ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٤
٢٨ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣٤
٢٩ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣١
٣٠ ـ عەلائەدین سەجادی ـ مێژووی ئەدەبی كوردی چ ٢ بەغدا ١٩٧١ ، ل : ٢٥٣
٣١ ـ مەلا عەبدولكەریمی مودەریس‌و فاتیح عەبدولكەریم ـ دیوانی نالی ، بەغدا ١٩٧٦ ، ل : ١٠٦
٣٢ ـ گیوی موكریانی ـ دیوانی سالم چ ٢ ، هەولێر ١٩٧٢ ، ل : ١٠٠

٣٣ ـ عەلائەدین سەجادی ـ مێژووی ئەدەبی کوردی چ ٢ بەغدا ١٩٧١ ، ل : ٢٧٤
٣٤ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی سالم چ ٢ ، هەولێر ١٩٧٢ ، ل : ١٠٠
٣٥ ـ عەلی تاڵەبانی ـ دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانی ـ بەغدا ١٩٤٦ : ل : ٣٤
٣٦ ـ د. مارف خەزنەدار ـ شیعری سیاسی کوردی لە کوردستانی عیراق ـ گوڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ـ ژمارە (١٥) بەغدا ١٩٧٢ ، ل : ٤٥
٣٧ ـ م . ب . رۆدنکۆ ـ مەم و زینی ئەحمەدی خانی ـ مۆسکۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٣
٣٨ ـ ئەورەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ٥٠
٣٩ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٤٩
٤٠ ـ م . ب . رۆدنکۆ ـ مەم و زینی ئەحمەدی خانی ـ مۆسکۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٥
٤١ ـ ئەورەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ٩
٤٢ ـ م . ب . رۆدنکۆ ـ مەم و زینی ئەحمەدی خانی ـ مۆسکۆ ١٩٦٢ ، ل ٣٣
٤٣ ـ د. مارف خەزنەدار ـ شیعری سیاسی کوردی لە کوردستانی عیراق ـ گوڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ـ ژمارە (١٥) بەغدا ١٩٧٢ ، ل : ٤٥
٤٤ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٩٥

٤٥ ـ سەرچاوەی پێشوو ، ل : ٤٤
٤٦ ـ ئەوڕەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ٥٢
٤٧ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ١٢٩
٤٨ ـ م • ب • ڕۆدنکۆ ـ مەم و زینی ئەحمەدی خانی ـ مۆسکۆ ١٩٦٢ ، ل ٣١ ، ٣٢
٤٩ ـ ئەوڕەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ١١
٥٠ـ دیوانی گۆران ـ ب ١ ، بەغدا ١٩٨٠ ، ل : ٣٤٠
٥١ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٤٩
٥٢ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٤٤
٥٣ ـ ئەوڕەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ٣٧
٥٤ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٥٢
٥٥ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٥٦
٥٦ ـ مەسعوود محەمەد ـ حاجی قادری کۆیی ـ ب ١ بەغدا ١٩٧٣ ، ل : ٣١٥
٥٧ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٣١٥
٥٨ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٤٥
٥٩ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ١٣٠
٦٠ ـ ئەوڕەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ١١

٦١ ـ هەمان سەرچاوە ، ل : ٥٢
٦٢ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٥٠
٦٣ ـ د٠ جلال الخياط وآخرون ـ تأريخ الادب العربي الحديث ـ بغداد ١٩٧٩ ، ص ٤١
٦٤ ـ محەمەدی مەلا کەریم ـ حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغێکی نوێیە لە ژیانی نەتەوەی کورد ، بەغدا ١٩٦٠ ، ل : ١٠
٦٥ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ٩٠
٦٦ ـ محەمەدی مەلا کەریم ـ حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغێکی نوێیە لە ژیانی نەتەوەی کورد ، بەغدا ١٩٦٠ ، ل : ٥٧
٦٧ ـ نەسناس : جۆرە مەیموونێکە ٠
٦٨ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ١١٢
٦٩ ـ مومتاز حەیدەری ـ حاجی رۆشنبیری شۆڕشگێڕ ـ گۆڤاری رۆشنبیر ، ژمارە (١) ساڵی ١٩٧٣ ، ل : ٢٢
٧٠ ـ ئەوڕەحمان سەعید ـ کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی ـ بەغدا ١٩٢٥ ، ل : ١١
٧١ ـ مومتاز حەیدەری ـ حاجی رۆشنبیری شۆڕشگێڕ ـ گۆڤاری رۆشنبیر ، ژمارە (١) ساڵی ١٩٧٣ ، ل : ٢٣
٧٢ ـ گیوی موکریانی ـ دیوانی حاجی قادری کۆیی چ ٣ ، هەولێر ١٩٦٩ ، ل : ١١٦
٧٣ ـ محەمەدی مەلا کەریم ـ حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغێکی نوێیە لە ژیانی نەتەوەی کورد ، بەغدا ١٩٦٠ ، ل : ١٠

بــێرکلێی

شیعری : ناظم حیکمەت
شــوکور مستەفا
لە تورکی‌یەوە کردوویە بە کوردی

هێی
بێرکلێی !
هێی مەترانە فەیلەسووفەکەی چەرخی هەژدەهەم !
بۆن بخووردەکەی فەلسەفە
بۆ سەرگێژکردنمانە
بۆئەوەیە لە شەڕی ژیاندا
لەسەر چۆك پەل‌کێش کرێین
هێی
بێرکلێی !
هێی لە کلێشەی جبرائیلدا ئیزرائیلەکەی خودا
هێی پیاوکوژە هەرە فەیلەسووفەکەی چەرخی هەژدەهەم •
تا ئەمێستاکەیش ترپەی هەنگاوەکانت
لە گوندەکانی ئیسکۆچیا دەگەڕێ •
تا ئەمێستاکەیش سەگێکی کوڵك بەخوێن
بە ترپەی هەنگاوەکانت دەحەپێ •

تا ئەمێستاکەیش
همموو شەوێ گوندی‌یەکانی ئیسکۆچیا
سێبەرەکەت لە جامخانەی ماڵەکانیاندا
دەبینن‌و لەرزیان دێتێ !
تا ئەمێستاکەیش شۆێنەواڕی هەر پێنج پەنجە خوێناوی‌یەکانت
بە ئێوارە سپی‌یە وەك بوزڵی جامەکانی باکوورەوە دیارە !

هێی
بێرکلێی !
جبەی ڕەش‌لەبەرە سەرچۆپی‌کێشەکەی کچانی مەیخانە،
شۆڕەسوارەکەی قڕاڵ
دەنگە زێڕینەکەی سەرمایەو
مەترانەکەی خودا !
بۆن بخووردەکەی فەلسەفە
بۆ سەرگێژکردنمانە
بۆ ئەوەیە لە شەڕی ژیاندا
لەسەر چۆك پەل‌کێش کرێین !

هەر وشەیەکت
کە مەچەکمان
کەلەپچە دەکا ،
دێڕە وەك
مار پێچ‌پێچەکانت
دەیانەوێ
بەدڵمانەوە بدەن •

وێنەکەت لە عیسایەکی خەنجەر بەبەرەوە دەچێ
ناوەکەت لە کتێبەکانتەوە تیژتیژ دیارە
هەروەك ددانێکی قەوزاویی
نووكتیژ کە
تك‌تك
خوێنی لێ بتکێ •
کام کتێبت دەگری
دەڵێی قەشەیەکی پشتێن دۆقی ڕەشە
لە بەردەم پەروەردگاردا چۆکی داداوە •••
تۆ بەم‌قیافەتەوە دەتویست لە خشتەمان‌بەری ،
یەبرِوامان بێنی ؟
خۆ ئێمە ڕەبەنێ نیین بە هەویای وەسڵی عیساوە
سەر بنێینەوە !

هێی
بێر کلێی !
هۆ ڕێوی‌یەکەی شای ڕێوی‌یان !
کاتێکی دێڕەکانت شەیپووری سەرکەوتن دەنگێون ،
بچووکترین پارچەی بەردێکی بچووکت ،
کە وەك ئیمپراتۆری ئیمپراتۆران ، لێ‌دێتەپێش
دەسبەجێ بۆ ڕێك‌کەوتن
دەرگا دەخەیە سەرپشت
سواری کۆڵی خوات دەبی
لە چەپەوە بۆی دەردەچی !
بۆی دەرمەچۆ ڕاوەستە !

هەموو ڕێیەك بۆ ڕۆما دەچێتەوە
ـ ئەمە ڕەنگە ڕاستبێ ـ
بـەڵام
ئەو فەلسەفەیەی کە بیری پێ یەکەم بێ ،
هەرێمی سەفسەتەیە ئەو جێی بایەوانی
لێ هەڵـدەدا !
ئەمە ڕاستی‌یەکە
ـ لە چەشنی ڕەهاو موتڵەقەکەی ـ
ئەوە خۆتو ،
ئەوە فەلسەفەکەت !

تۆ بەو
مێوە بریقەدارە
خـڕە
سوورە زردباوەی
کە پەنجە بە تۆیکڵە جەوهەردارەکەیدا دێنی ،
دەڵێی :
« ئامێتەیەکی بیر » .

پێ لەو هەیە نانێی
کە بە بێ ئێمـە
هـەیـە !
ئەی ئەو دەریا شینە ،
ئەی ئەو گەمیە بایەوان سپی‌یەی بەسەر ئەو دەریا شینەوە
دەگەڕێ ؟
ئەوانە ، ئەو بیرانەن کە لەخۆتەوە بەبیرتدا دێن ؟

مادامێکی ئەو گەمیەی بەسەر دەریاوە دەگەڕێ بیری خۆتە ،
مادامێکی عوممان بیری خۆتە ،
نە زەمان هەبێ و
نە مەکـان ؟ !
نە لە تۆ بەدەر هیچ هەبێو
نە بەر لە تۆ شتێ بووبێ ،
نە لەپاش تۆ کەونو کائینات باقین
کەواتا هەر خۆتو
خودا حەقیقین .
بەڵام هۆ هۆ قەشە سەرخۆشەکەی مەیخانە ڕەشو بۆرەکان !
ئەی ئەوەی کە بەدانسقە کیژی مەیخانەچی‌یەکەت بە مەچەكو باهووی کۆڵکنەوە
هەڵدەگوشی ، ئـەو شـۆخە
لە تۆ بەدەر نەبوو ؟
یانەکو خۆت
بەسەر خۆتدا تسیت ؟
با بڵێین باوکی مبارەکەت نەبووە ،
وەکـو عیسـا .
باشە ئەی دایکێکی وەك مریەمیشت نیە
کە لە ناوگەڵیەوە هاتبیتەدەر ؟
با بڵێین تۆ تاكو تەنیای
وەك مووسا لە تووری سینا ،
بەداخەوە ! کەسیش نین تەوراتەکەت بخوێننەوە ؟
زۆرت درۆ کردووە زۆر .

تۆ دڵنیابە بێرکلێی ،
- نەشبی قەیناکاو زیانی نیە -
ئەوەی لە نووسینداا بەرتدەکەوێ :
نەختێ تەوس و گاڵتە
کەمێ جەفەنگ
یەك دوو شەقازللەی مزر
- ئەویش لە جۆری بێدەسەوانەو دەسکێش -
چیکەم ؟
نەشئە مۆسیقای شەڕو خەباتە
ئەوەی ئاهەنگی پۆلایینی نەشئە نەبێ
لەو پیاوە دەچێ
گوڕو توانی لە شەڕدا نەختێ
دابێتیەکزی .
نەشئە ... شتی چاکەو وەسسەلام .
- ئەگەر پیاو تووشی سەرەخولێ نەکا . -
جا هینەکانی ئێمە
پێکەنین ؟
بڕ بەدەم پێدەکەنن ؟
خەتا لە گوڕو توانی وایــە :
دەنا نە خەتای تۆیەو
نــە خــەتای من !
گوێگرە بێرکلێی !
- گوێیش نەگری هەر دەبێ -
با ئێمە گوێگرین :

مێشکمان دووبەرەیەکە
هەنگوین هەڵدێنێ •
ئەو هەنگەی بڕیدەکا لە هەنگوین
ژیانــە •
کانیی ئەو هەستو بیرە
قووڵو بێپایانەی
لێوەی هەڵدەگۆزین
کائیناتــە !

کائینات بەربڵاوو هەراو ،
کائینات قووڵ ،
کائینات بێپایان !
ئێمە پارچەی ئەوین ،
ئێمە بڕێ بێپەلوپێی لەو گووراوین !
ئێمە لە بابەتی ئەو بێپەلوپێیانەین
ـ کە لە دایکی خۆیان لاری نین ـ
چونکە ئێمە !
لەو فەرماندەرانە نین کە فەرمان بە فەرماندەران دەدەن !
بەشانو باهووە وەك گوریسی چواربادو پێنجبادەوە
بە زەوییەوە بەستراوین !
کاتێکی چەرخدارە بە برووسکە ، ددان پۆڵاکان
نهێنیو پەنامی زەویی ڕەش دەپچڕن ،
وەرە بڕوانە
سەیرو سەفای لەدایكبوونی
جیهانان لە جیهان

لەبەر ڕووناکیی کاکێشانان !
دیتمـــان و
دەبینیـــن
کچانی لێو قەدیفەی ئاڵ
بە ڕێگای ڕۆژگارەوە
چۆن بوون بە خاك
ئەوەی لەپاش قژە سوورمەیی یەکانی
ئەستێرە کلکدارەکانەوە بەجێ دەمێنێ
بە ئاسمانی بێ سنوورەوە
ڕێڕەوی بزاوتمان
لە بەرچاو دەکێشێ
هەر دەنکێ گومەزێکی لەخۆدا وەشێردووە
ئەو دەریایانە ،
هاژەی ئەو بایانەی کە وەك دەریا
بەسەر دەریاکانەوە دەشنێنەوە
ئەو ئاوەی کە دڵۆپەکانی
وەك ملوانکەیەکی مرواریی ڕشتە پچڕاو
دەدڵۆپێ و ،
تا دوورکەویتەوە ، نزیك دەکەویتەوە
ڕاستی دەشارێتەوە ....
هەر شوێنێکی دەگری
بە دەریای عومانیشەوە ،
ئیمکانێکی نرت و نوێ .
کائینات بەربڵاوو هەراو

کائینات قـوولّ ،
کائینات بیّپایان !

هێی
بێرکلێی !
هۆ هۆ جووجکە بستە باڵاکە
بەم ڕێوەلەیی‌یەی خۆتەوە
هێشتا تۆ ئینکاری چیاکانی کوروات دەکەی !
ئەگەر تەشریفت بۆ ئەو دنیا برد
لەوێوە بەردێ بنێرە
بۆ ڕازاندنەوەی کوتەڵاکەکەی خوداکەت !
بەڵام خێرا
تاس‌و شانەت بپێچەوە لێرە •
هەڕاج مەزات !
هەڕاج مەزات !
بیبانبە لە بازاڕ بیانفرۆشە بە پوولێکی قەڵب
تەختە بەرەو حەاحەلەی ئاسمان هەڵچووەکەی
سەڵتەنەتی سەرزەوی ،
لە سەرووی خۆکردەوەو
لە خۆکرد بەدەر هێزێکی‌دی نیە ! ••••
خۆکرد بەربلاو
خۆکرد بەرین
خۆکرد بیّپایان !

مووروویی ماڵاوسیێ مەگەر بە شەو بکرێنە مل

د. ئ.ورەحمانی حاجی مارف

نووسین دەستکەوتێکی مەزنی ئادەمیزادەو پەیدابوونی سەرەتای مێژووی شارستانەتی‌یە . نووسین لە ژیانی گەلانو تێکڕای کۆمەڵو هەر یەك لە ئەندامانیدا دەورێکی گەورەی بینیوەو دەبینێو کارێکی زۆری تێ کردووەو تێ دەکا . لەبەرئەوە لێکۆڵینەوە لە سەرەتاو مێژوو ، ڕێبازو شێواز ، پێکهاتنو کارکردن ، ناتەواویو کۆسپ ، پێشکەوتنو گەشەکردن...ی نووسین کارێکی مەزنو پێویستو بەسوودە . لەم ڕێگەیەوە دەتوانرێ چارەسەری گەلێك کێشەی گرنگ بکرێ . بێ‌گومان نووسینی کوردی کە هێشتا زۆر سەری پڕە لە پاشاگەردانی ، چاوەنواڕی لێکۆڵینەوەی قووڵو تێرو تەسەلە ، چاوەچاوی باسێکیەتی کە لە گشت ڕوویەکی بدوێو بە بیرو باوەڕی ڕاستو زانستانە گیروگرفتەکانی لە ڕێ لابدا ...

وەك ئاشکرایە ، ڕووناکبیرانی کورد هەمیشە لەبەردەم گیروگرفتەکانی نووسینی کوردیدا تووشی چەندین قۆرتو تەگەرە بوونو دەبن . ئەمڕۆش کە کێشەی نووسینی کوردی بووەتە باسی باسان ، وەنەبێ هۆکەی هەر ئەوە بێ کە مامۆستایان لە گرانیی وتنەوەی گلەیی‌یانەو قوتابیان لە سەرلێدەرنەکردنی ماندوو بوونو نووسەرانو ڕۆژنامەنووسان بە کێشەی هەمەجۆریەوە گیریان خواردووە . بەڵکو ئەوەشە کە مەسەلەی چۆنیەتیی نووسینی هەر زمانێك لە پلەی یەکەمی کێشەکانی زمانەوانیدا

دێت • بێتو ئەمڕۆ بۆ هەر کێشەیەکی زمانی کوردی کۆڕی لێکۆڵینەوە بەستریێ ، ڕەنگە بەهەڵەدا نەچم ئەگەر بڵێم چ لەلایەن زانایانەوەو چ لەلایەن ڕووناکبیرانەوە باسی ڕێنووس پتر بایەخی پێ دەدرێت • ئەوەتە دەستەی کوردیی کۆڕی زانیاری عێراق هەر کە بانگەوازی سازکردنی کۆڕێکی بۆ گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی بڵاوکردەوە (١) ، ئەوەندەی پێ نەچوو چەندین باس‌و لێکۆڵینەوە گەیشتە بارەگای کۆڕ ••• وابزانم مامۆستایەك یان قوتابی‌یەك ، نووسەرێك یان ڕووناکبیرێك نییە چاوەڕوانی‌و ئاواتی ڕزگاربوون لە کۆسپ‌و گیروگرفتەکانی ڕێنووس لە چاویدا نەدرەوشێتەوە •

لە زانستی زماندا سەبارەت بە ڕێنووس پرسیارێك دێتە گۆڕێ : کیمیاو فیزیازانستن ـ بەڵام ئەی ڕێنووس ؟

ئەگەر لەبەر ڕووناکیی ئەو پێناسانەی لە گەلێك کتێب‌و فەرهەنگدا بۆ (زانست) دانراون ، لە (ڕێنووس) یان بە واتایەکی تەواوتر ، لە (تیۆری ڕێنووس) وردبینەوە ، بۆمان دەردەکەوێ ڕێنووس بەشێکە لە زانستی زمان ، هەروەك چۆن ئەتۆم بەشێکە لە زانستی فیزیا ••• چۆن لە هەر زانستێکدا ئەرکی دۆزینەوەو گەشەپێدان‌و چەسپاندنی شت لە ئەستۆی زانایان‌و پسپۆراندایە ، هەر بەوچەشنە ڕێنووسیش کاری زمانەوانانە •••

لە بەراوردکردنی ڕێنووس لەگەڵ زانستی‌تردا ، ئەوە بەدیار دەکەوێ کە ڕێنووس خاوەنی تایبەتی‌یەتێکی خودی‌یە • ئەو

---

(١) بانگەوازێك لە دەستەی کوردیی کۆڕی زانیاری عێراقەوە (کۆڕێك بۆ گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی) ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق » (دەستەی کورد) ، ب ٧ ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ٢٩٦ ـ ٢٩٨ •

تایبەتی یەتی یەش لەوەدایە کە هەموو کەسێکی خوێندەوار ، واتە هەر کەسێك بیەوێ بنووسێ – پێویستی بە زانینی دەستوورەکانی ڕێنووس هەیە ، چونکە هەر لە سەرەتای دەستکردنەوە بە خوێندن تا کۆتایی ژیان دەنووسێو دەخوێنێتەوە ••• کەچی هەر شتێکی نوێ لە هەر زانستێکدا کە دەدۆزرێتەوە ، ئەگەرچی کەڵکی بۆ سەرپاکی ئادەمیزادیش هەبێ ، ڕەنگە زووربەی خەڵك بەکاری نەهێنن ، یاخود ئەگەر بەکاریشی بێنن بێبیرکردنەوە بەکاری بێنن • بەوێنە یەکێك کە مەکینەی ڕیش تاشینی کارەبا یان ئوتووی کارەبا بەکاردێنێ ، دەشێ هیچ لە یاساکانی فیزیا نەزانێ ، یاخود ئەگەر بیشیزانێ شتێکی کەمی لێ بزانێ ••• کەچی تەنانەت بۆ نووسینی شتی سەرەتاییش ، پێویستە هیچ نەبێ دەستووره سەرەکییەکانی ڕێنووس بزانێ – واتە بێشارەزایی ڕێنووس ، خوێندنەوەو نووسین کارناکەنو خوێندەوار کاتێك کەڵك لە نووسین وەردەگرێ کە سەر لە دەستووره سەرەکییەکانی دەرکات • جا چالاکیی بەکارهێنان ئەو تایبەتی یەتەیە کە ڕێنووس لە زانستی تر جیادەکاتەوە • دیارە هەر ئەو تایبەتی یەتەشە بووەو دەبێ بەهۆی سازکردنی موناقەشەی گەرم لە باسی هەر کێشەیەکی ڕێنووسدا •

بەڵام وەك چۆن ڕاکێشانی تەلی کارەباو چاککردنەوەی ، شارەزایی باش لە واقیعی یاساکانی فیزیا ناگەیەنێ ، هەر بەوچەشنە پەیداکردنی ئاشنایەتی لە دەستوورەکانی ڕێنووسیش نیشانەی باش چوونە ناو ئەو زانستە نییە •

ڕێنووس بریتی یە لە کۆمەڵێك دەستوور کە بە هاریکاری ئەوانەوە ئاخاوتنی ئێمە دەنووسرێ • ئەوەی دەنووسێ ئەگەر لە دەستوور لابدا ، هەڵەی ڕێنووس دەکات • ئەو جۆرە هەڵانەش کۆسپ دێننە ڕێگەی

خوێندنەوەی تێکست • ئەو کۆسپانەش سەرنجی خوێنەر لە تێگەیشتنی ناوەرۆك کەمدەکەنەوە •

ڕێنووسی هەر زمانێکیش یاساو دەستووری تایبەتی خۆی هەیە ، کە لەسەر بناغەی دیاری کراو دامەزراوە • بەوێنە ڕێنووسی زمانی کوردی لەسەر ڕێبازی فۆنەتیکی سازکراوە ؛ لە ڕێنووسی زمانی ڕووسیدا ڕێبازی فۆنەتیکی و مۆرفۆلۆژی کاریگەرن (٢) ؛ ڕێنووسی ئینگلیزی و فەرەنسی پەیڕەوی ڕێبازی چاولێکەری دەکەن ، کە هۆی نووسینی گەلێك وشە بەو شێوەیەی ئیستا ، وا ڕووندەکەنەوە گوایا باوو باپیرانیان بەوجۆرە نووسیویانە (٣) •••

هەر ڕێنووسێك بەزۆری ، ڕەنگی تایبەتی یەتەکانی ئەو زمانە دەداتەوە کە ڕێنووسەکەی بۆ دانراوە (٤) • جا بۆیە ئاسان نییە ڕێنوسی زمانێك بەسەر زمانێکی دیدا دابڕڕێ ، هەر وەك چۆن جلی یەکێك پڕ بە بەری یەکێکی تر نییە • بۆیە لە لێکۆڵینەوەو دەستکاری کردنی ڕێنووسدا پێویستە تایبەتێتی و یاساکانی ئەو زمانە بە باشی ڕەچاو بکرێن •• بەشێك لەو وتارانەی بۆ کۆڕی گیروگرفتی ڕێنووسی کوردی نووسراون (٥) خاسیەتی زمانی کوردییان باش تێدا خوێندراوەتەوەو بەشێکیشیان بەئاشکرا کاری زمانی بێگانەیان پێوە دیارە • بەشێکیان لەسەر

---

(٢) ب • ز • بوکچینا ؛ ل • پ • کەلاکۆتسکایا ؛ ل • ك • چێلتسۆفا ، نامە دەربارەی ڕێنووس ، مۆسکۆ ، ١٩٦٩ ، ل ٣٧ •

(٣) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٧ •

(٤) دیارە ئەو ڕێنووسانە نەبێ ، کە پەیڕەوی ڕێبازی چاولێکەری دەکەن •

(٥) بڕوانە : « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق » (دەستەی کورد) ، ب ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ •

بناغەی زانستی نووسراون‌و کێشەی ئاڵۆزی جۆربەجۆریان ڕەواندۆتەوەو ئەنجامی سەرکەوتوویان وەدی‌هێناوە ، بەڵام بەشێکی‌تریان لاوازو سادەو ساکارن •• لەگەڵ جیاوازی ڕادەی وتارەکانـدا پێویستە ئـەو ڕاستی‌یە لەیادنەکەین کە هەر نووسەرە (جگە لە د• کامیل بەسیر) بەپێی توانست‌و زانینی ، هەوڵی‌داوەو خۆی ماندووکردووە ••• کەچی هەرچی د• کامیل بەسیرە ، کە ئەندامێکی دیارو بەرزو چالاکی دەستەی کوردیی کۆڕی زانیاری عێراقە ، بە خشکەیی زانیاری لە کتێبێکی حەفتا ساڵ لەمەوبـەر چاپکراوی عەرەبی‌یەوە • ـ « الترقيم وعلاماته في اللغة العربية » (٦) ، بێ‌ئەوەی ناوی بەرێ ، وەرگرتووەو کردوویەتی‌یە کوردی‌و بـە ناوی « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی »یەوە بڵاوی کردۆتەوە (٧) •

لەنێو هەموو ئەندامانی دەستەی کوردیی کۆڕی زانیاری عێراقـدا تەنیا د• کامیـل بەشـداری وتارنووسیـنی کـردووە • لەنـێو تێـکڕای وتارنووساندا تەنیا د• کامیل ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری عێراقە • لـە بڵاوکردنەوەی باسەکاندا بایەخی زۆر بەوەی ئەو دراوەو لەبەر پایەبەرزی لە ڕیزی هەرە پێشەوە بۆی دانراوە ••• بەڵام سەیرو سەمەرە ئەوەیـە کە تەنیا هەر ئەو ڕێگەی چەوت‌و چەوێلێ دژ بە زانستی گرتووەو بـە ناڕەوایی‌و دەست‌بەسەرداگرتـن‌و ڕەنجی خەڵـك کردنە موڵـکی خۆو شاردنەوەی ڕاستی کاری خۆی مەیسەر کردووە •

★ ★ ★

لەئەنجامی وردبوونەوەدا لە مێژووی نووسینی کوردی ، ئەوەمان لێ ئاشکرا دەبێ ، کە دەمێ ساڵە نووسەرانی کورد کێشەی چۆنیەتـــی

---

(٦) احمد زكي باشا ، الترقيم وعلاماتـه في اللغة العـربية ، مصر ، ١٩١٢ •

(٧) د• کامیل بەسیر ، خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی ، « گۆڤـاری کۆڕی زانیاری عێراق » (دەستەی کـورد) ، ب ٩ ، بەغـدا ، ١٩٨٢ ، ل ٥ ـ ١٥ •

نووسینی زمانەکەیان لە بەرچاو گرتووەو دەیان وتارو لێکۆڵینەوەیان لەبارەی (گیروگرفتی نیگاری دەنگەکان)و (گیروگرفتی نووسینی وشەکانو تێك بەستنیان)ەوە (٨) نووسیوەو هەوڵی نەهێشتنی گیروگرفتەکانیان داوە تا لە پاشاگەردانی ڕزگاریان بێو ئەلفوبێی عەرەبی وا لێ بکەن بتوانێ دەنگە کوردییەکانی بە جۆرێکی وا بێ دەربڕێ ، خوێندەواری کورد بتوانێ ئەوەی دەیڵێ بیخاتە سەر کاغەز •

بەڵام بەداخەوە ، هەرچی کێشەی (خاڵبەندی)یە کاری زۆری تێدا نەکراوەو هەوڵی باشی بۆ نەدراوە• ئەوەی لەو ڕووەوە بڵاوکراوەتەوە هێندە کەمە بە پەنجە دەژمێررێ• کاری هەرە دیاری ئەم مەیدانە بریتییە لەو چەند لاپەڕەیەی مامۆستا تۆفیق وەهبی ، کە لە کتێبی « قواعد اللغة الكردية » (١٩٥٦) دا نووسیویتیو (٩) ئەوەی مامۆستا ئەمینی عەڤدال لە لاپەڕە (٤٣ ـ ٥٣) ی کتێبی « خەبەزناما کوردییا ڕاستنڤیساندنە » (١٩٥٨)دا بە ناوی (نقتك دانین)ەوە (١٠) بڵاوی کردۆتەوە (١١)و ئەوەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین ساڵی ١٩٦٦ لە

---

(٨) بڕوانە : د• ئەورەحمانی حاجی مارف ، کورتەیەکی مێژووی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق » (دەستەی کورد) ، ب ٨ ، بەغدا ؛ ١٩٨١ ل ٦٦ ـ ١٢٠ •

(٩) توفيق وهبي ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، الباب الثاني ، بيروت ، ١٩٥٦ •

(١٠) ئەمینی عەڤدال ، خەبەرناما کوردییا ڕاستنڤیساندنە ، یەریڤان ، ١٩٥٨ •

(١١) مامۆستا شوکور مستەفا ئەو چەند لاپەڕەیەی کتێبی « خەبەرناما کوردییا ڕاستنڤیساندنە » ی ، کە بەناوی (نقتك دانین)ەوەیە ، لەئەلفوبێی سلاڤییەوە هێناوەتە سەر ئەلفوبێی عەرەبیو لە « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » (بەرگی سێیەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٠٣ ـ ٣١٨) دا بڵاوی کردۆتەوە •

بەشی دەیەمی کتێبی « ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی »دا لێیدواوە (١٢)...
لەمڕۆژانەشدا باسێکی نوێ بلاوکرایەوە ، ئەویش گوایە وتاری د. کامیل بەسیرە ، کە بۆ کۆڕی گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی نووسیوە(١٣).

ئەگەرچی مامۆستا تۆفیق وەهبیو مامۆستا ئەمینی عەفدالو مامۆستا نووری عەلی ئەمین خاوەنی بڕوانامەی دوکتۆری نینو بەرهەمەکانیشیان ماوەیەکی زۆر لەمەوبەر نووسیوە ، بەلام لەگەل ئەوەشدا ، لە هەموو ڕوویەکەوە لەو باسە بەناو نوێیەی د. کامیل بەسیر زانستییانەترو قوولترو لەبارترن، ئەویش لەبەر ئەوەی کەرەستەی وتاری « خالبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی » سەرەڕای ئەوەی لە کتێبێکی کۆنەوە دەرهێنراوە ، هەروەها باسی خالبەندیی عەرەبییە ، نەك کوردی . جا هەر بۆیەش چاومان بە چەندین هەلەی زەقو ناتەواویی گەورەو شێواندنی ڕاستی سەرسووڕهێن دەکەوێ تێیدا .

د. کامیل لە کۆتایی وتارەکەیدا ناوی پێنج سەرچاوە ـ سیانی کوردیو دوانی عەرەبی ـی بردووە ، کە گوایا بۆ نووسینی باسەکەی کەلکی لێ وەرگرتوون . بەلێ گلەیی ئەوە لە دوکتۆر ناکرێ ، کە سەرچاوە کوردیەکانی تەنیا سێ کارن ، چونکە دەربارەی خالبەندیی کوردی بەرهەمی هەرە دیار ئەوانەن . بەلام جێی لۆمەیە کە تەنیا ناوی دوو سەرچاوەی عەرەبی بردووە (١٤) . جا نەك هەر د. کامیلی پسپۆڕی ناسراوی زمانی عەرەبی ، بەلکو کۆلکە خوێندەوارێکیش ئەوە دەزانێ کە لەبارەی ڕینۆسی عەرەبییەوە دەیان کتێبو وتارو لێکۆلینەوە هەیە ...

---

(١٢) نووری عەلی ئەمین ، ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی ، بەغدا ، ١٩٦٦ ، ل ٩١ ـ ٩٩ .

(١٣) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، د. کامیل بەسیر ، خالبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی .

(١٤) ئەو دوو سەرچاوەیەش ئەمانەن :

« الاملاء الواضح : عبدالمجيد النعيمي ودحام الكيالي ، چاپی دووەم

بەداخەوە هەموو بەڵگەیەك وادەگەیەنێ کە بەکارهێنان یان ناوبردنی تەنیا دوو سەرچاوەی عەرەبی ، نیشانەی ئەوەیە کە :

١ ـ نووسەر خۆی بە لێکۆڵینەوەو نووسینی باسەکەیەوە ماندوو نەکردووەو ویستوویەتی بە هەر چەشنێك بێت بەشداری کۆڕی ناوبراو بکات •

٢ ـ د• کامیل ویستوویەتی ئەو بیروڕایانەی لە عەرەبییەوە کردوونی بە کوردی بکاتە مولکی خۆیو بە ناونەبردنی سەرچاوەکەی خوێنەر چاوبەست بکات •

بۆ بەڵگەی ئەم وتانەشم تەنیا ئەوە بەسە پەنجەیەك بۆ کتێبی « الترقیم وعلا ماته في اللغة العربیة»ی(١٥) مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشا ڕابکێشم، کە د• کامیل ناوی نەبردووە بەڵام زوربەی زۆری لەو وەرکرتووە • بۆئەوەی ، ئەمە وەك قسەی ڕووت نەبێ ، چەند شوێنێکی هەردوو نووسین بەرانبەر یەك دادەنێمو با خوێنەریش بەراوردیان بکات :

١٣٨٥ ك ١٩٦٦ ز چاپخانەی (ئەسعەد) • بەغداد •

الاملاء : الدکتور احمد ناجی القیسی ، عبدالجبار عبدالله الآلوسی ، عبدالجبار کاظم العاشور ، عبدالکریم عبدالمجید الجعفري، غازي جاسم محمد العنبکي چاپی یەکەم • ١٣٩٩ ك ـ ١٩٧٩ ز چاپخانەی سلمی الفنیة الحدیثة » (وتاری ناوبراو ، ل ١٥) • د• کامیل لە نووسینەوەی ئەو دوو سەرچاوەیەدا هەموو دەستوورێکی خاڵبەندی تێكوپێكداوە• بەڕاستی سەیرو سەمەرەیە، یەکێك لەبارەی خاڵبەندییەوە وتار بنووسێ کەچی تەنانەت سەر لەو نیشانە ئاسانانەش دەرنەکات ، کە بۆ تۆمارکردنی سەرچاوە پێویستن

(١٥) سەرچاوەی ناوبراو ، احمد زکي باشا ، الترقیم وعلاماته في اللغة العربیة •

مامۆستا ئەحمەد زەکی نووسیوێتی :

★ « الكلام ثلاثة اقسام : اسم ، وفعل ، وحرف »
(ل ١٨) •

★ « طلب بعض الملوك كاتبا لخدمته • فقال للملك :
اصحبك على ثلاث خلال » •

ـ ما هي ؟

ـ لا تهتك لي سترا ، ولا تشتم لي عرضا ولا
تقبل في قول قائل •

ـ هذه لك عندي • فما لي عندك ؟

ـ لا افشي لك سراً • ولا أوخر عنك نصيحة ، ولا
أوثر عليك احدا •

ـ نعم الصاحب المستصحب ، انت ! » • (ل ٢٧)

د • کامیل دەڵێ :

« ئاخاوتن سێ پارچەیە : ناو ، فرمان ، ئامراز » •
(ل ٧)

« پادشایەك پێویستی بە نووسەرێك هەبوو بۆ هەڵسوڕاندنی ئیش‌وکارەکانی ، نووسەرەکە بە پادشاکەی ووت :

ـ بە سێ مەرج لەگەڵتدا ئیش ئەکەم •

ـ ئەم سێ مەرجە چین ؟

ـ حورمەتم مەشکێنە ، دەست بەڕوومەوە مەنێ ، بە بووختانی دووژمنەکانم بڕوامەکە •
باشە بەم سێ مەرجە ڕازیم، بەڵام من داوای چیت لێ دەکەم ؟

ـ هەرگیزاو هەرگیز نهێنی‌یەکانت نادرکێنم‌و لە ئامۆژگاری کردنت دریغی ناکەم‌و هیچ کەسێك بەلامەوە لە تۆ خۆشەویست‌تر نابێت »• (ل ١١)

★ « وعظ اعرابي ابناً له ، أفسد ماله في الشرب ، فقال : لا الدهر يعظك ، ولا الايام تنذرك • والساعات تعد عليك • والانفاس تعد منك • وأحب أمريك اليك اردهما للمضرة عليك » • (ل ٢٢)

« پیاوێکی ژیر ئامۆژگاری کوڕێکی کرد کە پارەکانی بۆ رابواردن لە کیسی خۆی دابوو ، پێی ووت :
نە گەردون سەرزەنشتت دەکات‌و نە ڕۆژگار ووشیارت دەکاتەوە • ساتەکانی ژیانت دەستنیشان کراون • هەناسەکانیشت لە کاتێکی تایبەتیدا کۆتاییان دێت • دوو حاڵەتت لە بەرچاودایە باشترینیان ئەو حاڵەتەیە کە زیانت پێ‌دەگەیەنێ » • (ل ٦ – ٧) •

★ « بين جمل الشرط والجزاء ، أو بين القسم وجوابه » (ل ١٨)

« لەنێوانی ڕستەی مەرج‌و دەربڕینی سوێند پێخواردن‌و وەڵامەکانیاندا •» (ل ٧)

★ « علامة الانفعال ! وتوضع في آخر كل جملة تدل على تأثر قائلها وتهيج شعوره ووجدانه ، مثل الاحوال التي يكون فيها التعجب والاستغراب والاستنكار والاغراء والتحذير والتأسف والدعاء ونحو ذلك» • (ل ٢٥)

« (!) نیشانەی هەڵچوون : ئەم نیشانەیە لە کۆتایی هەموو ڕستەیەکدا سازدەکرێت کە بێژەرەکەی تووشی هەڵچوونێك بووبێت‌و لە هەست‌و نەستیدا سۆزێك بەرپا بووبێت • وەکو : حاڵەتی دەربڕینی سەرسوڕمان‌و

	هەڕەشەکردنو ئارەزوو بزواندنو خەفەتو خۆشیو یارمەتی داواکردنو دوعاو سکالاکردنو ڕازی نەبوون٠» (٩ ـ ١٠)
★ « ويكون بسكوت المتكلم أو القارىء سكوتاً تاما مع استراحة للتنفس » (ل ٢٢)	«٠٠٠ کە خوێنەر چاوی پێ‌دەکەوێ بەتەواوی لە خوێندنەوەکەی ڕادەوەستێت بۆئەوەی بحەسێتەوەو هەناسە بدات ٠ » (ل ٦)
★ « هذا الوقوف يكون بسكوت المتكلم او القارىء سكوتاً قليلا جدا ، لا يحسن معه التنفس » (ل ٢٠)	٠ له « خوێنەر کە ئەم نیشانەیە دەبینێ ، بۆ ماوەیەکی کەم خوێندنەوەکەی ڕادەوەستێتو هەناسە نادات » ٠ (ل ٧)
★ ويكون بسكوت المتكلم أو القارىء سكوتاً يجوز معه التنفس « (ل ٢٠)	« خوێنەر بەمنیشانەیە تاوە ڕاوەستانێک دەست لە خوێندنەوە هەڵدەگرێتو بۆی هەیە هەناسە بدات ٠ » (ل ٨)
٠٠٠٠ و گەلێکی‌تر ٠٠	

هەرچەندە بەشێکی کەم لەو نموونەو ڕستە عەرەبی‌یانە لە کوردیشدا هەن ، بەڵام ئەگەر مەسەلە لێ‌وەرگرتن نەبێ ، چۆن وا ڕێکەوتووە لە هەردوو بەرهەمی ناوبراودا (کە یەکەمیان بە عەرەبی‌یەو دەربارەی خاڵبەندیی عەرەبی‌یەو حەفتا ساڵ لەمەوبەر چاپکراوەو دووەمیان بە کوردی‌یەو گوایا لە بارەی خاڵبەندیی کوردی‌یەوەیەو ئەمڕۆ هاتۆتە دنیاوە) لە هەمان شوێنداو بۆ هەمان مەبەست هێنراونەتەوەو نووسراون • سەرەڕای ئەوەش زۆربەی زۆری نموونەو ڕستەکانی بەئاشکرا نەبوونی ڕەنگ‌و بۆنی کوردییان پێوە دیارە •جا بۆیە ئەگەر کارەکەی د• کامیل لەگەڵ ئەوەی مامۆستا ئەحمەد زەکی‌یشدا بەراورد نەکرێ ، ئەوە شێوەی ناباری هەر جاڕی ناڕەسەنیی لێ‌دەدات •

ئەگەر بمانەوێ درێژە بە باسەکەمان نەدەین‌و لەو هەموو نموونە لەبارەو گەلێکی‌دی گەڕێین‌و تەنیا بکەوینە بەرانبەر یەک گرتنی باسی نیشانەی (: دوو خاڵ) لە هەردوو نووسراودا ، ئەوە بەتەواوی ئاشکرا دەبێ کە د• کامیل زۆری وتارەکەی لە کارەکەی مامۆستا ئەحمەد زەکی‌یەوە وەرگرتووەو وەری گێڕاوەتە سەر کوردی :

١ ــ دیاری کردنی شوێنی بەکارهێنانی نیشانەی دوو خاڵ لە هەردوو بەرهەمدا بەتەواوی وەك یەکن‌و هیچ جیاوازییەك لەنێوانیاندا نییە (بڕوانە : ل ٢٦ی کتێبی « الترقيم وعلاماته في اللغة العربية) و ل ٨ ــ ٩ی وتاری « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی ») •

لەبارەی ئەو وێکچوونەوە دوو تێبینیم هەیە :

یەك ـ د• کامیل نەدەبوو وا تووند زمانی کـوردی بـە عەرەبی‌یەوە بەستێتەوە ، بەڵکو پێویست بوو حیسابێك بۆ زمانی زگماکی بکاتو هیچ نەبێ کەمێك خـۆی بـە دۆزینـەوەی تایبەتێتی بەکارهێنانی نیشانەی دوو خاڵەوە لە کوردیـدا مانـدوو بکات •

دوو ـ دوکتۆر کە لە کتێبی مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشاوە دەقـی تەواوی باسی شوێـنی بەکارهێنانـی نیشانەی دوو خاڵـــی وەرگرتووە ، ئیتر نەك هەر دەبوو وەك سەرچاوە نـاوی بەرێ ، بەڵکوو پێویست‌بوو ئەنـدازەی لێ‌وەرگرتنەکەش بخاتە پێش چاو •

٢ ـ مامۆستا ئەحمەد زەکـی چوار نموونەی بـۆ بەڵـگەی باسی شوێنی بەکارهێنانی نیشانەی دوو خاڵ هێناوەتـەوەو د• کامیـل سیانیانـــی کردۆتە کوردی • وا دەردەکەوێ ئـەو تاکە نموونەیەش کـــە نەیکردۆتە کوردی بەهۆی گرانیی وەرگێڕانیەوە بووبێت •

ئەوەش سێ نموونەکە :

لە لاپەڕە (٢٦)ی کتێبەکەی مامۆستا ئەحمەد زەکـی‌دا نووسراوە

★ روى عن النبي(صلى الله عليه وسلم) « اذا لم تستح فاصنع ما شئت » •

★ تنقسم الدنيا الى خمسة اقسام : افريقية ، واسيا ، واوروپة ، والاقيانوسية •

★ العقل ، والصحة ، العلم ، والمال ، والبنون : تلك هي النعم التي لا يحصى شكرها •

د• كامیل له لاپەڕە (٩)دا وتوویە :

★ پێغەمبەر (د • خ) فەرموویەتی : ئەگەر شەرم ناکەیت ؛ هەرچیت ئەوێ بیکە •

★ لە جیهاندا شەش ووشکانی هەیە : ئاسیاو ئەفریقیاو ئەورووپاو ئەستر الیاو ئەمەریکای ژووروو ئەمریکای خواروو •

★ ژیری و تەندروستی و زانست : ئەو پاداشتانەن کە هەرگیزاو هەرگیز سوودەکانیان نابڕێتەوە •

ئەوەتە وەك ڕۆژی ڕوون دیارە ، کە د• کامیل ئەو نموونانەی لە کتێبی ناوبراوی مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشاوە وەرگرتووەو کردوونی یەتە کوردی ••• ئەگەر کاکی دوکتۆر بیەوێ وا نیشانبدا کە شوێنی بەکارهێنانی دوو خاڵ لە عەرەبی و کوردیدا وەك یەکن و ئەگەر وەرگرتن و ناونەبردن بەلایەوە کارێکی خراپ نەبێ ••• خۆ دەبوو هێندە بزانێ کە بۆ بەلگەی پێسەلماندنی دەستوورێکی کوردی ڕستەی وەرگێڕراو لە عەرەبی یەوە کارێکی زۆر نابەجێ یە ••• تێناگەم د• کامیل لە سەرەتای

زمانەوانی بێئاگایە یان واتێدەگا خوێنەری کورد لە گوێی گادا نووستووە ؟ •••

وێڕای هەموو ئەمانە ، لە وەرگرتن‌و وەرگێڕانی ئەو سێ نموونە عەرەبی‌یەدا هەندێ شتی سەیر سەرنج ڕادەکێشن ، بەوێنە :

١ ـ گومانم نییە د• کامیل دەیان فەرموودەی پێغەمبەر (د • خ) دەزانێ ، کەچی هەر ئەوەی کردۆتە کوردی، کە مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشا هێناویەتی‌یەوە • دیارە یان ئەوەندە ناشی‌یە نەیتوانیوە فەرموودەیەکی‌دیی لە جێ دانێ ، یان نەیویستووە تەنانەت بۆ تاوێکیش بیری خۆی بخاتە گەڕو ڕەنگە وابزانێ هەرچی بڵێ‌و بنووسێ ئەوپەڕی زانستە •

٢ ـ لەبەرئەوەی ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر (د •خ) دەقێکی وەرگیراوە ، مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشا خستوویەتی‌یە نێوان (کەواتەی دووتایی)یەوە • کەچی د• کامیل کە لای خۆی دەیەوێ خاڵبەندی بۆ ڕێنوسی کوردی سازبکات‌و لای خۆی لە باسی (کەوانەی دووتایی)دا ئەوەی وتووە ، کە ئەم نیشانەیە بۆ خستنەڕووی دەقی وەرگیراو بەکاردەهێنرێ (بڕوانە : ل ١٢) ، ئەوەندە ناشی‌یە کە فەرموودەکەی وەرگێڕاوە کەوانەی دووتایی بۆ دانەناوە•• بەڕاستی د• کامیل نەدەبوو لە مەیدانێکدا کە هێندە تێیدا کۆڵ‌و بێئاگا بێ ، لەپێناوی خۆدەرخستندا خاڵبەندیی کوردی بەو دەردە بەرێ •

٣ ـ نەك ئەندامێکی گەورەی کۆڕی زانیاری ، بەڵکو کۆلکە خوێندەوارێکیش ، ئەگەر خۆی ماندوو بکا لە زمانی شیرینی کوردیدا هەزاران نموونە بۆ بەکارهێنانی دووخاڵ دەدۆزێتەوە •

٤ ـ د• كامیل وای‌زانیوە ئەگەر هەندێ وشەی نموونەکان پاش‌وپێش بخات یاخود شتێکیان بخاتە سەر یاخود شتێکیان لێ لابدات ئیتر ناناسرێنەوە • بەوێنە مامۆستا ئەحمەد زەکی کە باسی وشکانی‌یەکانی جیهان دەکات لەپێشدا ناوی (ئەفەریقیا) دەباو ئنجا (ئاسیا) ، بەڵام د• کامیل (ئاسیا)ی خستۆتە پێش (ئەفریقیا)وە ••• نووسەری کتێبی « الترقيم وعلاماته في اللغة العربية » لە جیهاندا پێنج وشکانی دیاری کردووە ، هەرچی نووسەری وتاری « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی »یە وشکانی‌یەکانی جیهانی بە شەش داناوە ••• لە دوا نموونەدا د• کامیل وشەکانی (المال)و (البنون)ی نەکردووەتە کوردی •••

•••و هەندێکی‌تر •

ئەگەر ئەو سەرچاوەیەی د• کامیل بە بێ‌دەنگی‌و بەبێ‌ناوهێنان زانیاری‌و کەرەستەی لێ‌دەرهێناوە ، کتێبێکی نامۆ بوایە ، ئەو دەم شی‌کردنەوەی وتارەکەی زۆری ماندوو دەکردم ، چونکە نەك هەر لاپەڕەو نەك هەر باسێکی ، بەڵکو هەموو دێڕێکی جێی ڕەخنەیە • جا ئێستا بە پێویستی نازانم لە ناتەواوی‌و هەڵەی ئەو وتارە بدوێم ، ئەویش لەبەرئەوەی بیروڕاکانم دەبنە هەڵسەنگاندنی کتێبی « الترقيم وعلاماته في اللغة العربية » ، نەك وتاری « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی » • لە سەرێکی تریشەوە دەبێ لێکۆڵینەوەیەکی سەرلەبەر لەبارەی (خاڵبەندی)یەوە بنووسم •

پێشتر بە چەندین نموونەو بەڵگە ئەوەمان ئاشکرا کرد کە کاری د• کامیل هەر وەرگرتن‌و وەرگێڕان بووە• جا بۆئەوەش بەیەکجاری گومان نەمێنێ کە دوکتۆر هیچی لەبارەی خاڵبەندیی کوردییەوە نەکردووە،

تەنیا خستنە پێش چاوی یەکەم دێڕی وتارەکەی بەسە ، کە دەڵێ : « (خاڵبەندی) واتە : (علامات الترقیم) » (ل ٥) • دەبینین (خاڵبەندی)و (علامات الترقیم)ی خستووەتە نێوان دوو کەوانەوەو دوای وشەی (واتە)ش دوو خاڵی داناوە • جا سەیرو سەمەرە ئەوەیە :

١ ــ لە باسی بەکارهێنانی نیشانەی دووکەوانەدا چوار حاڵەتی دیاری کردووە (پێشتر نیشانماندا کە لەکوێوە کردوونی‌یەتە کوردی)، کەچی هیچ حاڵەتێکیان ئەوە ناگرێتە خۆی کە نووسەر خۆی لە یەکەم دێڕی وتارەکەیدا بەکاری‌هێناوە •

٢ ــ دەربارەی نیشانەی (دوو خاڵ)یش ئەوەی وتوویەتی بە هیچ جۆرێك حاڵەتی دانانی دوای وشەی (واتە)ی تێدا نییە •

د• کامیل کە لە دێڕی یەکەمی وتارەکەیدا (خاڵبەندی)و (علامات الترقیم)ی خستووەتە نێو دوو کەوانەوەو دوای وشەی (واتە)ش کە دوو خاڵی داناوە ، دیارە بەلایەوە ڕاست وایە لەو شوێنانەدا پێویستە ئەو نیشانانە دابنرێن ••• جا ئەگەر نووسەر پەلەی بووبێ‌و فریانەکەوتبێ ئاوڕێك لە نووسینی کوردی بداتەوە ، خۆ هیچ‌نەبێ دەبوو سەیرێکی شێوەی نووسینەکەی خۆی بکاو لەگەڵ ئەوەی‌وەری گێڕاوە بەراوردیان بکات‌و بزانێ لەگەڵ یەك دەگونجێن یان نا •••

جا بۆیە سەیر نی‌یە کاری شازدەساڵێك لەمەوبەری مامۆستایەکی پلەی سەرەتایی وەك نووری عەلی ئەمین کە لە دە بەش پێکهاتووەو تەنیا بەشێکی دەربارەی خاڵبەندی‌یە،لە بەرهەمی ئەمڕۆی دوکتۆرێکی گەورەو پسپۆڕێکی زمان‌و ئەندامێکی دیاری کۆڕی زانیاری ••• کە تایبەت بە

خاڵبەندی‌یەو بۆ کۆڕێکی زانستی ئامادەکراوە کە ئەو گیروگرفتانەی تێدا چارەسەر بکرێ ، باشترو بەرفراوانتر بێت بەوێنە مامۆستا نووری عەلی ئەمین بۆ شوێنی بەکارهێنانی نیشانەی کۆماو دە حاڵەتی دەست‌نیشان کردووە ، کەچی د• کامیل تەنیا باسی چوار حاڵەتی کردووە • باسی نیشانەی پرسیار لە کتێبی «ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی»دا یازدە دێڕە ، بەڵام لە وتاری « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی »دا چوار دێڕە ••••

باسی ئەو لێکۆڵینەوە ئەکادیمیانە ناکەم کە لەبارەی خاڵبەندیی زمانی ڕووسی‌یەوە نووسراون ، بەڵکو تەنها ناوی ڕابەرێك دەبەم کە ڤ• ف• ئیڤانۆڤا ساڵی ١٩٦٢ بە ناوی « سەرەتایێکی خاڵبەندیی ڕووسیی »یەوە بڵاوی کردۆتەوە (١٦) • ئەم ڕابەرە کە بۆ قوتابیانە (٦٦) لاپەڕەی خەتی وردی ڕووسی‌یە • جا ئەگەر ئەو نووسینەی د• کامیل بەری ڕەنجی خۆشی بوایە ، هەر کەس پێی ڕازی نەدەبوو ، چونکە لە هەموان ئاشکرایە ، کە کێشەی پڕکێشەی خاڵبەندیی کوردی بە یازدە لاپەڕەی شاش توێژاڵی سەرەوەشی چارەسەر ناکرێ •

ئەگەر د• کامیل ئەو نموونانەی کتێبی « الترقيم وعلاماته في اللغة الكردية »یشی نەکردایەتە کوردی‌و لە جێیان نموونەی لە زمانی کوردی‌یەوە بهێنایەتەوە ، کارەکەی هەر ڕەخنەی زۆری لەسەر هەڵدەستا ، چونکە ئەگەرچی کورد نیشانەکانی خاڵبەندیی عەرەبی بەکاردێنێ‌و لەڕووی شێوەوە یەکن ، ئەمە واناگەیەنێ کە دەبێ شوێنی بەکارهێنانیشیان هەر وەك یەك بێ • دیارە د• کامیل لە مەسەلەی

---

(١٦) ڤ• ف• ئیڤانۆڤا ، سەرەتاییکی خاڵبەندیی ڕووسی (ڕابەرێ بۆ قوتابیان) ، زانکۆی لێنینگراد ، ١٩٦٢ •

زمانەوانیدا هێندە ساکارە، تەنانەت نازانێ کە هەر زمانە خاوەنی تایبەتێتی خۆیەتی • واتێدەگا ئەگەر کورد نیشانەکانی خاڵبەندیی عەرەبی بەکارهێنا، ئەوە دەبێ لەو شوێنانەشدا دایانبنێ کە عەرەب لە نووسینی عەرەبیدا دایاندەنێ ••• بەڵێ ئەو کە هێندە بێئاگا بێ، ئیتر لەکوێوە بزانێ شێوازە جۆربەجۆرەکانی بەکارهێنانی نیشانەکانی خاڵبەندی کامانەن و چ شێوازێك لەگەڵ سروشت و هەڵکەوتی زمانی کوردیدا دەگونجێ • نەك هەر دە کامیل، بەڵکو تەنانەت سەرچاوەکەشی تەنیا ئاگاداری شێوازی دەربڕینی گوتەیەو باسەکەی لەسەر ئەو شێوازە لاوازە دامەزراندووە •

باش دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی و چاك زانینی دەستووری بەکارهێنانی، کارێکی پێویست و گرنگە لە هەر نووسینێکدا •

(خاڵبەندی) لەگەڵ (نووسینی وشەکان) ڕووی هەرە گرنگی داڕشتنی نووسینن • باش دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی لە شوێنی پێویستدا و ڕاست نووسینی وشەکان یاریدەی زوو تێگەیشتنی خوێنەر دەدەن •

زانینی بەکارهێنانی نیشانەکانی خاڵبەندی پێویستی بە ئەندازەیەك زانیاری هەیە • بۆ ئەوەی نووسەر بتوانێ بە ڕەوانی نیشانەکانی خاڵبەندی بەکاربێنێ و بزانێ لە شوێنی خۆیاندا دایانبنێ، دەبێ باش شارەزای سروشت و خاسیەت و ئەرك و دەوریان بێت •

نیشانەکانی خاڵبەندی لە نووسیندا بۆ دابەش‌کردنی تێکست لەڕووی سینتاکس و واتاوە بەکاردەهێنرێن • با بزانین مەبەست لە دابەش‌کردنی تێکست لە ڕووی سینتاکس و واتاوە چی‌یە :

وتار، نامیلکە، کتێب دەتوانن بەسەر بەش یان فەسڵ یان بەند یان ڕستە یان پارچەکانی ڕستەدا دابەش بن • لە نووسیندا ئەرکی دابەش‌کردنی تێکست بەسەر ڕستەدا و ڕستەش بەسەر پارچەی جیاوازدا، ئەو نیشانانە بەجێی‌دێنن، کە بە ناوی نیشانەکانی خاڵبەندی‌یەوە ناسراون •

بێ گومان ، ڕاست نییە وا بەفراوانی بووترێ ، کە گوایا نیشانەکانی خاڵبەندی تێکست بەسەر ڕستەدا دابەش دەکەن ، چونکە ئاخاوتنی ئێمە خۆی لەخۆیدا بریتی‌یە لە ڕستەو ڕستەش وەسیلەی پێکهێن‌و سازکەری زمانە • هەرچی نیشانەکانی خاڵبەندی‌یە تەنیا وەسیلەیەکی یاریدەدەرە بۆ نیشاندانی سنووری نێوان ڕستەو پارچەکانی ڕستە لە نووسیندا • لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین کەوا نیشانەکانی خاڵبەندی دیاری‌کردنی ئەو سنوورانە بە تەواوی ئاسان دەکەن (١٧) •

جاری‌وا هەیە بەهۆی لەبیرکردن یاخود ڕاست دانەنانی نیشانەیەکەوە ، سەرپاکی واتای ئەوەی وتراوە دەشێوێ • بەوێنە ئەو ڕووداوە زۆر ئاشکرایە، کە ساڵی ١٨٦٤ لە ئەمەریکا کاتی لەچاپدانی ئیستیمارەی گومرگ ، چەند خاوەن‌کارگەیەکی ئینگلیز بۆیان هەڵکەوت ڕاستکەرەوەکانی واشنتۆن بکڕن بۆ ئەو مەبەستەی لە ئیستیمارەکاندا شوێنی ڕاستەقینەی کۆماوێك بگۆڕن • بەهۆی ئەو جێ‌گۆڕینەی کۆماوەکەوە ئەندازەی باجی پلێتە ئاسن وەك باجی ئاسنی خاوی لێ هات• ئەو هەڵەی چاپە (ڕاستتر ئەو فێڵە) تەنیا دوای حەڤدە ساڵ هەستی پێ‌کرا • ئەمەریکا لەوماوەیەدا لە دەستکەوتی باجی گومرگدا ٧٦٦ ٤٩٫٩٥٥ دۆلاری لەکیس چوو (١٨) •

لە ڕووی شێوەی دەربڕینەوە دوو جۆر دابەش‌کردنی وتە هەیە : دابەش‌کردنی وتەی ئاخاوتن‌و دابەش‌کردنی وتەی نووسراو • ئەم دوو دابەش‌کردنەش وێك‌ناچن‌و تەنیا لەنێوانیاندا یەك‌گرتنەوەیەکی دیاری کراو هەیە •

---

(١٧) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ• ف• ئیڤانوڤا ، سەرەتاییکی خاڵبەندیی ڕووسی ، ل ٤ ـ ٥ •

(١٨) گۆڤاری « ئۆگۆنیۆك » ، ژ ٤ ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ •

ئاخاوتن خاوەنی تایبەتێتی ڕاوەستانە لەنێوان بەدەمداهاتنی وشەکاندا (بێ گومان نەك دوای هەموو وشەیـەك) • / ئێمە کاتێ دەدوێین ، بـۆ دیاری کردنی مەبەست وشەکان لە گروپدا پێکەوە دەبەسـتین و لەنێـوان گروپەکاندا کەم یان زۆر ڕادەوەستین • بەوێنـە کـە دەڵێین : (کـوڕە هەژارێك/ لە بازاڕی گەورە/ سواڵی دەکرد) ، ئەوە ئەم ڕستەیە لە تەلەفوز کردندا بەسەر سێ گروپی واتادا دابەش دەبێ • پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین گروپی واتادار کە لە زانستی زماندا (Syntagma) ی پێ دەڵێن ، دەلوێ لە یەك وشە پێکهاتبێ ، وەك : (بێ گومان/ئەو خاوەنی سۆزە) ؛ (بەڵێ/تۆم خۆش دەوێ) • یاخود دەشێ ڕستەیەکی سەرلەبەر بریتی بێ لە یەك سینتاکمە ، بەوێنـە : (ڕزگـاریی کوردو کوردسـتانم دەوێ) •••

جۆرەکەی دی دابەش کردن ، دابەش کردنی نووسـینە • لێـرەدا شێوازی دابەش کردن بە چەشنێکی ترە • لە نووسیندا بە نیگار گروپەکان جیادەکرێنەوە ، نەك بە ئاوازی دەربڕین • ئەگەرچی ئەمیش هەر پارچەی واتاداری ئاخاوتنمانن ، بەڵام دابەش کردنیان لەسـەر بناغـەی پێکهـاتنی ڕێزمانی ڕستە دامەزراوە (١٩) •

نیشانەکانی خاڵبەنـدی لە دەسـتووری نووسـینی کوردیـدا بـۆ دەستنیشان کردنی شوێنی ڕاوەسـتان نین • لە بناغـەی خاڵبەندیمانـدا پێکهاتنی ڕێزمانی سەرەکی یە • نیشانەکانی خاڵبەندی هەروەها دەتوانن مەبەستی دی بگەیەنن ، ئەویش بەتایبەتی نیشاندانی واتای گوتەیە • بەوێنە نیشانەی پرسیار واتای پرسیاری ڕستە دەستنیشان دەکا •

---

(١٩) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ • ف • ئیڤانۆڤا ، سەرەتاییـکی خاڵبەندیی ڕووسی ، ل ٩ •

لە هەندێ باردا نیشانەکانی خاڵبەندی پێوەندیی واتایی لە نێوان پارچەکانی گوتەدا دەستنیشان دەکەن • بەوێنە :

١ـ من قیژاندم ، ئەوان ڕایانکرد • (لە گێرانەوەی باسەکەدا ژماردنی ڕووداو ڕەچاوکراوە) •

٢ـ من قیژاندم ـ ئەوان ڕایانکرد• (ئەوان ڕایانکرد، چونکە من قیژاندم) •

٣ـ من قیژاندم : ئەوان ڕایانکرد • (من قیژاندم ، چونکە ئەوان ڕایانکرد) •

بەوچەشنە نیشانەکانی خاڵبەندی بەر لە هەرشت دەوری دابەش‌کردنی تێکست بەسەر ڕستەدا لەڕووی واتاوە دەبینن • وێڕای ئەوە ، هەروەها دەتوانن واتای گوتە دەستنیشان بکەن ، یان پێوەندیی پارچەکانی گوتە دیاری‌بکەن • لەکۆتاییشدا حاڵەتی‌وا هەیە ، کە نیشانەکانی خاڵبەندی بۆ دیاری‌کردنی ئاوازی گوتە بەکاردەهێنرێ •

لەبەرئەوەی مامۆستا ئەحمەد زەکی پاشا باش بەلای ئەو ڕێبازو شێوازەی نیشانەکانی خاڵبەندی‌دا نەچووە ، بۆیە دە• کامیلیش وا ساکار باسی ئەو نیشانانە دەکات ••• ئەگەر لەڕووی تیۆری‌یەوە لە باسەکەی دوکتۆر بگەڕێین‌و تەنیا تەماشا بکەین لە تێکستی وتارەکەیدا چۆن نیشانەکانی خاڵبەندی داناوە ، ئەوە یەکسەر بۆمان دەردەکەوێ کە ئێجگار نەشارەزایانە بەکاری‌هێناون(٢٠) • بەڕاستی جێی داخە وتارێکی ئەم ڕۆژانە کە سەبارەت بە خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردییەو نووسەرەکەی

(٢٠) هەڵەی بەکارهێنان‌و شوێنی دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی لە تێکستی وتاری ناوبراودا هێندە زۆرە کە بەداخەوە لێرەدا جێیان نابێتەوە •

کەسێکی ناوداره بە هیچ چەشنێك بۆ خوێنی چێشتیش بەلای دەستووری نووسینی زمانی کوردیدا نەچووەو لە دەیان شوێنی نالەباردا نیشانەی نادروست قوت‌کراوەتەوه ، کەچی ڕۆژنامەیەکی کوردی وەك « تێگەیشتنی ڕاستی » (٢١) ، کە پتر لە شەست ساڵ لەمەوبەر بە سەرپەرشتی کابرایەکی بێگانە ، لە بارو دۆخێکی تایبەتی‌دا بڵاوکراوەتەوه ، تایبەتێتی زمانی کوردی باش تێدا خوێندراوەتەوەو بە زۆری هەر نیشانەیەك لە هەر شوێنێکدا دانراوه زانایانە مامەڵەی لەگەڵ کراوه (٢٢) ٠

جا خوێنەر کە بەرگی نۆیەمی گۆڤاری کۆڕ دەکاتەوەو یەکەم وتار ـ « خاڵبەندی بۆ ڕێنووسی کوردی » ـ دەبینێ ، ناهەقی نیە بە پایەی بەرزی د٠ کامیل‌و جێگەی تەرخان‌کراوی تایبەتی بۆ وتارەکەی هەڵخەڵەتێ ٠ بەوپێیە ، خوێنەر چاوەڕوانی ئەوه دەکا لە مەیدانی پان‌و بەرینی خاڵبەندیی کوردیدا لێکۆڵینەوەیەکی زانستیی قووڵ بخوێنێتەوەو لە ڕێگەیەوه کەڵك وەربگرێ بۆ وەلاوەنانی ئەو گیروگرفتانەی لە نووسیندا بەرەنگاری دەبن ٠٠٠ بەڵام بەداخەوه ، دوای خوێندنەوەی یەك دوو لاپەڕە هیوای نامێنێ‌و لەگەڵ بەردەوامیشدا تووشی ڕەشبینی دەبێ ٠٠٠ بەڵێ د٠ کامیل بەم باسەی نەك هەر سوودی نەبەخشیوه ، بەڵکو زیانێکی گەورەشی بە زمانی شیرینی کوردی‌و نووسینی پیرۆزی کوردی گەیاندووه ٠

---

(٢١) بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو لەبارەی ڕۆژنامەی « تێگەیشتنی ڕاستی » یەوه ، بڕوانە : د٠ کەمال مەزهەر ، « تێگەیشتنی ڕاستی » و شوێنی لە ڕۆژنامە نووسی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٨ ٠

(٢٢) دەربارەی ڕێنووسی ڕۆژنامەی « تێگەیشتنی ڕاستی » باسێکی تایبەتیم هەیە ، هیوادارم بەم‌زووانە بیخەمە بەردەستی خوێنەرانی بەڕێز ٠

بەڕاستی لە هەموو ڕوویەکەوە ئەم کارەی د. کامیل هەڵس و کەوتێکی ئێجگار نالەبارو نابەجێ و ناپەسەندەو تا بڵێی جێی داخ و لۆمەو گلەیی و سەرزەنشتە ... کەسێکی وا پسپۆڕ پێویستبوو بزانێ چی دەکاو چی دەڵێ و چی دەنووسێ و توانستی بەسەر چیدا دەشکێ ... وێڕای ئەوەش ، نەدەبوو هێندە لە بەرزەوە بڕوانێ و خوێنەری کورد بە ساویلکەو خەوتوو بزانێ ...

بێ گومان لێکۆڵینەوەی کێشەیەکی سەختی وەك خاڵبەندی بۆ کەسێکی وەك د. کامیل دژوارە . ئەو کە تائێستا جیاوازی لەنێوان پیتی واوی درێژو واوی کورتدا نەکات (٢٣) ، ئیتر دەبێ لە بواری خاڵبەندیدا چەند ساکار بێ .

---

(٢٣) بەوێنە ، وشەی « گەردوون » کە واوەکەی درێژە ، بە یەك واوی نووسیوە (بڕوانە : ل ٧) ، کەچی وشەکانی « دوژمن ، بوختان » کە واوەکانیان کورتە بە دوو واوی نووسیون (بڕوانە: ل ١١) . وابزانم زێدەڕۆیی نییە ئەگەر بڵێم ، قوتابی خوێندنی سەرەتایی ئەمە دەزانێ .

ئەزو ناڤکورد سترانەکا نی

دوکتور نافع ئاکرەیی

ئەڤ هوزانە ل سەر کێش‌و هونینا سترانێت فولوکلورێ کوردی‌یا هاتیە ڤەهاندن ••• هەروەسا ئاوێنا وان رۆژانە کو ل دەشتا ناڤکورێ من دخوند لای مەلاو فەقی بوم ••• هیندەك ناف یێت تێدا هاتین هەمی ناڤێت پالەوانێت سترانێت ڤیانا فولوکلوری‌نە یان ژی ناڤێت گوندێت هەرێما ناڤکورێ‌نە : وەك : مەم‌و زین ، خەجول‌و سیامەند ، لاڤکێ دەشتانی ، مەحەمەدێ ناڤکوری ،کولکێ سولەیمین، گێنج خەلیل ، و هتد •••

گومل‌و خازر : هەر دو روبارن ل هەرێما ناڤکورێ ناڤێت گوندا: روڤێی ، جویجەر ، پیربۆب ، چرە ، زیناڤا ، گربەدەو ، تل جومر و هتد •••

حەسەن‌و حەمو : دۆ برانە دبێژن هەر ئەڤە بینە هەموو ئەو ستران‌و لاڤژێت هەرێما ناڤکورێ‌دا تێنە گوتن • یێت دروستکرین ج سترانێت مێژویی یان ژی ڤیان •

((شــيعرەکە))

(١)

ئەزێ ب دەشتا ناڤ کورێدا بێم و ب خڕە بەرە
گول و تەیرا لێ کرە گری
مشك و مارا خوشی ل بەرە
هندی دکەم و ناکەم خوشتەڤیا من
ئەز ناپینم ••• دیار نی‌یە ••• یا بەزرە
هەناسە قوت بو ••• هندی چاڤا دگێرم
نە مەم ل بەر پەزی‌یە ••• نە زین دیارە
نزا بۆچی ••• گەردەن زەرا لاڤکێ دەشتانی
یا پڕخەمە ••• رەشی ل بەرە •

(٢)

ئەزێ ب دەشتا ناڤ کورێدا بێم و یا ب بی‌یە
رەهێن دارو درەختا جرمسین
رەنگێ مێرگ و گولا بەزرە بی یە
بلبلێ دنالیت بۆ رەنگێ گولا
پەپولە ل رەخێ شەمالێت د گەریێت
نزانیت مرن هەیە
کوچە بەرو خیزێ چەما دکەنە گازی
کولکێ سولەیمین •• بریندارە
حەکیم و لوقمان د دویرن
شیرینا وی دیــار نی‌یە

(٣)

ئەزێ ب دەشتا ناڤ‌کورێدا بێم‌و دلێ منێ ب گازە گازە
هەڤال‌و هۆگر ل من بەزرە بوون
پێشی ئەز بێم ئەو چون تازە
دکەنە هەوار د بێ واریادا
قورینگ‌و شالیل‌و قازە
قەلا دمدم یا وێران‌بی
چیچك پەڤین ... کوتر فڕین
بلبلێ رەبەن بێ لاوازە
عەلیکێ بەتێ بێ بێ پەرە
هندی دکەم‌و ناکەم ناکەت غارو ناکەت بازە .

(٤)

ئەزێ ب قەلاتا روڤێ‌یدا بیم‌و
تا پیربوب و چرە و زیناڤا
دلێ پڕ خەم ... نابینیت چۆ دەراڤا .
گێنج خەلیلێ پڕ ئازار بی
بۆ بنەڤشێ نەبۆ زاڤا
روژا ئەڤی بۆ وان مێرگا
نائینیت چۆ سلاڤا
هەیڤا جوان ماچا کانیا
یا ژ بیر کری ل ڤان گاڤا

هندی دکەمو ناکەم ••• فەرهادی ببینم ••
ل ڤان چیا نەقشا چێ کەت ••
بەلێ چ بکەم
ئەو یێ سل بی ••• پڕ گری یی
صور دکەت چاڤا
حەسەنو حەمو یێ ل مە لال بین
قەد ناڤەکەن هەر دوو لێڤا •

(٥)

ئەزێ ب هەر دوو جۆیجەرادا بێمو بەر ل سەر بەری
خەجوکێ پرچا خۆ شەکر
ل بەر نەینکێ ••• یا رونیشتی
جاغو بسکو کەزی ••• وێ ڤەهینان
پورو پەچەم خەناکری
دەست هاڤێتە جەرەو گوسکا
رێکا سەر گوملو خازرا گرتە بەری
بەلکو سیامەندی د رێکی ببینیت
ب هەر دوو رویا ، ب کەتە کەنی
ب هەر دوو چاڤا ب کەتە گری
بەلێ هەی ئامانو ئەمان جانێ
گولێت گەنمی ••• دوریخێت برنجا ••• کرە گازی •••
ها خەجوکێ ••• مال خراپێ ••• خۆ دین نەکە
ئەڤە ل مێژە سیامەند نەمای

رێکا وی بۆ پر کوسپەو دڕی
ها ها خەجێ ••• کەچا خوهی
دێ دەستی پاقژە بنە گوهی
قیرکە سترانێت خەمێ
دونیا نەما ب بێ دالەهی
چونکە ل مە چون خوشێت دوینێ
خەمێت ئەڤرو یێ د زیدەبین
تزا سوبەی دێ هەر دوەبین
تاری و تالیا دێ ئەم ڤەجین
یان ژی خەجێ جارەکادی •••
وەکی خەلکی ••• ئەم ژی دێ هێنە بەر دەری •

(٦)

ئەزێ ب تل‌جومرو گربەدەوادا بیم‌و رێز ب رێزن
خەم‌و خەیالێت مەحەمەدێ ناڤ‌کوری د دلی‌دا د لەیزن
بابەلیسکا خۆ لێك‌داڤە
دیتنا چاڤا ل مەگرتەڤە
کوزێت بەرخا ••• گوتانێت پەزی
گوڤێت چێلا ••• تەویلێت دەوارا
ل مە ڤالا بوون
بەرێت کۆچکا •• بێ کادی‌و بێ خولی بوون
جوتك و کاریتە ل هەمی مالا دوو پارچە بوون
جلکێت جانا پر رەشی بوون

ئەو چەتویێ سوارێ ئەسپی
ل غارێدا ئەسپ لوکومی ••• بێ هیڤی ما
هندی دکەمو ناکەم
هاوارا خزما گەلەك دویرە
سوارێت جانی ماهینا گەلەك د دویرن
گەلەك ••• گەلەك د دویرن قەد ناگەهن
گریو فیغان پشکا مەبین
نزا بۆچی و هەتا کەنگی ئەم دێت وەبین ••

فەرهەنگۆك :-

ئەڤی : خوشەویست
بسكو جاغ : ئەو پارچەقژەن کە لە هەر دو لای رومەتی ژن دێنە خوار
بابەلیسك : گەردەلوول
پورو پەرچەم : ئەو پرچەیە کە لە سەر نێوچاوانی کچو ژن ئارایشت دەکرێ
تەوێلە : جیگای پشودانو نوستنی هێسترو کەرو ئەسپە •
دەراڤ : ماوە : بوار
سل : تورە
ڤەجین : کاوێژدەکەین
ڤالا : بەتال ، خالی
کادی : دۆکێل
کاریتەو جوتك : ئەو دارە درێژو کورتانەن کە بۆ دروستکردنی سەربان بە کاردێن

کوز : جێگای پشودان و نوستنی بەرخ
کۆتان : جێگای پشودانو نوستنی مەر
گوسك : کوزە
گوڤ : جێگای پشودانو نوستنی گاو چێل
لەپێزن : سەما دەکەن
لوکومێ : ساتمەی کرد
نەینك : ئاوێنە

ئەوەی بۆئەوە لەدایكبووە لەسەر سك ،
بخشێ ، هەرگیز ناتوانێ بفڕێ •

– گۆرکی –

پاشماوەی : ئەم ژمارەیەی تریش ••

دەبینین کە زۆر لەوانەی ئامادەن بە سەدان‌و هەزاران دینار بەو یانانــە بەخشن کە بـۆ کاتـی بەتاڵـی بردنـە ســەرو ئاهەنـگ‌و خـواردنەوە تەرخانکراون بەڵام بەخەیاڵیاندا نەهاتووە بزانن یەکێتی‌یەك هەیە ، هەموو نووسەرانی کورد ئەندامی ئەو یەکێتی‌یەن‌و گۆڤارێکیشی هەیە یارمەتی‌ی ئەوانی بێ ناخۆش نەدەبوو • هەر لێرەشـدا باسی زۆر لـە بیرڕووناك‌و خوێندەوارەکانمان دێتەوە یاد ، کە لە زۆر شوێن‌و موناسەبەتدا دەیانبینین، بەڵام ڕۆژێك بەگوێگریش بێت لە کۆڕێکی ئەدەبی‌ی یەکێتیدا نەماندین‌و لای هەندێکیش ئەگەر کڵاویان بکەوێتە بارەگای یەکێتی یا لقەکانی‌یەوە بەگۆچان دەری‌دەهێننەوە •

با لەم سکاڵایەش بگەڕێین‌و بێینەوە سەر ئەم ژمارەیە •

ئەمیش وەك ئەوانی‌تر ، هەڵبژاردە نی‌یە ، بەڵام هەرە باشی ئـەو بەرهەمانەی تێدایە کە لامانن • دیارە ئەگەر لەوە باشتریشتان بوێت ، ڕەنگە توانای هێنانە بەرهەمی هەبێت ، بەڵام ئەوەش ئاسوودەیی‌و بارێکی ئەوتۆی دەوێت کە هەمیشە لە دەرچوونی گۆڤارو بوونی پارەو ئامادەیی چاپخانە دڵنیا بێت ، بەڵام ئەمانە هیچیان بۆ ئێمە نەبوون‌و نین‌و هـــەر تەکانیش دەدەینە خۆمان • بەڵێ ـ ژمارەکە ناودەنرێ ژمـارەی لـقی هەولێر لەبەرئەوە زوربەی بەرهەمەکان سیبەری ئەو لقەی پێوەیەو لـەو کەرەسانەیە کە ئەو لقە ناردوونی ، بەڵام هەوڵی ئەوەشمان دا کەمێـك تێکەڵی بکەین ، تا کۆششی لقی هەولێریش دیار بێت‌و بە چەشنێکیش ڕەنگ نەڕێژین کە نووسەران لە یەکتر جیابکەینەوە ، چونکە ئێمە یەکین‌و لە یەك یەکێتیداین •••

تا ژمارەکەی سەر بە سلیمانـی‌و چەنـد قسەی‌تـر هیـوامان وایە زمارەی‌ترمان بێت •

سەر« نووسەر »

ووشـــه

د. وریـا عمر امین
بـەشی کوردی ـ کولێجی پەروەردە
زانستگای بەغدا

ڕێزمانی تەقلیدی ووشەی بە بنج داناوە بـۆ شـی کردنەوەی زمان بەڵام نەیتوانیوە پێناسینێکی پڕ بە پێست بۆ چەمکی ووشـە داڕێژێ بشـێ تیۆرێکی گشتی ی لەسەر دابنرێ (ڕستە لە کۆمەڵە ووشەیێك پێك دێت). (بەشەکانی ئاخاوتن بڕیتین لە چەن گرووپێك ووشە) بەڵام ووشە خۆی چی یەو چۆن لە زمانا دەس نیشان ئەکرێ بە تەواوی ساغ نەکراوەتەوە .

ئەو پێناسین و پەیرەوانەی بۆ چـەمکی ووشە دانراون ئەنجـامێکی ئەوتۆ بە دەستەوە نادەن و گەلێ ناوێزەیان تیـا دەرئەکـەوێ ، یا تەنیا بۆ چەن زمانێ ئەشێن (ئەویش بە تـەواوی نا) . هەندێ لـەم پێناسـین و پەیرەوانە ئەخەینە بەرچاو و لایەنە کزەکانی دەس نیشان ئەکەین .

١ ـ ووشە بریتی یە لە کۆمەڵە دەنگێکی بە زار دروســـت کراو مانایێك ئەبەخشێ .

بە پێ ی ئەم پێناسینە (گوڵ) ، (گەنم) ، (ڕەش) ، (بـا) هەر یـەکە ووشەیەکە چونکە هەر یەکەی لە کۆمەڵە دەنگێکی بە زار دروست کراو دروست ئەکرێ و مانایێك ئەبەخشێ .

(گوڵەگەنم) و (ڕەشەبا) هەر یەکە چەن ووشەیە و چەن مانا ئەبەخشیٚ ؟ (گوڵەکە)، (گوڵەکان) و (گوڵەکانم) هەر یەکە یەك ووشەیە ئایا لە ڕووی ماناوەش هەر یەکە یەك مانا ئەبەخشیٚ • چ پیٚوانەییٚك وامان لیٚ ئەکات بڵیٚین (گوڵ) و (بمانخواردنایە) هەردووك بەر چەمکی ووشە ئەکەون لەکاتیٚکا (گوڵ) تاکە مانایێك ئەبەخشیٚو (بمانخواردنایە) مانای ڕستەییٚکی تەواوی لە ڕووی کاتەوە ئاڵۆز ئەبەخشیٚ • ؟

لە (گوڵ و موڵ) و (نەزان و مەزان) دا (موڵ و مەزان) ووشەن یا نا؟ گەر ووشە بن چ مانایێکیان لە فەرهەنگا بۆ دائەنیٚت• گەر ووشە نەبن چین ؟

(بار) کە زیاتر لە مانایێك ئەبەخشیٚ وەك لە (بارەداریٚك) و (باریٚکی نالەبار) بە یەك یا دوو ووشە لە قەڵەم ئەدریٚن ؟

گەلیٚ پرسیاری‌تری لەم بابەتە خۆیان ڕاست ئەکەنەوە بیٚ ئەوەی وەڵامێکی ڕیٚك‌و پیٚکیان بۆ بدوزریٚتەوە • جگە لەمەش چەمکی (مانا) خۆی شتیٚکی شاراوەیە • مانای (مانا) خۆی ساغ نەکراوەتەوە چۆن ئەشیٚ شتیٚ بکریٚ بە پیٚوانە بۆ پیٚناسینی شتیٚکی تر کە ئەو شتە خۆی شاراوە بیٚو ساغ نەکرابیٚتەوە •

هەچ هەوڵدانیٚك بۆ پیٚناسینی ووشە لە ڕووی ماناوە ئەنجامێکی ئەوتۆ بە دەستەوە نادات •

٢ ـ ووشە هەر دانەییٚکی سەر بەخۆیە لە زمانا بتوانیٚ (لە هەندیٚ بیئەدا) دەوری ڕستەییٚکی تەواو بگیٚڕیٚت •(من) ووشەییٚکە چونکە لە وەڵام دانەوەی (کیٚ خواردی) ئەڵیٚی (من) کە دەوری ڕستەییٚکی تەواوی گیٚڕا و کورتکراوەی (من خواردم) ە • ئەمە لەگەڵ پاشگرو پیٚشگری وەك (هەڵ ـ ، ـ ەوە ، دا ـ ، ـ ن ••

هتد) ناکرێت بۆیە ئەمانە بە ووشە لە قەڵەم نادرێن •

لێرە دیسان چەند گیروگرفتێ هەیە • لەگەڵ پرپیبۆزیشن‌و ووشەی وەك (لەگەڵ ـ تا ـ بۆ ـ بەڵام ••• هتد) چی ئەکەین ؟

٣ ـ لە هەندێ زمانا بە پێوانەی فۆنۆلۆچی ووشە دەس‌نیشان ئەکرێت• بۆ نموونە زمان هەیە لە ووشەکانیا هێز (نبرە) ئەکەوێتە سەر دوا بڕگە • واتا شوێنی هێز ئەبێ بە سنووری ووشـــە وەك لە زمانی کوردیدا ئەمەش بەداخەوە هەموو ووشەیێك ناگرێتــەوە و گەلێ ناوێزەیان تیا دەرئەکەوێ وەك (بەڵام ـ چونکە ••• هتد) •

زمانی تورکی و هەنگــاری لەو جــۆرە زمانانەن کە داڕشـــتنی ووشەکانیان سەر بە سیستەمی ڤاوڵ هارمۆنین Vowel Harmony لەم جۆرە زمانانە ڤاوڵی ڕەگ لە ووشەدا چ جۆر بێ ڤاوڵی پێشـــگر و پاشگریش سەر بۆ هەمان جۆر دائەنوێنن • واتا گۆڕینی شـێوەی ڤاوڵ گوێزانەوەیە لە ووشەیەکا بۆ ووشەیێکی‌دیکــە • لێرەش دیســان گەلێ ناوێزەیان تیــا دەرئەکەوێ و ناشێ بکرێ بە پێوانە بۆ پێناسینی ووشــە تەنانەت لەو زمانانەش کە سەر بەو سیستەمەن •

ئەوەی ووترا ئەمە ئەسەلمێنێ کە هیــچ پێوانەیێکی سـیمانتیکی یـا فۆنۆلوجی نی‌یە بۆ پێناســینی ووشە لــە زمانا بشــێ بکرێ بە بنـچ بۆ شی‌کردنەوەی زمان بۆیە زانایانی زمان ڕوویان لە ووشە وەرگێڕا وەك کەرەسەیێکی بنچی بۆ شی‌کردنەوەی زمان و لە جێگیری (بدیــل) تر گەڕان • یەکێ لەم جێگیرانە چەمکی مۆرفیم بوو •

مۆرفیم بچووکترین دانەی واتاداری زمانە لــە فۆنیمێ یــا زیاتر پێك دێت و دەورێکی لە ڕێزمانــا هــەیە بە گۆڕین و لابردنی هــەر

فۆنیمێکی یا بەلەت لەت کردنی ، ماناو دەورە ئەسڵی یەکەی تیا ئەچێ واتا مۆرفیم چوار ڕووی هەیە :

١ ـ قاڵبێکی فیزیاوی‌ی هەیە ـ کە فۆنیمەکانیەتی •
٢ ـ مانایێکی هەیە •
٣ ـ دەورێکی لەڕێزمانا هەیە
٤ ـ بە لەت لەت کردنو جیا کردنەوەی فۆنیمەکانی لەیێك ماناو دەورە بنچی‌یەکەی نامێنێ •

بۆ نموونە (پیاو) مۆرفیمێکە چونکە •

١ ـ قاڵبێکی فیزیاوی‌ی هەیە (پ ـ ی ـ ا ـ و) ئەوەیە کە ئەبیسترێ وەك دەنگ لە قسەکردنا •

٢ ـ مانایێکی هەیە (ئادەمیزادێکی نێرینەی بە تەمەن ١٨ ساڵ و بەرەو ژوور ••• هتد) •

٣ ـ دەور ئەگێڕێ لە ڕێزمانا بۆ نموونە ئەشێ دەوری بکەر بینێ لەرستەدا وەك لە (پیاو هات) •

٤ ـ بەلەت‌لەت کردن و جیا کردنەوەی فۆنیمەکانی دەور و مانا بنچی‌یەکەی نامێنێ (پ ـ یاو) (پیا ـ و) •• هتد هیچ ماناو دەوریان لە زمانی کوردیدا نی‌یە •

لەوانەیە هەندێ مۆرفیم لەتەکانی یا هەندێ لە لەتەکانی مانایان بۆ پەیا بێ ئەم مانایانە هیچ پەیوەندی‌یەکیان بە مانا ئەسڵی‌یەکەوە نابێ و مەسەلە ڕێکەوتە • وەك مۆرفیمی (بازوو) بە لەت‌لەت کردنی بەم جۆرانە (با ـ زوو) ، (باز ـ وو) •••(با ، زوو ، باز) مانایان بۆ پەیا بوو بەڵام هیچ پەیوەندی‌یان بە مانا ئەسڵی‌یەکەوە نی‌یە بەم جۆرە

(بازوو) یەك دانەی ساغە و یەك مۆرفیمە •

ووشـــەی (کوڕەکەتـان) کە بریتی‌یە لـــە سـێ مۆرفێمـی کـوڕ ـ ەکە ـ تان هـەر یەکـە لەمانـە قاڵبێـکی فیـزیـاویی هەیـە واتا هەر یەکە لە ڕیزە فۆنیمێك پێك دێت • لە زمانی کوردی‌یا هەر یەکە ماناو دەورێکیان پێ ئەسـپێرڕێ • بە جیـاکـردنەوەو قرتانـدنی هـەر فۆنێمیکیان مانا و دەورە بنجی‌یەکەی تیا ئەچی •

مۆرفیم لەچەن ڕوویێکەوە دابەش ئەکرێت •

١ ـ مۆرفیم (سەربەست)ە یا (بەند) ە •

مۆرفیمی سەربەست ئەوەیە کە بە تەنیا وەك ووشەیێکی سەربەخۆ دەرئەکەوێ ، وەك (کوڕ ـ خانوو ـ چیا •••) مۆرفیمی بەند ئەوەیە کە هەرگیـز وەك دانەیێـکی سـەربەخۆ دەرناکـەوێ و ئەبێ لەگەڵ مۆرفیمێکی‌تر دەرکەوێ وەك (ەکە ، ـ ان ، هەڵ ـ ، نە •• هتد)

٢ ـ مۆرفیم (ڕەگ) ە یا (ئەفێکس) ە ڕەگ ئەو بەشەی ووشەیە کە ئەمێنێتەوە دوای لابردنی هەموو ئەفێکسەکان •

جیا کردنەوەی ئەم دوو جۆرە مۆرفیمە لەیێك کارێکی زەحمـەتو ئاڵۆزە بەشێوەیێکی گشتی ئەشـێ بووتـرێ کە ڕەگ (ناووکی) ووشە پێك ئەهێنێ (ئەفیکس)یش ئەکەوێتە ریزی دووەمەوەو سەر بە ڕەگن • ڕەگ لە ئەفێکس درێژترە و بە ژمارە زۆرترە لە هەر زمانێکا • ژمارەی ئەفێکس سنووردارە (داخراوە) واتا ڕێگا نادات بۆ هی‌تر بچێتە ناویانەوە• گۆڕینی ژمارەیان بەندە بە گۆڕینی سیستەمی (ڕێزمانی) ی زمانەکە بـۆ نموونە ڕاناوەکانی تملك لە زمانی کوردیدا (م ـت ـی ـمان ـ تان ـ یان) ئەم شەشەیە و داخراوە ڕێگا نادەن بـە هی‌تر بێتە ناویانەوە هـەر

ئەمانەن لای هەموو قسەکەرێکی ئەم (شێوەیە) • کەچی مۆرفیمی ڕەگ سنووری بۆ نی‌یە و کراوەیە و ژمارەی هەمیشە لە گۆڕینایە بە نەمانو پەیابوونی هی تازە چ بە وەرگرتن چ بە دارشتن •

ئەفێکس سێ جـۆرە (پێشـگر ـ ناوگـر ـ پاشگر) پێشـگر ئەو ئەفێکسەیە کە لە پێش ڕەگەوە دەرئەکەوێ وەك (هەڵ ـ ، ڕا ـ ، نە •• هتد) لە (هەڵگرتن ـ ڕاگرتن) دا • ناوگر ئـەو ئەفێکسەیە کە لە ناو ڕەگدا دەرئەکەوێ لە زمانی کوردیدا ئەم جۆرە ئەفێکسـە نی‌یە بۆ نموونە لە زمانی عەرەبی‌یا ڕەگی Ktb چەمکی نووسین ئەگەیەنێ • ناوگری i - a ئەیکـا بـە Kitab (کتێب) و ناوگری a - i ئەیکا بە Katib ـ نووسەر) •

پاشگریش ئەو ئەفێکسەیە کە لە دوای ڕەگـدا دەرئەکـەوێ وەك (ەوە ، ان) لە (هاتنەوە و کوڕان) دا •

٣ ـ مۆرفیم مۆرفۆلۆجی (اشتقاقی) یە یا (ڕێزمانی) •

مۆرفیمی مۆرفۆلوجی ئەوەیە کـە ئەچێتە سـەر مۆرفیمی تر بـۆ دروست کردنی ووشەی تازەی خاوەن مانای تازە وەك (هەڵ ـ ڕا ـ دا تێ •• هتد) لە (هەڵگرتن ، ڕاگرتن ، داگرتن و تێ گرتن) دا •

مۆرفیمی ڕێزمانیش ئەوەیە کـە ئەچێتە سەر ووشـە بۆ دەربڕینی پەیوەندی‌ی نێوان ئەم ووشەیە و ووشـەکانی تر لـەناو چوارچێـوەی ڕستەدا ڕاناوە لکاوەکانی لەگەڵ فرمانا دەرئەکەون لە زمانی کوردیـدا هەموو مۆرفیـمی ڕێزمانین چـونکە پەیوەندی‌ی نێـوان بکەر و فرمـان لەڕستەدا دەرئەبڕن •

من نووسـت ـ م

ئێمە نووسـت ـ ین

لـەم ڕستەیەدا •

کچە جوانە زیرەکەکە هات •

(ە)ی (کچە) و (جوانە) مۆرفیمێکی ڕێزمانییە چونکە دەوری بەستنی (ناو) و (سیفە)ی بەیەکەوە گێڕا لـە ناو چوار چێوەی ئەم ڕستەیەدا •

مۆرفیم و جۆرەکانی لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە •

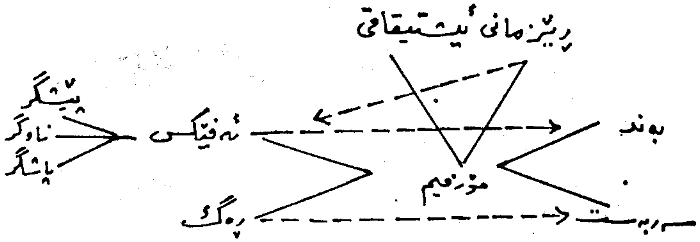

ئەو تیرە خاڵخاڵانە ئەوە ئەگەیەنێ کە زۆربەی ئەفێکسەکان لـە جۆری مۆرفیمی (بەند)ن و ڕەگەکان لە جۆری مۆرفیمی (سەربەست)ن • مۆرفمیی ڕێزمانیش هەموو ئەفێکسن •

بەم جۆرە لەم قۆناغەدا ئەتوانین بڵێین(ووشە) ئەو دانە (ڕێزمانی)یەیە یا لـە مۆرفیمێ یا یاچەند مۆرفیمێ پێك دێت • ئەم مۆرفیمانە بەشێکیان مۆرفۆلۆجین و بەشێکیان ڕێزمانین • مۆرفیمە (ڕێزمانی) یەکان سروشتی پەیوەندی نێوان ووشەکان لـە ناو چوار چێوەی ڕستەدا دەرئەبڕن بۆیە ووشە لە دەرەوەی ڕستە پێ ناناسرێت •

ـ ماویەتی ـ

گەشتێك بە ڕۆمانیادا

نازاد دڵزار

★ ★ ★

١ ـ جوانترین یاد

بۆ ئەو ئێشکەرە ڕۆمانیاییەی لە چێشتخانەی (پۆلیڤار) و لە سێنتەری بوخارستدا بە ڕووێکی خۆش و بە کوردیێکی ڕەوان بە خێرهاتنی کردین .

لەو دیوی جامخانەکەوە
وورد دەمڕوانی
سەرنجم دەدا لە قوپکەی کڵێساکان
لە پەیکەرو ، لە هێنجانەی پڕ لە گوڵو
لە کۆتری بەر دەستو پێی مناڵەکان
جار نا جاریش
لە گەڵ هاورێی بەرامبەرم
ورد ورد یەکتریمان دەدوان
لەو کاتەدا
لاوێکی ڕۆح سووکی ڕۆمان

هاتە نزیك
گوتی : « کوردن ؟ بەخێر هاتن
بەخێر بێن سەر هەردوو چاوان • »
بڕوا بکەن لەو کاتەدا
برووسکەیەك دای لە ناخم
ئیسقانەکانم داگیرسان
منەتبار بووم
هێند حەپەساو منەتبار بووم
نەختێك بە ڕووی خەنیمەوە
لە ناوەوەش کەوتمە سووتانو داچۆڕان ! !

بوخارست : ئابی ۱۹۸۰

۲ ـ شمشاڵ

شمشاڵ لە « ڕیستورانێکا »
خەڵکی خستبۆ سەماو سووڕان
هەر ئەو شمشال
کاتێ شوانێکی کوردستان
لە شاخانا فووی پیا کرد
هاتە ناڵەو
چیایەکان لە دەورەیا
گەلێ گریان !

بوخارست : ئابی ۱۹۸۰

٣ ـ شۆڕه بی

شەپۆلەکان بەتاو یەکتریان ڕاودەنا
شنەی با درەختەکانی خستبۆ زۆران
دەریا بێ باڵ سەمای دەکرد ،
کراسێ شینکاری هەڵدەکشا
تا سەر چۆکان !
منیش بۆ جوانێ دەگەڕام
تیا بەدی کەم
جوانی چیاو خەمی خەستی چیاییەکان •
لە دوورەوە
شۆڕە بییەك ناسیمیەوە
بە غەمباری نوشتایەوەو
دەستەکانی خستمە سەرشان •

کونیسانددا ـ مامایا
ئابی ١٩٨٠

چەند ووشەیەك دەبێ بووترێ

فوئاد مەجید میسری

ئەم ووتارە پێشەکیی لێکۆڵینەوەیەکە دەربارەی چیرۆکێکی کاك محەمەد فەریق حەسەن کە بۆ ژمارەی داهاتوو دانراوە •

ووتارەکە بە پێشەکیی و خۆی و چیرۆکەکەشەوە لاپەڕەی زۆری دەویست ، هەستی ڕۆژنامەگەری وای کرد پێشەکییەکە بکەین بە بەرکوڵ و لەم ژمارەیەدا بڵاوی بکەینەوە ، ئەویترو چیرۆکەکەش بۆ ژمارەی داهاتوو •• کنگرو ماست بۆ وادەی خۆی •••

هیوادارین ئەم بیرانەی نووسەر هەندێك موناقەشەی مەوزووعی‌یان لێ پەیدا ببێت •

« نووسەری کورد »

لای نووسەران و ئەدەبدۆستان و سەرپاکی ڕۆشنبیران شاراوە نی‌یە کە لەدوای سالآنی حەفتاوە ، ڕەخنەی ئەدەبی گوڕو گوژمێکی ئەوتۆی بەخۆیەوە دی ، توانی تاڕادەیەکی باش ڕۆڵی خۆی لە بواری تیۆریی

ئەدەبو ڕەخنەی ئەدەبیدا ببینێ • کەسیش نی یە ئەو حەقیقەتە نەزانێ کە ئەدەبیاتی کوردی تا ئەوکاتەی کتێبەکەی دکتۆر عیزەددین مستەفا رەسووڵ کەوتە بەردەست خوێنەران بابەتی ڕەخنەی زانستی یانەی تێرو تەسەلی بەخۆیەوە نەدیبوو • ئەو تاك تاك نووسینانەی پێشتر بە ناوی ڕەخنەوە لە گۆڤارو رۆژنامە کوردی یەکاندا بڵاودەکرانەوەو بەرهەمە شیعری یەکانیان هەڵدەسەنگاند ، لە سنووری قسەی سەرپێ یی و ئەو مەفاهیمە کۆنانە تێپەڕیان نەدەکرد کە پشتیان بە ئەحکامی بەلاغەی عەرەبی دەبەست • چیرۆکی کوردی کە تەمەنی لە نیو سەدە هەڵکشاوترە ، لە شیعریش کەمتر ڕەخنەی بەنسیب بووە• ئەو بارە ئەدەبی یە کە هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی زەمینەیەکی ڕۆشنبیری پتەو ، کارێکی کرد ئەدەبیاتی کوردی لە قۆناغێکی دیاری کراودا لە لقێکی گرنگی بابەتە ئەدەبی یەکان ــ کە ڕەخنەیە ــ بێ بەش بێ • سەرەنجامیش بووە هۆی ئەوەی بە سەرێك جەماوەر نەتوانن لە ناوەرۆکی بەرهەمو ئاستی هوشیاریی نووسەرو پلەی داهێنانو رێبازە ئەدەبی یەکەی تێ بگەنو شتێکی ئەوتۆیش لەبارەی ڕەخنەوە نەزانن • بە سەرێکی تریش ــ نەبوونی ڕەخنە ــ وای لە زۆربەی نووسەران کرد خۆیان بە دەستەیەك خەڵکی هەڵبژاردەی خاوەن ئیمتیاز بزانن ، بەڕادەیەك حاڵ گەیشتە ئەوەی بەرهەمەکانیان لەئاستێکدا دابنێن مایەی قسە لەسەر کردنو رەخنە لێ گرتنو مشتومڕ نەبێ •

ئەم جۆرە لێکدانەوەیە ، ئەگەرچی خۆی لەخۆیدا دەلالەت لە خۆبەزلزانین دەکا ؛ رەگو ڕیشەیەکی لەوە قووڵتریشی هەیەو دەچێتەوە سەر بنەمای فیکری ئەو نووسەرانە کە لە بنەڕەتدا باوەڕیان بە ڕەخنەو ڕەخنە لەخۆگرتن نی یەو بە ڕێگایەکی ڕەوای گەشەکردنی هوشیاریی ئادەمیزادو هۆی پاکبوونەوەی مرۆڤ لە خەوشو هەڵەی

فیکریی‌و پراکتیکی کۆمەڵایەتی دانانێن • جا ئەگەر جاروباریش بـــە نووسین قسە لە ڕەخنەو پێویستیی بوونی کرابێ ، هەر بۆئەوە بووە ، ڕەخنەگری پسپۆڕو ئەکادیمیی بێتە کایەوە !• ئەم داخوازیی‌و ئاواتـە هەرچەندە بەڕواڵەت دیاردەیەکی دڵخۆشکەرە بـووە ، لـە جەوهەردا هەر ئـەو بەیـت‌و باڵۆرەیەیـە کە ڕەخنەگـرو تیوریستەکانی جیهانـی سەرمایەداری بەگوێی خەڵکیاندا داوە چونکە لای ئەوانە ڕەخنە کاری دەستەیەك خەڵکی پسپۆڕە• بەوپێیە ئەدەب‌و هونەر بەگشتی دەخەنـــە خانەی بەرهەمی مادی‌یەوەو لەسەر ڕێوشوێنی یاسای دابەش‌کردنی کار « تقسیم العمل » هەڵس‌و کەوتی لەگەڵدا دەکەن •

بنچینەی فەلسەفی ئەم لێکدانەوەیەیش لەوەوە سەری هەڵداوە کە ئەدەب بە شێوەی جۆربەجـۆر لـە ئـەرکە کۆمەڵایەتی‌یەکەی ڕووت ئەکاتەوەو دەستەیەك خەڵك لە جێگای جەمـاوەر دادەنێ‌و مافـی بیروڕا دەربڕین‌و مشت‌ومڕو قسە لەسەر کردنی هیچ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بە جەماوەر ڕەوا نابینێ !!•

لەوکاتەیشەوە کە ڕەخنەی زانستی‌یانە وەك ئەنجامێکی حەتمیی گەشەکردنی باری ڕۆشنبیریی هاتە کایەوە ، دەیان کۆسپ‌و تەگەرەی خرایە بەردەم‌و بەم یان بەو شێوە ڕێگای لێ گیرا • سەرەتا بەوناوەوە گوایە ڕەخنە پەیوەندی بە فەلسەفەو سۆسیۆلۆژیاو سایکۆلۆژیاوە نی‌یەو ناکرێ داهێنان بکرێتە قوربانیی ناوەرۆکی بەرهەم !• بەکورتی لەژێر پەردەی بەرگری‌کردن لە داهێناندا، شێوە پەرستی کرایە کاڵایەك‌و بە باڵای ئەدەبیاتی کوردیدا بڕاو ئەو ئەدەبەیش کرایە ئەدەبی باو• ئەوجا کە زانرا هەروا بەئاسانی قەڵەمی ڕەخنەگران لە کار ناکـەوێ‌و پەیـامی پیرۆزی خۆیان بە جەماوەر دەگەیەنن ، برادەرایەتی‌و پەیوەندی شەخسی لەگەڵ ئەو نووسەرانەی سەرپەرشتیی گۆڤارو ڕۆژنامەکان دەکەن ، کرایە

ئوسلوبێك بۆ راگرتنی نووسینە رەخنەیی‌یەكان ، بەوناوەوە گوایە هەل‌و مەرجی رەخنەیان تێدا نی‌یەو شیاوی بلاوكردنەوە نین‌و پێویستە ئەو تەوژمە بەربەست بكرێ !!!• شان‌بەشانی ئەمەیش لەسەر یەكتر نووسین‌و دەستیاوو پیاهەلّدانی یەكتری‌و بۆ مەبەستی تایبەتی لە زۆر شوێندا جێگای باس‌و ڕەخنەی ئەدەبی‌یان گرتەوە!!• سەرەڕای ئەمانەیش بۆ سووك‌كردنی هەندێ رەخنەگر گەلێك ناوو ناتورەیان لێ نراو زۆریشی لەسەر لاپەڕەی گۆڤارو رۆژنامە كوردی یەكان ـ بە ناوی رەخنەی ئەدەبی‌یەوە ـ بلاوكرایەوە •

سەرەڕای ئەمانەیش جلەو بۆ قەلەم شل‌كراو بێ‌هەست بە لێ‌پرسینەوە كردن‌و لەسەر لاپەڕەی رۆژنامەیەكی رەسمی هەموو ئەو نووسەرانەی لە بواری رەخنەی ئەدەبیدا تەقەللایەكیان هەیە ، كران بە « سەگ‌وەڕ » !!•• پاشان نازناوی ژدانۆفی لەو كەسانە نرا كە پەیڕەوی یاسای بنكەكانی ئیستاتیكای زانستی دەكەن !•• بەلام ژدانۆف كێیە ؟ ، ژدانۆفی‌یەت چی‌یە ؟! ئەمەیان پێویست ناكاو گرنگ نی‌یەو فەرهەنگی ئەوانە نایگرێتە خۆی •• گرنگ ناوو ناتۆرە لێنان‌و جوونەوەی بیروڕای رەخنەگرو تیۆریستەكانی جیهانی سەرمایەداری‌یە ، كە بە مەبەستی ئیفلیج كردنی هۆشی جەماوەر ، دژ بەو ئەدەبیاتە دەوەستێ كە تەعبیر لە ڕەوتی گەشەكردنی كۆمەل دەكا • لەم دوایی‌یەشدا زاراوەیەكی نوێ هاتە گۆڕێ‌و ناوی « تەجمیع » لە نووسینە ڕەخنەیی‌یەكان نراوگوایە ئەوانە بریتین لە كۆكردنەوەی بیرو بۆچوونی چەند نووسەرێكی جیهانی‌و مافی بەسەر ئەدەبیاتی كوردی‌و داهێنانی نووسەرانی كوردەوە نی‌یە !!•• كەچی كۆكردنەوەی بیروڕای « ئەلیوت »و « ئەزرا پاوەند »و « كامۆ »و « سارتەر »و « بۆدلێر »و « ئەدۆنیس »و « تەڕادولكوبەیسی »و ••• تاد •• دەبێتە نموونەی ڕەخنەی باوو سەیر

ئەوەیشە بە زۆرەملی بەسەر خوێنەری کورددا دەسەپێنرێ‌و بە داهێنانیش لە قەڵەم دەدرێ •

هەندێکی تریش ، هەر کە دەرفەتێکیان بۆ دەرەخسێ قسە لە ڕەخنەی خۆماڵی دەکەن !! ئەم مەسەلەیەیش بەقەدەر ئەوەی کە لێکدانەوەیەکی بێ‌سەروبەرە ، ئەوەندەو زیاتریش دەلالەت لە تێ‌نەگەیشتن‌و نەشارەزاییی ئەو نووسەرانە دەکا کە بانگی بۆ هەڵدەدەن• ڕاستەو نکولی لەوە ناکرێ کەئەدەب سیماو شەقڵی نەتەوەیی هەیە ، وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی پەیوەندی نووسەر تێیدا بەواقیعەوە بەرجەستە دەبێ • جا ئەو نووسەرە ، سەر بە چ ئایدۆلۆژیایەکەو چۆن دەڕوانێتە ژیان ، ئەمەیان مەسەلەی بنچینەیی داهێنانەو ئەرکی سەرەکیی ڕەخنەگر لەم خاڵەوە دەست‌پێ‌دەکا • نووسەر ـ هەر نووسەرێك ـ بیەوێ‌و نەیەوێ ئایدۆلۆژیای چینێك یان توێژێکی کۆمەڵایەتی دەردەبڕێ ، سا ئەو چینە لە خزمەتی پەرەسەندنی کۆمەڵدا بێ ، یاخود دژ بە ڕەوتی بەرەوپێشەوە چوونی کۆمەڵ بێ •• هەموو ڕێبازو قوتابخانە ئەدەبی‌یەکانیش لە ئەنجامی حەتمی‌ی پرۆسیسی گەشەکردنی کۆمەڵدا هاتوونەتە کایەوەو ئاوێنەی باری ژیانی کۆمەڵ بوون •• تا پەیوەندی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری لە کۆمەڵگای ئەوروپاییدا نەش‌ونمای نەکرد ، ڕۆمانتسیزم نەهاتە گۆڕێ • هەر ئەنجامی گەندەڵ‌بوونی ئەو سیستەمەیش بوو ، هونەرو ئەدەبی ڕیالیزمی ڕەخنەیی هێنایە کایەوە • پەرەسەندنی چەندیەتی‌و چۆنیەتی چینی کرێکارو گەشەکردنی بیری سۆشیالیستی‌و بنج‌بەست بوونی ئەو سیستەمەیش ئەدەبیاتی ڕیالیزمی سۆشیالیستی‌یان وەك حەقیقەتێکی مێژوویی چەسپاندو دەیان کەڵە نووسەری وەك « جاك لەندەن »و « مەکسیم گۆرکی »و « شۆلۆخۆف »و « ئەتماتۆف »و « نازم حیکمەت »و

« گۆران »و ••• تاد وزەی داهێنانیان لە بۆتەی مەسەلەی ڕەواو عادیلانەی مرۆڤایەتیدا تواندەوە •

رەخنەی ئەدەبی ، هەروەك لقێکی گرنگ‌و بایەخداری ئەدەبە ، خۆی لەخۆیدا زانستێکە • ئەو نووسەرەی گەرەکی‌یەتی توخنی ئەم لایەنە بکەوێ بەر لە هەموو شتێك دەبێ شارەزای خاسی‌یەتی هەموو قوتابخانەو رێبازە ئەدەبی‌یەکان بێ • سەرەڕای ئەمانەیش لەسەریەتی ئاگاداری‌یەکی باشی لە رانستە مرۆڤایەتی‌یەکاندا هەبێ • ئەمە جگە لەوەی دەبێ ئەو حەقیقەتەیش بزانێ کە هەر فەلسەفەیەك ئیستاتیکای خۆی هەیەو لەو ڕوانگەیەوە کاری داهێنان هەڵدەسەنگێنێ • ئەو نووسەرەی ئەدەب بە مەسەلەیەکی « ذاتی »ی رووت لەقەڵەم دەدا ، پێ‌بزانێ یان نەزانێ ، بیەوێ‌و نەیەوێ، ئەدەب لە سەرجەم مەسەلە کۆمەڵایەتی‌یەکان دادەبڕێ‌و دەکەوێتە داوی ئایدیالیزمی‌یەوە • چونکە ئەدەب وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی‌و مێژوو کرد ، هەمیشەو لە هەموو بارو زرووفێکدا بەچەشنی تێغێکی دوودەمە • گەر بێ‌و بە بارە راست دروستەکەیدا بەکارنەهێنرێ ، بەرەی دژ بە جەماوەر ، راستەوخۆ ، یان ناڕاستەوخۆ بۆ سوودو قازانجی خۆی دەیخاتەکار •

لایەنی بنچینەیی لە پرۆسیسی داهێناندا ئەوەیە ئاخۆ نووسەر چۆن دەڕوانێتە ژیان ؟• یان بەجۆرێکی‌تر بڵێین : پەیوەندی نووسەر بە واقیعەوە چۆنە ؟•• جا کە ئەرکی ئەدەب نیشان‌دانی واقیع بێ ، دەبێ ئەو پرسیارەیش بکەین ئاخۆ چ‌بابەتێك ڕەنگ دەداتەوەو چۆنیش رەنگ‌دەداتەوە ؟•

ئەو نووسەرانەی بە رەخنەی زانستی تەنگەتاو دەبن‌و لە بەردەم یاساکانی ئیستاتیکای زانستیدا بڕستیان لێ دەبڕێ‌و سەرەگێژەیان تووش

دێ ، لەوە تێنەگەیشتوون کە تەنانەت نووسەرە وجوودیو عەبەسی‌یەکانیش هەڵگری بیروڕای سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیی خۆیانن‌و لە ڕوانگەی فەلسەفی خۆیانەوە دونیای دەوروبەر دەبینن • « کامۆ » کە بە پێشەنگی فەلسەفەی بێهوودەیی دادەنرێ ، راستو ڕەوان دان بەوەدا دەنێ کە مەبەستی سەرەکیی لە نووسینەکانی ، خولقاندنی پاڵەوانی عەبەسی‌یە •دیارە ئەوانەیش هەر وێنەی ژیان دەگرن بەڵام چۆن‌و لە چ ڕوانگەیەکەوە ؟! جیاوازیی بنچینەیی نێوان ئەوان‌و نووسەرە سۆشیالیستەکان ئەوەیە : ئەوان ژیان لە مەودایەکی چەقیوو سەقامگیردا دەنەخشێنن ، چونکە باوەڕیان وایە سیستەمێکی کۆمەڵایەتی نی‌یە بتوانێ چارەسەر بۆ گیروگرفت‌و ناتەواوی‌یەکانی ژیانی ئادەمیزاد بدۆزێتەوە ! ! •• بۆیە پەنا دەبەنە بەر سەربەستیی تاکە کەس‌و خودی ئادەمیزادو خواستە تایبەتی‌یەکانی دەکەنە بناغەی لێکدانەوەو هۆی هەڵس‌وکەوتی مرۆڤ • نووسەری سەر بە ریالیزمی سۆشیالیستی ، ناکۆکی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکان دەکاتە ڕوانگەی بیرو لێکدانەوەیو ئەم یاسایە ـ واتە یاسای ناکۆکی بە داینەمۆی هەموو گۆڕانێکی کۆمەڵایەتیو سروشتیو فیکریی دەزانێ • نووسەری سەر بەم قوتابخانەیە ، بەهۆی دەرخستنی ڕۆڵی تاکی نموونەیی‌یەوە ، بیروڕای سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیو ئیستاتێکی چینێکی دیاریکراو ئاشکرا دەکا• لەبەرئەوە بەتەنها وێنەی واقیع ناکێشێ ، بەڵکو پەیوەندی‌یەکانی دەردەخاو تەقەللای گۆڕینیشیان دەدا •

من بەش‌بەحاڵی خۆم بەمجۆرە لە داهێنانی هونەریی گەیشتووم‌و هەر ئەم بۆچوونەیش بە راسترین لێکدانەوە دەزانم‌و هەر بابەتێکیش شەرەفی نووسینیم پێ‌بڕابێ لەبەر ڕۆشنایی ئەم تیۆری‌یە توخنی کەوتووم‌و بیروڕام

لەسەر دەربڕیوە جا مایەی ڕەزامەندی خاوەن بەرهەم بووبێ یان نە ، ئەوەندەم بەلاوە مەبەست نەبووەو نایشبێ • گرنگ ئەوەیە قەڵەمێك بۆ مەبەستی تایبەتی نەکەوتبێتە گەڕ ، گوێ بە سەرزەنشتو ناڕەزاییو ناوناتۆرە نادا ••

لقی یەکێتیی نووسەرانی کورد لە هەولێر ئەرکی لەچاپدانی ئەم ژمارەیەی لە ئەستۆ گرتووە •

هەڵبەستێکی مەزن

مارف عمر گول

تۆ چاکت کرد
نەتهێشت دەستم بە کەمەری خەمێكدا کەم
کەندەڵانی پایزێکی دڕکاویم بێ شاد بکا
نەتهێشت ئەژنۆم بەسەر ڕۆخی چەمێكدا دەم
هەرەس بێنی ،
دوور مەکەوە
دڵم لەژێر هەردوو پێتا تەخت دەبێ
هەر بە تەنیا بەناو بەردو دڕکە زیدا هەنگاو مەنێ
لە گەڵتا دێم .. لە گەڵما بێ
گەڵای سەوزی هیواکانت لە دڵمدا
وەکو نێرگز تەڕو گەشن
گەڵای سەوزی هیواکانم وەك سەرپۆشێ
بدە بەسەر پرچەکەتا
با وەیشوومەی ئەم سەدەیە نەیڕاکێنێ

تۆ پرچەکەت هەڵناوەرێ
بەسەر پرچی هەڵوەریوما دایبهێنە

★ ★ ★

خۆت دەزانی پەنجەم بۆتە پەڕەموچو
لەسەر هەموو دەفتەرێکا
تابلۆی سووری نیشتمانم دەنەخشێنێ
ئەو شیعرەی وا رۆژگارێکە دەمکرۆژێ
لە باڵای خۆم گەورەترەو
دێڕ دێڕ وشەو گوڵئەستێرە بەسەر دڵما دەبارێنێ
ئەی ــ هەڵبەست ــ و دێڕە شیعرم
هەموو رۆژێ کە شێت دەبم
ئەو شیعرەی بۆ چاوی گەشی تۆم نوسیوە
هەر کە نمنم وەك بارانو وەك پرووشەی بەفری رۆژگار
ورد ورد بەسەر پێڵوما هات
بە تەکانێ رێگا دەبڕێو ، دەگاتە لات •

کەرکووك ١٩٧٩

١

ڕشانەوەی ناو گۆڕەپانەکە

حەمەکەریم هەورامی

سالّی ڕەمەکە بوو ، قـاتو قـڕی سالّەکـە لەبـەر بێ بارانـیو دەڕامەت نەبوو ، ئافەتێك بوو دەرفەتی کەسی نەدەدا ، دەنگو باسێکی وەها پەیدا بووبوو کە گوایا لە شارەکاندا نەخۆشـی ڕشانـەوە پەیـدا بووە ، ئەوەی تووشی ببێ تەڕایی لە لەشی دەبڕێو دەمارەکانی ڕەش دەکاتەوەو دەمرێ ..

خەڵکی ئاریانەی ئەمدیو لە ترسی ئەم نەخۆشی‌یە ئارامیـــان لـێ بڕابوو .. خۆ خەڵکی ئەم دێیەش ، مێشـیان دەکـرد بە گامێـش ، شتێکیان بە زارەوە بگرتایە هەر دەیانـووتو دەیانووتـەوە .. هـەموو ئێوارەیەك لە دیوەخانی کوێخا ڕەسوڵ کۆدەبوونەوەو باسی ڕشانەوەکەیان دەهێنایـە پێشەوە ، باسی « حەمە بـۆر » هەر مەکەن لەمە دادەنیشـت یەکسەر باسەکەی دەکردەوەو قسە بە هەرلایەکدا دەشکایەوە ، ئـەو دەی‌هێنایەوە سەر ڕشانـەوەکە ، ئەوەندەی‌تر سامناكـتـری دەکرد .. زۆربەی هەرزەکارەکانی ئاریانەی تێ‌گەیاندبوو کە یا خۆیان بشارنەوە، یان بڕۆن بۆ شار خۆیان بکوتن ..

ئەوشەوە خەڵکی ئاریانە لە دیوەخانی کوێخا رەسوڵ کۆبوونەوەو تەگبیریان هاتە سەر ئەوە یەکێك بـۆ شار بنێرن ، بۆئـەوەی بـزانن چارەسەرێك بۆ ئەو ئافەتە نەدۆزراوەتەوەو تا چڕادەیەك نەخۆشی یەکە بڵاوبووەتەوەو کەی دەگاتە گوندەکەیان •••

کێ لەورۆژە پڕ لە مەترسی یەدا بەرەو شار دەڕوا ؟•• زۆربەی هەرزەکارە خەنجەر بە بەرۆکو چەتفەلارەکان لە ترسی تووش بوونی رشانەوە خۆیان شاردبووەو هەندێکیشیان بـۆ کوتاندن بـەرەو شـــار چووبوونو نەگەڕابوونەوە ••

کوێخا رەسوڵ ، رووی کردە هەمووان کـێ کوڕەکەی خـۆی دەنێرێ ؟•• هەموو بێ دەنگ بوونو متقیان نەکرد •• لەخوارەوە مام حەمـکۆ گۆمی بێدەنـگی شڵەقاند : « مـن ••• کـوڕەکەی من •• چەتۆ •• » •

کوێخا : (رووی کردە حەمکۆ) چەتۆ ؟!•• ئەی ئاژەڵەکانمان؟!••

حەمکۆ : خۆم ئاگام لێیان دەبێ ••

کوێخا رەسوڵ : نە چەتۆ پیاوی ئەم ئیشمەیەو نە تۆش هێزی ئەوەت ماوە ••

حەمکۆ : چەتۆ کوڕی خۆمەو تیـا ڕادەبینم •• پیـاو لـە ڕۆژی تەنگانەدا دەبێ هەموو هێزیکی خۆی خڕبکاتەوە ••

وا بڕیاردرا : چەتۆ بەرەو شار بڕواو مام حەمکۆیش لەجیاتی چەتۆی کوڕی ئاژەڵەکان بباتە ناو پاوانەکان •• « حاجی مەلا شێخ سـەید » یش دەبێ دەمو نفوسی خۆی بخانەکارو پەیتا پەیتـا بڕوانێتـە رووی کتێبو نووشتەی لادانی دەردو بەلا بۆ هەمووماڵەکان بنووسێ ••

بەیانی زوو لەگەڵ گەردوگوڵی بەیاندا چەتۆ بەرەو شار کەوتەڕێ مام حەمکۆیش ئاژەڵەکانی دێی بەرەو دۆڵەکەی پشت گوند ڕاپێچ کرد ..

« عەبە خەنە » پیاوێکی رووتەڵەی شێتو شێواو بوو .. ئەویش کەوتە تەك مام حەمکۆو بە لیسەکەی دەستی گاگەلەکەی لێ دەخوڕیو بەتووندی بەسەر ئەو کەرو گایانەدا کە لارێیان دەگرت دەینەڕاندو کە دەگەیشتە ئاست کەرگەلو ئێسترەکان لیسەکەی ئاراستەی لاسمتیان دەکرد ..

ئەو ڕۆژە خەڵکەکە زۆر پەرۆش بوون ، هەر چاوەڕوانی هاتنەوەی چەتۆ بوون ..

« ئەحل » : پیاوێکی نەگریسو چاولەدوو بوو .. دڵنیا بوو کە چەتۆ لە حەوت کوڕەکەی پیاوانەترە .. کەچی دەیویست دڵی خەڵکەکە کرمژۆڵ بکات ، بۆیە ؛ دەمزادەم دەیووت .. بەتەمای چەتۆن هەواڵی شارتان بۆ بێنێتەوە ؟! .. یان بەتەوسەوە ، دەیووت .. چاوەڕوانی کێن ؟.. چەتۆ !؟ .. بەڵام خەڵکەکە هەر چاوەروان بوونو چاویان لە ڕێگەی ئەوبەر کلا نە دەکرد ..

کوێخا رەسوڵ ، پتر پەرۆشی ئەوە بوو کە ئەگەر ، بار بکەن بۆ ئاریانەی ئەودیو ، دەستە پاچە دەبێت ، جگە لە « نازدار » ی کچیو پیرەژنەکەی کەسێکی تری نی‌یە .. بەڵێ لەم ئاریانەدا خەڵکەکە هەموو بەردەستی ئەون بەڵام لە کاتی رەمدا کەس بە کەس نی‌یەو گێژەنەی بەندو باو دەپسێت ..، ئەو ، ئەوەی هەیە هەوڵی داوەتا خۆی گەیاندووەتە ئەم ئاستە ؛ ئەمە لەلایەك . لە لایەکی ترەوە کە ئەگەر چووە ئەودیو لەوێ ئەم کوێخایەتی‌یەی بۆ نالوێ .. « ناو هیچ نی‌یە ،

لەراستی‌دا لە گوندی خۆمدا هەم ئاغامو هەم کوێخا•••» کاسەی سەری خۆی بەو جۆرە خەیالانە ئاوساندبوو •• ڕۆژ لەسەر لێواری زوورگەکانی ئەوبەر ئاریانەوە ساجێکی سوورەوکراو بوو ، سێبەری ترۆپەکەکانی ڕماندە ناودێ ••

خەڵکەکە هەر لە چاوەڕوانی نەکەوتن ، «حاجی مەلا شێخ سەید» بەپەلە لە ماڵ دەرپەڕی ، مەسینەیەکی پڕ لە ئاوی بەدەستەوە بوو ، بەگورجی بەرەو گڵکەندەکەی پشت مزگەوت تەکانی‌دەدا •••• ئافرەتی گوندەکەش بە ڕەنگی پەڕیوو ناوچاوانی هەڵڕوسکاوەوە ، چاوەڕوانی هاتنەوەی ئاژەڵەکانیان بوون ، لەنێوانیاندا باس باسی ، چەتۆ بوو •• لەلایێکەوە چووە بۆ شارو نەهاتووەتەوە لە لایێکی‌ترەوە گاگەڵ دیار نی‌یەو لەوانەشە گاو گۆلك تیلاو بووبن‌و ئیتر ئەم ئێوارە بە بێشیر سەردەنێنەوە ••

« نازدار »ی کچی کوێخا ڕەسووڵیش بە بۆنەی چاوەڕوانی گاگەلەوە چاوێکی بەم‌سەرو بەوسەری گوندەکەدا گیرا هەرزەکارێکی بەرچاو نەکەوت •• بەخوا ئێوارەیەکی ڕەشە •• کەندی پشت مزگەوت مەلای بە خۆی‌و مەسینەیەوە قووت‌دا •• مام حەمکۆو عەبە خەنە بە خۆیان‌و گاڕانیانەوە چەمی دوڵە ڕەش هەڵی‌لووشین •• چەتۆ ڕۆیشتنی هەبوو گەڕانەوەی نەبوو ، هەندێ لە پیاوە پیرەکان چاوەڕوانی بانگ‌دانی مەلایان دەکرد ؛ دەنگ نەبوو ، ئافرەتەکانیش لەسەر گویسەبانەی ماڵەکان ئەوەندەیان گوێ هەڵخست ، بۆڕەی یەك چێریان نەبیست •• دنیا کپ بوو ••• مام خدر لەپڕ دەنگی هەڵبڕی « ئەوەتا دوو زەلام هاتن ؛ ڕەنگە یەکێکیان چەتۆ بێ »••

کوێخا ڕەسوڵ ، زوو دەنگی هەڵبڕی ئەی ئەوی‌تریان کێیە ؟ •

مام خدر : ئەوەتا دوو زەلامن بەرەو ئێرە دێن •• دوو زەلامەکە چەند لە گوند نزیك دەبوونەوە ، خەست بوونەوەی ئێوارە وەختەکە پەردەی تارمایی بەسەردا دەدان ••

چەتۆ بەگوڕ هەنگاوی دەناو پیاوێـکی تێك سمڕاوی کوڵەبنـە ، بەشوێنیا بە هەناسەبڕکێ دەهات •• لەبەر دیوەخانەکەی کوێخا رەسوڵدا پیاوەکان هەموو دەوری چەتۆیان داو هەواڵی رشانەوەو نەخۆشی یەکەیان لێ پرسی ••

شار لەتاو ئەو نەخۆشی یە قرچۆڵ بووەتەوە، ئارامی لێ بڕاوە؛ خەڵکی ناو شار بەرەو گوندەکان هەڵ دێن ، چارە خۆ دەرباز کردنو هـەڵ هاتنە ، ئەوەی بیەوێ خۆی رزگار بکات ئاو دیو دەبێ ••

ئەحل •• ویستی چەتۆ بەدرۆبخاتەوە کە گوایا نەگەیشتووەتە ناو شار بەڵام کە سەرو گوێلاکی چەتۆی دی ، کاکۆڵەکانی وەك خەڵکی شار تازە تراش کراون قسەی پێ نەکرا •• جگە لەوەش چەتۆ وتی : لەو برایە بپرسن کە خەڵکی شارەو لەترسی نەخۆشی هەڵهاتووە ئـیتر ئەحل دەمی بەسرا ••

کابرای شاری لەمە گەیشتە گوند لەسەر سەکۆی مزگەوتەکـە لەسەر لەپی ڕوو کەوت • •

هەر ئەوشەوە هەرکەس شڕو بڕەی خۆی پێچایەوەو ڕووی لـە دۆڵەرەش نا ••

کوێخا رەسوڵ خەمی لێ نیشتو شیرازەی هەموو شتێکی لەدەست پسا •• کـوان ئـەو هەرزەکارانە کـە لەسەر نووکـی پـێ هەنگاویان دەهاویشتو گیزو گوڵەنگی جامەدانەکانیان باوەشێنی چاوە ئاڵۆش تێ

زاوەکانیان دەکرد ، کوێخا رەسوڵ ئەمەی دەووتو دەشی‌زانی هەریەك بەلایەکدا خۆی دەرباز کردووەو هەندێکیشیان بۆ خۆکوتاندن بەرەو شار چوونو نەگەڕاونەتەوە •• تا ئەوکاتەش ئەوەنـدەی بـە چـەتۆدا نەدەپەرمی •• ئەو هەواڵانەی کە لە شارەوە هێنابوونی دەتووت لە سنگی نووسراون •• خۆ ئەگەر ئەم پیاوە شاری‌یەی لەتەکدا نەهاتبایە لەوانەبوو گومان لە هەواڵەکانی بکرێ •• ئەی چوونو هاتنەوەکەی بۆ نالێی مەگەر لە وزەی چەتۆدا بووبێ ؟ دەنا تا ئێستا کەس نەیتوانیوە بەیانی بەرەو شار بڕواو ئێوارە بگەڕێتەوە ؟ بۆیە چەتۆ لەچاو کوێخا رەسوڵدا گۆڕا ، چەتۆیێك رۆیشتو چەتۆیەکی‌تر هات ••

پاش حەواندنەوە ، بانگی کردە لای خۆیو پێی‌ووت : ـ

ــ ئەمشەو ئێمەیش دەڕوێن ••

ــ ئەی ئاریانە ؟ بەجێی‌بێڵین ؟! ••

ــ تا ئافاتەکە نەمێنێ ئەوجا دەگەڕێینەوە ؟! ••

ئەو شەوە ، چەتۆو (نازدار) ئەوەی پێویستو ئاودیو دەکـرا پێچایانەوەو ئەوی‌تریان تاقەت کرد •• هێشتا سێ‌یەکێـکی شەو مابـوو ڕوەو شیوەڕەش ڕوویان نا •• نە کوێخا نە دایکی نازدار ئەو گوڕەی جارانیان نەمابوو •• تا چێشتەنگایەکی درەنگ ئەوجا گەیشتنە داوێنی هەورازە گەورەکە •• رۆیشتنێکی پالەوانانەیان کردبوو •• ئەگەر لەتاو گیان نەبێ ئەو دوڵە رەوگەی ئادەمی نەبوو ، ئەگەر ئازایەتی‌چەتۆیشـس نەبوایە لەوانە بوو کوێخا رەسووڵو خێزانەکەی لە یەکەم تەنگەبەردا لە ناخی بێشەی ناو دوڵەکەدا نقوم ببوونایە •• ماندوو بوون لە لەشی چەتودا دەبووە خۆراكو ئاوداشتەکەری ئەو تاسەو ئارەزوانەی کە لە بێ دەرەتانیدا قرچۆڵ بووبوونەوە ، وا ئێستا بە بینینی نازدارو قسەشـیرینەکانی بـالاً ـ

دەکەن ، کەی نازدار ئاوڕی لە چەتۆ دابووەوە .. کەچی وا ئێستا چەتۆ شان بەشانی لەم چەمە ساماناکەدا ڕێگەی هاتو نەهات دەپێچێتەوە ... جاروباریش دەستەدامێنی چەتۆ دەبێ .. تۆ بڵێی نازدار ئێستا چۆن لە چەتۆ بیر بکاتەوە ، ئەم هەموو پاڵەوانی‌یەی کە دەینوێنێ بۆیان بە مافی خۆیان دەزانێو چونکە گلهوانی خۆیانە ؟!.. یان لە پیاوەتـــی خۆیو لەبەر چاوی کاڵی نازدارە ؟.. ئەو جۆرە خەیاڵانە لە مێشکی چەتـۆدا گینگڵەیان دەکرد . بۆیە چەتۆ لە گەڵ ئەوەشدا کە دەیویست ڕێگەکە لە یەك سـاتدا لوولبدا حەزیشی دەکرد, هەتا هەتایە نەبڕێتەوە ، بـۆ ئەوەی پتر سەرنجی نازدار ڕابکێشـێ .. بـەدرێژایی هـەورازەکـە لە پێش ئەوانەوە چەند گوریسێك دەڕۆیشتو کۆلەکەی دادەناو یارمەتی ئەوانی دەداو شتەکانی هەڵدەگرتـن ، گەلـی جـار نازدار لاقی لـە لێژایی‌یەکاندا دەترازاو ئەوەندەی نەدەما خـوار بێتـەوە ؛ چەتۆ وەك هەلۆیەك دەگەیشـتە سـەریو ڕزگاری دەکـرد ، لـە خلیسـکەکەی « بێسـەرە »دا ئەوەندەی نەمابوو بەربێتەوە ناو گەرووە تەنگەکە کـە ناوی نرابوو « چاڵی مردووان » . ئەوەی ئەم گەرووە هەڵیلووشـایە ئیتر قەلو داڵ گۆشتەکەیان دەخواردو کەسیش دەستی بە ئێسکەکانـی نەدەگەیشت ؛ چەتۆ ئاگای لە سەختی ئەم شوێنە بوو ، بۆیە لەمە نازدار قاچی هەڵزەنی ، هاواری کرد . چەتۆ گەیشتە سەریو بە چنگەرووکی هێنایەوە سەر ڕێگەکە .. دایکی نازدار دوای بەخۆداهاتنەوە .. وتی.. بە حەق بێ نازدار هی چەتۆیەو ئەو ڕزگاری کردووە .. ئەم قسەیـە بوو بە دینەمۆیەك ئەوەندەی‌تر هێزی نایە بـەر چەتـۆ .. ئەمە بـەلای چەتۆوە گەلێ گرینگ بوو .. بۆیە لە دڵی خۆیـدا وتـی : ئـۆخەی ئەوە منم .. ناوم لە گەڵ ناوی نازدارا دەبرێ .. ئەو هەموو هەلدێرو ، پێچاوپێچو خلیسكو کەوتنو هەڵسانو نەواو دڵدانەوەو ماندووبوونو

ئارەق ڕشتن‌و تینویەتی‌و ترس‌و سام‌و دارو دەوەن‌و گژوگیاو دڕك‌و داڵە ئەوانە هەموو قسەکەی دایکی نازداریان لە گوێی چەتۆدا دووپات دەکردەوە ، لە چاوی دایکی نازداریشا کوڵکە زێڕینەی پاشەڕۆژی چەتۆو نازداری دەنەخشان ، لە دڵی نازداریشا دەبوون بە داوی هەورێشمین‌و قەیتانی ڕەنگاوڕەنگی خۆشەویستیان دەچنی •• لە چاوی کوێخا ڕەسوڵیشدا پەردەیان لەسەر مەعدەنی شاراوەی ڕاستەقینەی چەتۆ لادەدایەوە ••

پاش نیوەڕۆیەکی درەنگ گەیشتنە سەر لووتکەی چیا سەختەکەو ئاریانەی ئەم‌دیوو ئەودیویان لە بەردەما دیار بوو ، لە نزیك دینگە قوچ‌کراوەکەدا دانیشتن •• دینگەکە ئەوەند تکەبەرد بەتەنگەیدا درابوون وەك گۆر جوولەکەی لێ هاتبوو ، پاش هەندێ پشوودان ، چەتۆ هەڵسایەوە یەك تلەبەردی تێ‌سرەواندو داوای لە نازدار کرد کە ئەویش تلێك بەئەستۆیا بدا • نازدار هەر چەند هێزی تیا نەمابوو بەلام بێ‌دڵی چەتۆی نەکردو تلێکی هەڵگرت‌و تا توانی بەناوقەدیا کێشا •• پاش پشوودان چەتۆ ڕووی‌کردە کوێخا ڕەسوڵ‌و وتی ئێتر من داوای ڕۆخسەتتان لێ دەکەم •• ئاگاتان لە خۆتان بێ ، وردە وردە بڕۆن بۆئێوارە دەگەنە ناودێ ! ••

کوێخا ڕەسوڵ : چەتۆ ئەوە دەڵێی چی ؟ ! •••

چەتۆ : گەورەم ، ئاریانەی خۆمان چۆن بەجێ‌بێڵم•• ئەو پیاوە شاریەی کە لەتەکما هات ،•چ ڕەوایە ، بە جێی‌بێڵم •• ئەی گاو گوتاڵەکانمان ••

نازدار : زەردەخەنەیەکی بۆ چەتۆ کردو ، وتی چەتۆ گیان بەجێمان مەیەڵە ••

چەتۆ : ئەی ئاریانەی خۆمان •••

نازدار : تووشی نەخۆشی دەبی ••

چەتۆ : تووش‌نابم •• خۆم دەپارێزم ، هەر زانیم دەمگرێتەوە ڕوودەکەمە ناو ئەو چەمو دوڵە •• ئەمەی ووت‌و تێ‌ی‌تەقان‌و بەرەودوا گەڕایەوە ••

ئاریانەی ئەودیو ، بووبوو بەژێر لافاوی خەڵکەکەی ئەمدیوەوە؛ لەوێش وا دەنگ بوو کە نەخۆشی‌یەك پەیدا بوو لە ڕشانەوەکەی ئەمدیو گرانترە کە نەخۆشی سك‌چوون بوو ، تووشی هەرکەس بهاتایە تەڕی لە لەشیا نەدەهێشت‌و هەمووی دەهێنایە خوارەوە •• کوێخا رەسوڵ سەرگەردان بووبوو ، لە هەر شوێنێك‌دانیشتایە سکاڵای خۆی دەکردو دەیویست بە خەڵك بڵێ : لە شوێن خۆیا ، خانەدان بووەو خەڵك خزمەتی کردووە ، ئەوەی تۆزقاڵێ دڵێ خۆش دەکرد ئەو جەنجاڵە زۆرە بوو کە سەدان ئاغاو سەردارو کوێخای وەك ئەوی تیا خنکابوو ••• داخی ئەو هەرزەکارانە بۆ ناڵێ‌ی کە لغاوی هەرزەیی‌خۆیان لەناو تێکەو لێکەی ئەو خەڵکەدا شل‌کردبوو ، لە هەر لایەك ئافرەتێك دەرکەوتایە ، سەد ملی بۆ قیت دەبوەوە •••

نازدار هەرچەند تازە چاوی کرابووەو ئەوەندە تێکەڵاوی خەڵك نەبووبوو ، چی وردی ئەو خەڵکە دەبووەوە یەکێکی بەغیرەتی وەك چەتۆی بەرچاو نەدەکەوت •• « عەبە خەنە » ئەورۆژە بە تەگبیری مام حەمکۆ هاتبووە ئاریانە بۆئەوەی هەر لەدوورەوە هەواڵێکی ئەو خەڵکە بزانێ ، ئەورۆژە تا درەنگێك بەناو خەڵکەکەدا گەڕا ، هەر ئەورۆژە گوێ‌ی لێ بوو کە بە خەڵکەکە رادەگەیێنرا کە « جەنابی قایمقام » دەیەوی لەگەڵ خەڵکەکەدا کۆببێتەوە وقسەیان بۆ بکات ••• دەمێك بوو

« عەبە خەنە » لەو مەراقەدا بوو کە رۆژێك لە رۆژان چاوی بە قایمقامێك بکەوێت ، زۆر جار حەولی دابوو بچێتە شار بۆئـەوەی قایمقامێـك ببینێ بەڵام بۆی نەلوابوو ، بۆیە بە باشی زانی ئەم دەرفەتە لەکیس خۆی نەدا ، هەم قایمقام دەبینێ‌و هەم بەڵکو گوێی لە راو تەگبیرێ دەبێ ••

خەڵکەکە هەموو لە گۆڕەپانەکەدا خڕبوونەوەو چاوەڕوانی هاتنی قایمقامیان دەکرد ، عەبەش بەرامبەر بـەو شوێنـەی کە قایمقـامی تیـا رادەوەستا شوێنی خۆی گرت •• گوێی‌لێ‌بوو خەڵکەکە باسی قایمقامیان دەکرد ، یەکێك دەیووت کوڕی یەکێکە لە ئاغاکانی ئەوناوە••• یەکێکی‌تر دەیـووت •• چەند جار بە گوێی خۆم گوێم لە باوکی بووە پێی‌وتووە بۆ ئاغایەتی دەست‌نادەی •• یەکێکی‌تر دەیووت ••• هـەتا مەکتـەبی تەواو کرد سەد جار باوکی چووە لای پیاوە گەورەکان •• یەکێکی‌تـر دەیووت ئەمڕۆ هەم ئاغایەو هەم قایمقام •• دیار بوو خەڵکەکە قایمقامیان دەناسی •• لەگـەڵ ئەوەشـدا •• ئێ •• بەڵکو هـەواڵێـکی خۆشـ ، چارەیـەك ••

قایمقام زۆر دڵخۆش بوو کە ئەمڕۆ بەرامبەر بەو هەموو حەشاماتە رادەوەستێ‌و خۆی دەبینێتەوە •• لە دڵی خۆیا دەیووت بریا ئێستا باوکم چاوی لێم دەبوو •• من هەم ئاغـامو هەم قایمقـام ، ئەگـەر باوکـم بەبێ‌گەواهی‌نامە ئاغا بوو ، من گەواهی‌نامەی هـەم ئـاغایەتی‌و هـەم قایمقامیشم پێیە •• ئەوەی تۆزێ نارەحـەتی دەکرد ، ئـەو یـەك دوو مامۆستایە بوون کە لە هەموو قسەیەکیان دەکوڵیـەوە •• ئەوەنـدی پێ نەچوو جەنابی قایمقـام دەرکـەوت •• « عەبـە خەنـە » چـاك لـێی وردەبووەوە ، ئەو وێنانەی کە ساڵەها بوو بۆ قایمقامەکانی کێشابوون هەروەك فلیمی نەشۆراوە بە دەرکەوتنی شان‌و شـەوکـەوتی قایمقـام

سووتان •• پیاوێکی کورتە باڵای دەم‌و چاو ڕەقەڵەی چیرە باریك بوو••
قایمقام ڕووی کردە خەڵکەکەو وتی :

« خەڵکینە ، من قایمقامی ئەم ئاریانەم ، ڕەنگە بزانن هەر شوێنی بوو بە قایمقامنشین ، مانای وایە پیاوی گەورەیان لێ هەڵکەوتووە ، دنیا بەبێ‌پیاوی گەورە نەبووەو نابێ •• بە ناوی ئەوەی منی کردووە بە گەورەی ئێوە پێتان دەڵێم ؛ دوعای خەیر بکەن ، بپاڕێنەوە بەڵکو ئەمە خوایە ، خوا نەخۆشی‌یەکەی ئەودیوتان لەکوڵ بخات‌و بگەڕێنەوە شوێنی خۆتان •• » هێشتا قسەکانی تەواو نەکردبوو ، عەبە خەنە هەستی بە دڵەکزەیەك کردو خەریك‌بوو بڕشێتەوە، لەوەش دڵنیا بوو کە دڵەکزەکەی ڕشانەوەی نەخۆشی نەبوو •• بۆیە بەناو خەڵکەکەدا ڕێی خۆی شەق‌کردو ویستی گۆڕەپانەکە بەجێ بێڵێ •• لە وەختی کشانەوەیدا ، لووتی بە لووتی کوێخا ڕەسوڵەوە بوو •

کوێخا : عەبە ؟ ! • ئەوە لێرەی ؟ ••
عەبە : کوێخا ؟ ! • ئە مرۆ هاتووم وادەگەڕێمەوە ••
کوێخا : بۆ کوێ ••
عەبە : بۆ ئاریانەی خۆمان ، بۆ لای مام حەمکۆو چەتۆ •••
کوێخا : ئەی نەخوشی‌یەکە ••• ئەی ئافەتەکە ؟••
عەبە : ئێمە •• دەزانین چۆن خۆمان لەو ئافەتە رزگار بکەین••
کوێخا : عەبە گیان پەلە مەکە ئێشم پێتە ••
عەبە : پەلەمەو دەبێ ئەم‌ئێوارە بگەمەوە لای مام حەمکۆو چەتۆ •• « بە گورجی تێی تەقاندو داوێنی شاخە سەختەکەی گرتە بەر » •••

فورات‌و چه‌ند گۆرانی‌یه‌كی غه‌مگین

شێركۆ بێكه‌س

بۆ «س»ی شاعیرو هاوڕێم

١ـ ماسیگره ته‌نیاكه

له ئاوی به‌ر زه‌رده‌په‌ڕدا
به‌له‌مه‌كه‌ی له‌دووره‌وه
سینی‌یه‌كی درێژكۆله‌ی
لووت‌تیژی لێوار زێڕینه •
له ناكاودا •• وه‌ك بخلیسكێ
وه‌ك قووت بچێ
له لێژایی شه‌پۆلێكدا ،
دائه‌چێت‌و •• له‌ پڕیشدا
وه‌ك هه‌ڵده‌ن
سه‌ر « فورات » ئه‌كه‌وێته‌وه •
ئه‌ی ماسیگره ته‌نیاكه !
تۆ له‌نێوان
شه‌پۆلی تووڕه‌و هێمندا
خه‌مێكی ته‌مه‌ن‌درێژی •
منیش لێره •• له كه‌ناردا ،

دار خورمایەکی تەریکی کورتە باڵام
تۆزێکی‌تر •• کە تاریکیی چڕتر بۆوە
درەنگانێ کە تۆ نووستی
ئەوسا خەمی تۆش‌و فورات
بە جووت ئەفڕن‌و دێن بۆ لام •

٢ـ مامزی ماندوو

پەنجەکانی « با » بزێون
قژی بۆ دواوە ئەفڕێنن
پەنجەکانی « بـا » نماوین
ئاونگ لە چاوی ئەزێنن •
لە فوراتەوە دێتەوە
چاوم لێیە :
بە پەڵە پەڵەی هەتاوی
دارستانی ـ دار خورمادا ـ
بە لارەلار ، تێ‌ئەپەڕێ •
نیوەی لەشی لە سێبەرداو ،
نیوەکەی‌تر ••
تیشکی لەسەر هەڵ‌ئەپەڕێ •
بەڕێوەیە • •
لارە •• لارە
لە مامزی ماندوو ئەچێ •
هەردوو دەستی سەتڵ گرتووی
شل‌ئەبێت‌و بۆ چەند ساتێ

وچان ئەگرێ •
ئێستەکە ڕێك بەرامبەری
ڕاوەستاوە •
ئەڵێی گوڵە هێرۆی ئاڵی
دڵۆپ لە ڕوو هەڵپرژاوە
ئەی ژنە دڵ •• غەمگینەکەم :
ئەوینی تۆو ئاوی فورات
نەبوونایە ••
هەرگیز •• هەرگیز
من ئەم شیعرەم
بۆ نەئەهات •

٣- هاوڕێی پچووك

« حسون » منداڵێکە لاواز
باریك •• سەرخڕ
وەك مارماسیی فورات وایە
ڕەنگی وەك خورمای خەستەوی
چاوی وەکوو ترێ ڕەشکە •
« حسون » ئەی هاوڕێی پچووك !
ڕووی خۆڵاوی خۆتم تێکە
تەماشامکە
تۆ لە چاوتا
خەمی ئێجگار :
گەورە گەورەی تیایــە •

٤ـ شەوی حکایەت

وەك ئافرەتێکی زراو چوو
« با » ڕائەکاو ئەزریکێنی •
قژی درەخت ئاڵۆزکاوە •
شەپۆل چاوی ئەنووقێنێ •
لە ئاسمانی خۆڵەمێشیی سەر فوراتا
وەکوو لۆکە ،
شی ئەبنەوە پەڵە هەورو
وەکوو پەڕی کۆتری سپی ،
باڵ کراوی فڕکەکردوو
بڵاو ••• بڵاو
دێنە بەرچاو •
ئیستە دڵم ،
چون هەنارێکی گوشراوە •
ئەمشەو لەبەر تەنیا زۆپای ،
ژوورەکەمدا •
بەرامبەر دایکە پیرەکەم
دائەنیشم •
چاو ئەبڕمە چاوی کزی •
ئەمشەو شەوی حکایەتە
« لاس و خەزاڵ » میوانمانن •
گوێم بۆ دایکم ڕاگرتووە ،
کە « لاس » ئەدوێ
کە « لاس » ئەڕوا :

دۆڵ بە دۆڵو
شاخ بــە شاخو
ڕەوەز • • ڕەوەز
من لەگەڵیام •
وەختێ وەنەوز لە ناوچاوما
ئەکەوێتە باڵەفڕێ
هێشتا فورات ئەناڵێنێو
لەولاشەوە ••
« لاس » هەر ئەڕواو ڕێگە ئەبڕێ •

٥ــ دراوســێ

« أم سعد » •• دراوسێمانە
وەك دووکەڵ کێش ،
تەمەنی ئەو ڕەش‌داگەڕاو •
دەمو چاوی :
نانی سووتاو •
باڵای لە لقە دار خورمای ،
وشکەوەبووی ،
پەنا تەندوورەکەی ئەچێ •
ناسۆرێکەو ئازا ئەژی
هەر یەك شتن
دەستو پلو کۆڵەوزی •
وەکوو ڕۆژگاری بیابان
ئەمیش لەبەر کڵپەو گڕا

سیمای داخە •
وەکوو شەوگاری بیابان
ئەمیش قسەی خۆش‌و فێنك
وەکوو سروەی ڕەزو باخە •
وەك « ناعوورەکەی » ئەوبەرمان
چۆن خول ئەخوا
قەت ناسرەوێ
ئەم « أم سعد »ەش
ئازارێکە بەپێوەیەو ••
کەس نازانێ
چوەخت ئەنوێ !

٦ ـ لە کەناردا

لەناو پەنجەرەی هەورەوە
مانگ وا سەری دەرهێناوە
هێدی •• هێدی
زیو پرژێنی قورات ئەکا •
تاڵە تیشکی هەڵەرزیوی ،
بنی ڕووبار
وەك گەردانەن
وەك پۆیلانەن
گوڵو گوارەن •
وەك ژنەکەم ، شەوێکە : مات •
کز دانیشتووین

لەسەر لمی هێشتا گەرمی
گوێ کەناریش
کچە گەورە چاوڕەشەکەم
دوانزە ساڵان .
تریفە ئەیدا لە قژی
کلاوزەڕی ئەکاتەسەر .
بە چیچکانەوە خەریکە
یەکە .. یەکە ،
هێلکەی تەڕی « شەیتانۆکە »
ئەچنێتەوە .
ئەوەتا وا :
کچە گەورە چاوڕەشەکەم
لەبەر خۆوە
وەکوو چەپکە گوڵێ ژاکاو ،
گۆرانی‌یەك ئەدا بەدەم ، فوراتەوە :
« هۆ کوردستان ، هۆ ژیانم »
منو دایکی لە یەك کاتدا
بەیەکەوە سەر هەڵئەبڕین
بە بێ‌ئەوەی پێ‌بزانین
بێ‌دەنگ .. ئەگرین ! !

کاتی بێدەنگی دەدوێ

ڕەزا سەیدگوڵ بەرزنجی

ئەوەندە لەسەر کورسی یە ڕەق و تەقەکە مابۆوە لەشی سڕ ببوو .. چوار دەوری تەنرابوو .. هەورێکی بۆری چڵکن بەری دڵی گرتبوو .. زنجیرە قسەیێ لە هەناوی دا هەڵقوڵا .. گەیشتە سەر زاری .. ئەوەندە نەمابوو گیانیان بەبەردا بکا ، ئیشارەتی قسە نەکردنیان بۆ هەڵواسی .. ، قسەکانی قووتدایەوەو لە ناخی خۆیدا وتی :

ئەی گوایە زمانم بۆچی یە ..!؟

وا بە ناخی خۆیدا شۆڕبۆوە سەیرانەکەی ئەوسای هاتەوە یاد کە بە سەربەستی دەستی لە بن گوێی نابوو بۆ گۆرانی تێهەڵکردن :

کە دەڵێن ئیمڕۆ دەشت و کێو شینە
چەندە مەلبەندی ئێمە شیرینە
بچۆ سەر گردی یارە ببینە
لە جیهاندا گوڵێکی ڕەنگینە

یەکێکیان نەقورچەیێکی خێواندە قەبرغەی و پێی وت :

— بۆت نی یە تەنانەت پەساپۆرت بۆ ناخی خۆشت ببڕێ .

زمانی بێدەنگی زمانی ناوەوەی بوو ، مەیدانێکی بەربەرەللا بوو
که دەیتوانی تێیدا بدوێ •

دیسان بە ناخی خۆیدا شۆربۆوە :

— با دەمم بۆگەنی بێ •• نا پەنجەکانم بجوولێن پەکم لەسەر زمان ناکەوێ ، چەندەها نامەی دڵداریو وشەی سەوزم پێ نووسیوە •

یەکێکیان چاوی بە پەنجە جوولاوەکانی کەوتو تێیخوڕی :

— پەنجەکانت مەجوولێنە ، ماسولکەکانی هیلاك دەبن •

تەماشایەکی کرد ، کەمێ خۆی بەسەر پشتی کورسییەکەدا شکاندەوە ••، بۆ چەند جارە بە ناخی خۆیدا شۆڕبۆوە :

— کە ئەمانەش وەرین هەمیسان پەکم ناکەوێ ، تیشکی چاوم هەموو شتێکیان تێدەگەیەنێ ، هەزار ڕازو نیاز بەهۆی چاوەوە لەدایك بوون • کە ڕۆشناییش لە چاومدا نەما ئەوە دڵم دەکەم بە پەڕە قاقەز •• بە چاپخانە •• هەرچیم بوێ •• چوەسیەتێکیشم هەبێ پیت بە پیت •• وشە بە وشە ، رستە •• رستە •• دایدەرێژم ، تاکە ئاواتیشم ئەوەیە کە مردم فریشتە خێرخواکان بێنو هەرچیم لەناو دڵمدا جێهێشتبێ •• هەڵی بهێنجنو بێگەیێنە دایکم •

پژمینێ لێیتێکدا ••، چاوی بڵندکرد روانینی کەوتە سەر تابلۆکەی بەرامبەریو لە دڵی خۆیدا وتی :

— ئای چ ئەسپێکی کەحێلەیە ••! بزانە ماسولکەکانی هەردوو دەستی چۆن دەرپەڕیون ، دەڵێی تێك هەڵکێشراون •• تەماشا ••! چۆن ڕەسەنانە هەنگاوی هاویشتووە !•

چاوی لەسەر ئەمەیان ترازا •• ڕوانینی لەسـەر تابلـۆکەی‌تر گیرسایەوە •• بۆی‌شۆڕبۆوە :

— ڕاستی بێ شتێکی وای لێ تێ‌ناگەم •• ئـەوەی دەرکی پێ‌بـکەم ڕەنگی سوور زاڵە بەسەر هەموو ڕەنگەکانی‌تری نێو تابلۆکەدا •

کوژانەوەی کارەباکە هەموو تەنەکانی لەبەرچاو ونکـرد •• تاریکیەکی ئەنگوستە چاو خۆی کرد بە ژووردا • کاتێ کارەباکە گیانی بە بەر تەلەکاندا کردەوە ، ڕووناکی دەستی لە خن‌خنۆکەی تاریـــکی نابوو •• کورسی‌یەکی بەتاڵـێش دەوری تەنرابـوو •• بـۆی‌چوون ، گەڵایێکی سەوز لەسەر کورسی‌یەکە کەوتبوو ، وەرچەرخانەوە تابلۆی ئەسپە کەحێلیش نەمابوو •

١٢ – ٧ – ١٩٧٩

ڕێگاکەت سەختە بەڵام تۆش ڕێبوارێکی کارامەیت

عمر محمد اسماعیل

تۆ دەتزانی ! ئەگەر سوارێ :
خزایە نێو گێژەلووکەی کۆڕی کاروان
بوو بە یاری بارێکەڕێو توێشووی شەوان
دەبێ هانکە هانکی هەوراز ،
گەلێ جاری یەخەگیر بن
تا لە قەدی نشێوێکی پشووبەخشا
دەسێتەوەو
هێدی هێدی دێتە خوارێ

★ ★ ★

تۆ دەتزانی ! وەرزە بەهار
تا نەورۆزی دایکی دەزێ
دەبتە کۆرپەو پێ لە پەیژەی ژیانی دەنێ
لە بن باڵی سەد زستانو
خەمو هەوری تریشقەدار حەشار دەدرێ

تا ساماڵی تین‌و ئارام دەیخەملێنێ
ئەوسا رۆژێ لەرێکا رزگار دەکرێ

* * *

تۆ دەتزانی !
ئەگەر سەودای ئاسۆی دوورت بێتە سەری
بۆ بەرۆکو مەمکی ئاگر دەستت بەری
تا دەوەنی ئارەزووی خۆت
یەك یەك پەلکی هەڵنەوەری
چرۆی حەزی چەروونێ لە سێبەری
برکی کەسك‌و رەنجی تۆدا بەرناگری

* * *

وەرەو برۆ ..
شەقاو شەقاو گلۆرەی ئەو تەمومژە
هەڵکەرەوە ،
دارو بەردیش بپشکنە
بنار بنار هەرچی هەیە لێکی بدە
تاکو قاسپە خوێنەکانی هەموو کێوی
مرازی تۆ
لە باخەڵتا ،
دەبنە کەوێکی ئیسك‌سووك‌و دەستەمۆ

* * *

خۆ تەنیا نیت
دڵنیا بە تۆ تەنیا نیت
هەرچەند جارێ
تۆ شاکارێ
دەسازێنی
گیانی هەموو ئەوینەکان
دەبنە خوێنو دەچنە لەشی کچە بێریەك
لە بەردەمی شۆڕەشوانێ
لەنجە دەکاو دێتو دەچێت

ئای ! چەند سەختو بەئازارە مرۆ وابژی هەرچی بەدەوروبەریایە بە حاڵی خۆی بمێنێو نەگۆڕێ • ئەمە ئەگەر گیانیشی نەمرێنێ ، ئەو ئازارەی نەگۆڕانو لەسەر حاڵی خۆ مانەوەی شتەکانی دەوروبەری ، تا ئەمرێ هەر سەختتر ئەبێ •

گۆرکی

یەک ٠٠ دوو وشە
دەربارەی ئەدیبێکی شۆڕشگێڕ

هـەژار سـورمێ
کردوویە بە کوردی

کێ بێ لە ئێمە غەسسان کەنەفانی نەناسێ و لای کەمی نوسراوێکی ئەوی نەخوێندبێتەوە ؟ بێ گومان هەمووومان ئاشناینی و ئەزانین هەر کە نـاوی ئەدەبی بەرگری فەلەستینی هاتبێ ئەو پێشەنگ بووە •

نووسینەکانی غەسسان بۆ نوسەرو ئازادیخوازەکان دڵئەنگێون ، داستانی قارەمانێتین، چریکەی عاشقە دڵپاکەکانن، زەمەندو زەنوێرن کە چەند تێیدا بێن و بچن ئەوەندە لە ئازارەکانیان دەگەن • بۆ ناحەزانیشی کەویە ـ بەفرن ، رەوەزو (ماه)ی سەختن ، ئەو بۆمبایەن کە بەسەر شارە کرمنەکـەی مێشـکیانیـدا دەڕژان ، تـا ئـەو رادەیـەی خـۆیان لەبیردەچووەوە ، هـەر بۆیەشـە ئـەو قەڵەمـە پیرۆزەی کـە غەسسـان پێیدەنوسـی هیچی کەمتـر نییە لـە لوولـەی ئـەو تفەنگـەی کـە پێشمەرگەیەکی فەلەستینی ڕووبەرووی دوژمنانی دەکاتەوە ، غەسسـان دەنگی دلێرانەی خۆی ئاوێتەی سەدایە بێئاوازەکانو بەرخۆلە هەتیوو بێنازکەوتوەکانیتر دەکرد ، ئەو تێکۆشەرە بوو کە هەر لە منالییەوەو لەوکاتەوەی هەستی بە زانینی ڕاستو چەپی خۆی کرد ، دەستلەملانێی

ولاَته‌كه‌ی بووو ده‌یویست له‌ئه‌نجامی شه‌هیدبوونی ئـه‌و هه‌مـوو لاوو ساوایه بێ گوناهانه‌دا ، له‌ئه‌نجامی ئـه‌و برینانه‌ی کـه هـه‌ر له سـۆت‌و سوێ‌دان‌و هێشتا گۆشته‌وزونیان نه‌هێناوه‌تـه‌وه ، له‌ئه‌نجامی ئـه‌و که‌ف‌و كولاَنه‌ی كه هێشتا دانه‌مركاونه‌ته‌وه‌و زیاتر له هه‌ڵچوون‌دان ، له‌ئه‌نجامی خوێنی ئه‌و خۆیندكارانه‌ی كه ڕژانه سه‌ر مێزی پۆڵ‌و ئه‌و سه‌رانـه‌ی وه‌بن تاشه‌به‌ردان كه‌وتن ، له‌ئه‌نجامی له كه‌ل ئاوابوونی ئه‌سـتێره‌كان ، ئه‌مجاره‌یان ڕۆژهه‌ڵبێت‌و ئه‌مجاره‌شیان ئه‌م گه‌ردوونه قه‌رزی خــۆی بداته‌وه‌و بێ‌وه‌فا نه‌بێت ده‌رهه‌ق ئه‌م كاره‌ساته تراژیدی‌یه جه‌رگبره •

شه‌هیدیان كرد ، لاشه بێ گیان بوو ، نووسینه‌كانی هه‌ر زیندوون ، ئێستایش نووسینه‌كانی به دژوارترین ڕێگا ، سه‌خت‌ترین چیا ، بچوكترین كه‌له‌به‌ردا ده‌ڕواو ده‌یانگاتێ ، گیانیان ده‌تاسێنێ ، تارماییه‌كه‌یشی له‌گه‌ڵ هه‌موویاندایه‌و هه‌موو ڕۆژێك چه‌نده‌ها دێوه‌زمه ئه‌تۆقێنێ كه ئه‌و بـه دێوه‌زمه ئه‌زانن • •

غه‌سسان به‌ره‌و نه‌مـری كۆچـی‌كرد ، بـه‌لاَم گه‌لی فه‌له‌ستـین غه‌سسانی لێ نابڕێ‌و غه‌سسان ئاساییه‌كان له گه‌لێ سووچی‌تری دونیادا هه‌ن ، له‌و جێگایانه‌ی كه مافیـان لێ زه‌وت‌كراوه ، له‌و شـوێنانه‌ی كـه هه‌قیقه‌ت ئه‌خنكێنرێ ، له ئـه‌فریقیـای قوله‌ره‌شـــدا ، له هه‌ر شـوێنێ كه‌ووكۆتر له زیندان توند بكه‌ن •

غه‌سسان له‌و ناوه بێ‌ناوه‌رۆكانه دووره كه پابه‌ند به هه‌ندێ مه‌سه‌له‌ی دیاریكراون ، چونكه نوسیاره‌كانیان وه‌ك بلَقی سـه‌ر ئاوكه‌وتوو وان‌و قه‌له‌مه‌كانیان زوو ده‌شكێ • غه‌سسان گه‌رچی لاشه‌كه‌ی سڕو بێ گیان بوو به‌لاَم ئێستاو له‌مه‌ودوایش یه‌كێكه له سه‌ربازه ناسراوه‌كان چونكه له‌پێناوی بیروباوه‌ڕێكا تێ‌ده‌كۆشا ، رابه‌ری یه‌كێكی وه‌ك « مه‌حمود ده‌رویش »

بووو هانی‌دەدان وەك خۆی شیعرەكانیان ڕەنگدانەوەی تێكۆشان‌و خەبات‌و ڕووبەڕووبونەوەیان بێ بەرامبەر دوژمن ، هەر ئەویش بوو بۆ یەكەمین جار ناوونیشانی (شعر المقاومة) ی بۆ شیعری شاعیرە خۆ ڕاگرتووەكانی فەلەستین دۆزیەوە •

گەلی بێبەش كراوی فەلەستینی‌و خەڵك‌و خوای‌تری وەك ئەوانیش غەسسان لە زارەكانیاندا دەبیننەوە ، لە دەست‌وپێی شەتەك‌دراوی زیندەبەچاڵ‌و لە خوێن گەوزیوەكاندا ، لە پاداشتی شەهیدەكانی‌تردا دەدۆزنەوە ، وەك هێموّگلۆبین لەنێو برین‌و زامی ساڕێژ نەبوودا ئەبینن ، لە پێخوستی ئەو لاوە بەجەرگانەی كە بەرگەی هەموو ئازارێك ئەگرن بۆئەوەی ناوی دەیەهای وەك غەسسان لەسەر دیوارو بڵاوكراوەكاندا زیندوو بكەنەوە كە ڕەمزی خۆبەخت كردن‌و ئازایەتی بوو ، گەر گوێ لە كەنەفانی بگری وەك نوێنەری تەواوی گەلی فەلەستین دەدوێ‌و دەڵێ :

[قەلبی من گەر چەشنی لالە بێت‌و نەوتی تێ‌بكەن
ئاگری دوژمن بێتە گیانم وەك چرا من پێ‌بكەن

لەت‌لەتی گۆشت‌و سوقانم ، یەك‌بەیەك خوێی تێ‌بكەن
بێ‌ترس من دێمە مەیدان ، حوكمە ئازادیم دەوێ] •••

كەنەفانی لە ٩ی بانەمەڕی ١٩٣٦دا لە شاری (عەككا) چاوی بە دونیا هەڵێناوە ، هەر لە هەڕەتی لاوێتی‌دا بوو كە دەستی‌كرد بە تێكۆشان‌و ئینكەبەری دەگەڵ دوژمنان ، لەپاش كارەساتەكەی ١٩٤٨ بارگەی غەریبی‌و خەفەتباری‌یان بەرەو لوبنان تێك‌نا •

لە ساڵی ١٩٥٦دا بۆ یەكەمین‌جار دەستی‌كرد بە كاری ڕۆژنامەنووسی‌و هەروەك بەرهەمە ئەدەبی‌یەكانیشی هەر لەوكاتەوە دەستی

پێ کرد ، هەر لەو ساڵەیشدا دوای ئەوەی لە ڕێگەی دەرزی (هونەر)ەوە خزمەتێکی گەورەی پێشکەش بە قوتابیە فەلەستینیەکان کرد لە شام ، بەرەو کوێت کەوتە ڕێگا ماوەیەکیش لەوێدا لە خوێندنگە ناونجی یەکاندا ڕەسمو ریازەی دەگوتەوە •

لە ساڵی ١٩٦٠ بۆ جارێکی تر گەڕایەوە بەیرووتو بووە «بنووس» لە ڕۆژنامەی « الحرية » کە ئەوکاتە دەردەچوو ، لەدوای سێ تاقە ساڵانیش بوە سەر نووسەری هەمان ڕۆژنامە ، جگە لەوەی لە چەند ڕۆژنامەی تری وەك «الانوار»و «الحوادث» کاری کردوە •

لە ساڵی ١٩٦٩یشدا دەستی کرد بە دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی تر بە ناوی «الهدف» • ئەم ڕۆژنامەیەیش زۆر بە چوستو چالاکی دەردەچوو و چاونەترسانە واقیعی گەلی فەلەستینیو چالاکی یە رامیاریەکانی پێشمەرگەی فەلەستینی دەخستەڕوو و گەلێك جارانیش ئاوڕی لە گەلە لیقەوماوەکانی تر دەدایەوە •

غەسسان لە کاتژمێری دەوپەنجا خولەكو لە ٨ی گەلاوێژی ساڵی ١٩٧٢ لە ئاکامی ئەو پلانە مانو نەمانی یەی دوژمن ، خۆیو «لەمیس»ی خوشکەزای شەهیدبوونو بوونە داستانی پاڵەوانێتیو فیداکاری •

کەنەفانی نموونەی بنووسێکی شۆڕشگێڕی سیاسیو ڕۆمانو چیرۆكنوسو ڕەخنەگرێکی لێهاتوو بوو •• لەو تەمەنە کورتەی کە تەنها (٣٦) ساڵ بوو توانی گەلەکەی بە جیهان بناسێنێو توانای خۆی لە نووسیندا دەربخات ، هەر لەبەرئەوەش بوو خەڵاتی « اصدقاء الكتاب في لبنان »ی پێ بەخشراو لە ساڵی ١٩٧٥یشدا خەڵاتی «لوتس»ی نوسەرانی ئەفرۆئاسیایی پێ بەخشرا • تاکو ئێستا چوار کۆمەڵە چیرۆكو

چوار ڕۆمانو سێ ڕۆمانی تەواو نەکراوو سێ شانۆنامەو پێنج لێکولینەوەی بە کتێب نوسیوە کە یەك لەم تۆژینەوانەیش «شۆرشی ١٩٣٦ ـ ١٩٣٩ »ەیە لە فەلەستین ، جگە لە چەندین وتارو نوسینو ڕۆمان کە بە زنجیرە لە روپەڕی ڕۆژنامەکانی وەك « الهدف »و « المحرر »دا بلاوی کردونەتەوە •

هەزار سلاو بۆ گیانی غەسسانی پێشمەرگە ، ئەو مرۆڤەی مەرەکەبی پێنوسەکەی وەکو خوێنی ئەو فیداکارە وابوو کە داری ئازادیی پێ ئاو ئەدا •

ئێمە کۆشکێك نین بڕووخێینو ، مەسەلەکەمان بەوە دوایی بێ •

د• جۆرج حەبەش

پێشەوای بەرەی میللیی ئازادیبەخشی فەلەستین

★ ★ ★

ئێمە ڕانەمەڕ نین بە پاپۆڕو ئۆتۆمۆبیل ئەملاو ئەولامان پێبکەن •

سەلاح خەلەف (ئەبووئەیاد)

ئەندامی کومیتەی ناوەندیی بزووتنەوەی ئازادیبەخشیفەلەستین

بەهەشتو خاك

جەلال مەحمەت خۆشناو

کە منالٚ بووم
بەرەو مزگەوت
بۆ فێربوونو خوێندن ئەچووم
تا مامۆستا
دەرسی قورئانم فێر بکا
لە ئامۆژگاریم تێر بکا
رۆژێکیان مەلا ئەی فەرموو
رۆڵە ئێستا
یەكو یەك با بکاتە دوو
مەکتەب تەنیا نابێتە هۆ
گەر ئایین نەخەیتە ئەستۆ
لە ڕێی کردەوەی چاك بمرە
رێزی دایكو باوکت بگرە
چاك بزانە ...
بەهەشت لە ژێر پێی دایکانە ! !
بەهەشت لە ژێر پێی دایکانە ! !
من بەو واتەیە حەپەسام
پەلە بووم بگەمە مەرام
بە ڕاکردن چوومەوە ماڵ
بەبێ پرسو بەبێ هەواڵ
بە دەستو برد

یەکسەر ژێر پێی دایکم ماچ کرد !
دایکم پێی ووتم : ڕۆڵە گیان
ئەمە چیتە هەی بە قوربان
لێت گۆڕاوە ؟
چی قەوماوە ؟ !
خەڵك ئەنووسێتە زوڵفان
ماچی گەردنو ڕوومەتان
بە کوێرایی چاوی دوژمن
چۆن ئەنووسێیتە ژێر پێی من ؟ !
گوتم : دایـە ...
هەموو شتێك بە بڕوایە
مەلا دەڵێت :
نیشان دراوە لەم قورئانە
بەهەشت لە ژێر پێی دایکانە
هەر بۆیە نووسامە ژێر پێت
ببوورە دایە دەمەوێ
چاوم بە بەهەشت بکەوێ !
گوتی : ڕۆڵە ...
مەبەست ژێر پێ خاكو خۆڵە
بۆ ئیمە ئەو خاکە جوانە
کوردســتانە
لەو کاتەوە ....
سەرم لە پێناوی دایکەو ،
ماچم لە خاك نابێتەوە
نابێتەوە !!

له دانیشتنێكدا لەگەڵ
(خالید دلێر)ی شاعـیرو هونەرمەند

مومتاز حەیدەری ئامادەی كردوە

شاعیرو هونەرمەند (خالید دلێر) شاعیرێكه هاوڕێی هەمیشەیی (ئـاوازو گۆرانـی)ش بـووه ، هـــەر لەبەرئـەوه لـەزووەوه ویـستم گفتوگۆیێكی لەگەڵ سازبدەم تا ئەوەی كه بەرێكەوت مامۆستا خالید هاته هەولێرو ئیتر ئەم دانیشتنەمان بوو كه زیاتر لەوه دەچێ كۆڕێكی بچكۆلانه بێو منو كاك (نەژاد عزیز سورمێ) بەشداریمان تێدا كرد • شایانی باسه ئەم دانیشتنه تارادەیەك له هیكرا بووو حەزیشمان دەكرد بەپێزترو بەربلاوتر بێ بەلام لەكاتی خۆی سەبارەت به چەند هۆیێكی تایبەت بـه مامۆستا خالید خۆیەوه لەكورتیمان بری‌یەوه • ئەمەو دەمەوێ كه داوای لێبوردنیش له مامۆستا خالید بكەم به دواكەوتنی بلاوبوونەوەی • كاتی خۆی لەسەر كاسێتێكی موسەجیله تۆماركرابووو منیش بەبێ دەسكاری دەقاودەقی قسەكانم خستۆتەوه سەر كاغەز •

مومتاز حەیدەری

مومتـاز :

مامۆستا ! ئێمه لەم دانیشـتنەماندا كه زیاتر لـەوه دەچێ كۆڕێـكی بچكۆلانه بێو كاك (نەژاد عزیز سـورمێ)ش بەشـداری تێـدا دەكـا

هیوادارین بگەینە هەندێ ئەنجام دەربارەی ئاوازو گۆرانی کوردی •
ئومیدیشم وایە کە بەئاشکرا رای خۆتمان دەربارەی باری ئەمرۆی گۆرانیو ئاوازی کوردی بێ بلێی •

خالید :

ئەمن زۆر سوپاسی برایەتیتان دەکەم کە لەگەڵم دانیشتن •
هیوادارم بتوانم بەشداری لە چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتانە بکەمو باسی ئەو هەنگاوانەیش بکەم کە دەبنە هۆی پێشکەوتنی هونەرو ئەدەبی گەلەکەمان ، هیوادارم لەم رێگایەدا دریغی نەکەم •

نەژاد :

بێ گومان مامۆستا خالید ! پێشەکی کە خەڵکی تۆیان ناسیبێ وەك شاعیرێك ناسیویانی ، دیسان دیوانی یەکەمیشت ـ ئاگرو گوڵ ـ کە لە سەرەتای یاخود بڵێین دوابەدوای ئەو ئەزموونانە چاپکرا کە دوابەدوای سەرهەڵدانی شیعری نوێی کوردی هاتنە بەر رووناکی ، ئەڵبەتە لەقۆناخێکی دیاریکراودا دەوری خۆی بینی •

ئێستا دەمانەوێ بزانین داخۆ بەینت لەگەڵ شیعر چۆنە ؟ ئایا دوای (ئاگرو گوڵ) (١) هیچت بەدەستەوەیەو ، شیعری ئەمرۆی کوردی چۆن دەبینی ؟

خالید :

ئێستا لەگەڵ شیعر تابڵێی دۆستایەتیمان بەهێزە ، من بوونی خۆم لەگەڵ شیعر دەبینمو لێکیان جیا ناکەوەوە •• ئەگەر بڵێم (شیعر منم) و منیش شیعرم ! لەوانەیە راستم گوتبێ •

---

(١) ئەوکاتە هێشتا مامۆستا « بەرەو لووتکە ئاوات »ی چاپکرد بوو •

ئەمڕۆ کە من تێدەفکرم کاك نەژاد زۆر شت لە ژیانی نەتەوەکەمدا دەبینم (پێویست دەکا شیعریان بۆ بڵێم) ، بەڵام گیروگرفتی رۆژانەی خۆم‌و ئالۆزی ژیان زۆر جار وام لێ‌دەکا سەرنجەکانم لە سنورێکدا بمێننەوە یا دەمێننەوە ، ئنجا دوای ماوەیەك لەگەڵ چەند سەرنجێکی دیکەدا یەك‌دەگرنەوەو شیعرێ لەدایك‌دەبێ ..

پاش (ئاگرو گوڵ) کە لە ۱۹۷۱ دا چاپم کردووە ، هەندێ شیعری‌ترم کۆکردۆتەوە .

مومتاز :

مامۆستا لەنێوانی قسەکانتدا باسی ئەوەت کرد کە زۆر دیمەنی ئەوتۆ دەبینی سەرنجت رادەکێشێ‌و ئەو سەرنجانەش کۆدەبنەوەو دەبنە شیعر یا کۆپلە شیعر . ئایا چەند چاوەڕوانی ئەم کۆپلە شیعرانە دەبی تاکو خۆیان دەدەنە دەستەوە .؟

خالید :

ئەو سەرنجانەی کە دەکەونە پێش چاوی شاعیر یا چیرۆك‌نووس یا هەر ئینسانێکی هەستیار ، ئەو سەرنجانە جیاوازیان لەگەڵ یەکتری هەیە ، دیسان لە شاعیرێکەوە بۆ یەکێکی‌تر دەگوڕێ ، سەیر دەکەی هەلوێستێ کار لە شاعیرێ دەکا بەجۆرێك لەلای شاعیرێکی‌تر لەوانەیە بەوجۆرە نەبێ‌و کەمتر جۆش‌بخواو درەنگتر لە بەرهەمێکی‌دا رەنگ‌بداتەوە ، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆسەر ژیانی شاعیرەکە خۆی‌و پێوەندیەکانی بەو سەرنجانەی کە بە هەڵکەوت دێنە بەرچاوی .

مومتاز :

مامۆستا وابزانم کە دەڵێین سەرنج واتە هەڵچوونی ناخی شاعیر

بەرابەر ئەو دیمەنانەی دەیانبینیّو کاری تیّدەکەن ، بەڵام هـۆی ئـەوە چی‌یە کە لای شاعیریّك ئەو هەڵچوونـە زووتر دەبیّتـە شـیعرو لای شاعیریّکی‌تر درەنگتر ، ئایا پیّوەندی بە هەلویستو بیروباوەڕەوە هەیە یا بە هەستی ئەو شاعیّرەوە ؟ •

خالیـد :

عەرزت دەکەم ، ئینسانو ژیان هەمووی وەکو سەعات وایە ، هەر پارچەیەك لەو سەعاتە کار دەکاتە سەر پارچەکانی‌تر ، واتە ئینسان خۆی لە کۆمەڵە شتیّك لەو شتانە پیّكهاتووە •• ژیانیش هەر بەوجۆرە ، بەم جۆرە هەردوو لایەن پیّوەندیان بەیەکەوە هەیە ، جـا گەلیّجـار وا ڕیكدەکەویّ کە ئـەو پیّوەندی‌یـە (سـلبی) دەبیّو گـەلیّ جاریشـ بەپیّچەوانەوە •

بەمچەشنەو لە ژیانی ڕۆژانەدا گەلیّ باری سەرنج دیّنە بەرچاوی ئینسانی شاعیر ، کە ئەمەش لـە سەرەنجامدا شیعر دروستدەکا جـا زوو یا درەنگ • ئەمەیش پیّوەندی‌بە خودی شاعیرەوە هەیەو لە رادەی رۆشنبیری‌و رووناكبیری شاعیر جیاناکریّتەوە ، هەروابیّتـەوە زەوق‌و چیّژو ئاوات‌و خواستی شاعیر •

مومتـاز :

مامۆستا کەواتە با سنووری چـوار چیـوەی قسەکانمـان فراوانتر بکەین ، رات دەربارەی ئەدەبیاتی ئیستای کوردی چی‌یە لـە شـیعرو ئەو بابەتە ئەدەبیانەی کە ئیستا لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا بلاّو دەبنەوە •• بەپیّی ئاگاداریتان چۆنی دەبینن ؟

خالیـد :

لەراستی‌دا ئەمن بۆ شایی‌یێکی گەورە دەبینم ..

گەلەکەمان لەساڵی (٩٦١)ەوە تووشی زروفێکی پڕ گۆڕانـکاری بوو . ئەم زروفە وای کرد کە ئەدەبو هونەرمان تارادەیەك خـەوتو ئەوگورجو گۆڵی‌یەش کە لە حەفتاکانەوە هاتەوە بەری نەبـوو ... ئەو ماوە دوور درێژەیش لاوەکانمان بـە ئـەدەبو هونـەری کـوردی پەروەردە نەکران ، تاکو ببێتە هۆی ئەوەی جموجووڵێـك دروسـت ببێ ، دەتوانم بڵێم تا رادەیەك تووشی جۆرە وەستانێکیش بوو ، ئەوەش بۆشایی‌یێکی زۆری دروست‌کردو نزیکەی تا (١٠) سالـی خایانـد ، شاعیرانی پێش ئەو ماوەیەش ، ئەوانیش تاقەتـی ئەوەیان نەمابـوو .. ئەمەش‌وا رۆیی تاکو دوای ساڵانی حەفتا . ئەوانەی کە لەو ماوەیەش هاتنەروو پێوەندێکی بەهێزیان نە لەگەڵ ئەوانەی پێش خۆیانو نـە لەگەڵ واقیعی گەلەکەمان نەبوو زوربەشیان هـەڵچوون ، بـەڵام نـەك لەسەر بناغەو ئەساسێکی پتەو ، ئەوەبوو وتم کە پێوەندیان بە ئەوانی پێش خۆیان ئەوەندە پتەو نەبوو و بێجگە لەوەیـش زوربەیـان گەنـجو خوێن‌گەرم بوونو حەزیان دەکرد زووتـر دەرکەونو لەسەر کورسی شاهانەی شاعیریتی دابنیشنو جەماوەر دەورەیان بداو نرخیان لێ بنێ ، ئیتر شیعری کۆنیان ڕەفز کردەوەو گۆیا ئەوەی کۆن زەمانی نـەماوەو بەسەرچووە وئەبێ ئێمە شیعری تازەو وشەی تازە بڵێین .

من خۆم لەگەڵ ئەو مەسەلەی گۆڕانەدام کە ئەدەبیش نوێشـکی ئەو ژیانەیە ، بەڵام پێویستە پێوەندیشی لەگەڵ پێش خۆی نەپچڕێنێ .

هەموو شتێکی تازە لە بناغەیەکەوەیە ، نەمامی تازە ڕواو کۆرپەی دارێکی پیرە ، جا ئەو برادەرانە لەو مەسەلەیدا بەسەهو چووبوون .

زیاد لە پێویست هەڵچوونو کەفو کوڵێکی زۆریان فرێدا ، دەیانگووت ئەبێ ئەدەبێ ئەمرۆ پێوەندی بە هی کۆنەوە نەبێ ، حاجی قادرو نالیو سالمو حەمدیی ساحیب قەرانو فەقێتەیرانو خانی هەموو رەفز کرابوونەوە •• بە ڕای من دەبێ شیعری ئەمڕۆ شیعرێکی زیندوو بێ خزمەتی ژیانو ئەو مەسەلانە بکا کە خەڵکی کوردستان دەیانەوێ •• خزمەتی بیروباوەڕی پێشکەوتووانە بکاو پێویستە چەکی خەباتی گەل بێو لە هەمان کاتدا گەل بکاتە چەکی خەباتی خۆیو بە زمانی ئەوان بنوسرێو خەڵکی تێی بگات ، چونکە ئەگەر تێی نەگا ئەو خەڵکە چۆن بیکاتە چەکی گەل ، شیعری ئەمرۆ دەبێ کوڕی چەرخی بیستەم بێ •

نەژاد :

راستی من تاقیێکم لەسەر قسەی مامۆستا هەیە ••

جارێ مەسەلەی ئەو نوێیەی باسی دەکا کە رەفزی کۆن بکرێتەوە ، وادەزانم ئەو شاعیرانەی کە لەوەدا بەسەهوو چوون ، هەر لە ئەزەلەوە لەبارچوونو نەهاتنە سەر دونیایێ •• بەڵام ئەوە مانای ئەوەش نی‌یە کە ئیتر ئەوەی لەسەر رێبازی کۆن نەڕوا ناتوانێ شت‌بدا بەدەستەوەو وەکو مامۆستا واتەنی خزمەتی مەسەلەکانی ژیان بکا •• بۆچی ؟ من شیعری تازەی کوردی لەم بارەیەوە دەستەوەستان نابینم ، پاشان مەسەلەی تێگەیشتنو تێ نەگەیشتنیش بەو جۆرە نی‌یە کە وەکو تاوانێك هەمیشە دەدرێتە پاڵ شیعری نوێی کوردی •• لەگەڵ ئەوەشدا من لەگەڵ مامۆستادام لە هەندێ مەسەلەدا •• من دەڵێم نەك هەر شیعری کوردی بەڵکو شیعری عەرەبیش کە زروفێکی دیکەی هەیە • هەر تووشی پاشاگەردانی‌یەك بووە ، کە ئەم پاشاگەردانی‌یەش زۆر جاران بە ئاوەژوو لێك‌دەدرێتەوە •

دیسان مامۆستا موشکیلەیەك هەیە ئەمرۆکە نەك هەر لەناو کورد بەڵکو لەناو زۆربەی میللەتان ئەویش مەسەلەی (لوتکە)یە ..

ئیستا نووسەرو شاعیری چاك هەیە ناڵێم نی‌یە . بەڵام (لوتکە) ئەمرۆکە لە ئەدەبی جیهـاندا .. کەمن ! کەم وا رێك‌دەکەوێ نووسەری وەکو (هەمینگوای‌و دیستۆفسکی‌و بەلزاك) و شاعیری وەك (مایکۆفسکی‌و رامبۆو پوشکین) بەرچاو بکەوێ ..

دوای ئەوەش مەسەلەی نوێ‌کردنەوە . من هەرگیز لەو باوەڕەدا نیم (تەجاوزی) گۆران نەکرابێ بەڵام داخۆ ئەوانەی کە ئـەم کارەیان ئەنجام داوە کەسیان لوتکەن ؟ ئەمەش بۆیە دەڵێم چونکە (گۆران) لە قۆناخی خۆی‌دا بە رای من لوتکە بوو وەکو ئەوەی کە شاعیرێکی وەك (پۆشکین)یش لوتـکە بـوو .. (لەگـەڵ بـارو زرووف‌و قۆناخـی هەردووکیشیان) .

دیسان لە نوێخوازی‌دا هەمیشە گرو جۆشێك هەیـەو بە کـەف‌و کوڵێکەوە سەرهەڵدەدا کە زۆرجـاران دەبینی (ئیسـتیعاب) ناکـرێ بەتایبـەتیشـ لـەلای ئەوانـەی کە خـویان بـە قاڵبی دیـارکـراوەوە راهێنـاوە . بۆیـە دەبینین بـەرامبـەری دەوەسـتن‌و هـەزارو یـەك بڕوبیانوویشیان بەدەستەوەیە .

من پێم‌وایە سەرهەڵدانی روانگە لە کات‌و زروفی خـۆی‌دا بـووو دەشبوایە سەرهەڵبدا ، لەگەڵ ئەو سەرچیخ چوونەشیان بەرابـەر زۆر لە مەسەلەکانی نوێ‌کردنەوە ... بەڵام جورئەتێکی چاکی تێدابوو ، دوای ئەوەش بوو بە هۆی سەرهەڵدانی بناغۆکەیـەکی رەخنـەی کـوردی ، بەم‌جۆرە وەکو دەڵێن (تەحـسیلی حاسڵ) ئەدەبەکەمانی بۆ پێشەوە برد . کە ئەمەش سوودی هەبوو زەرەری نەبوو ، ئەوەتا بەم‌جۆرە کە دەبینین

ئێستاکە ئەو کەف‌وکوڵە نەماو مەسەلەکە بە لایێکی‌دیکەدا شکایەوە ..

بە هەرحاڵ مامۆستا ئێمە دەمانەوێ رای تۆش دەربارەی ئەم مەسەلانە بزانین‌و بزانین داخۆ ڕای تۆ لەبارەی ئەو بەجێ‌هێشتن‌و هەندێ مەسەلەی کە پێوەندی بە کەلەپوورەوە هەیە چی‌یە ؟

خالید :

ئەوەی راستی بێ (گۆران) لە پەنجاکان‌و ساڵانی شەست‌و ئەو دەوروبەرە لوتکەی شیعری کوردی بوو بەڵام هەروەك دەزانین شیعرەکانی گۆران بەشی زۆری وەسفی بوو بە شێوەیەك خەڵك تێی‌ناگا ، وابزانم گۆران وەسفی‌وای نی‌یە خەلك تێی بگات ! ...

نەژاد :

بەڵام مامۆستا لەمەدا لەگەڵت نیم ، جارێ ئەوەڵەن بەشی زۆری شیعرەکانی گۆران بەوچەشنە نەبوون ، پاشان لە مەسەلەی وەسفیشدا من گۆران ئەوەندی بە (غامیز) نابینم ..

گۆران کە دەڵێ :

کۆمەڵە شاخێ سەخت‌و گەردن‌کەش
ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

ئیتر نازانم کێ لەم وەسفە ناگا ؟ ، یاخود گەشتەکەی هەورامان ، دەزانی مامۆستا ! من ڕایەکی دیکەم هەیە . من وای‌دەبینم لە هەموو شیعرە وەسفیەکانی گۆراندا وادەردەکەوێ کە شاعیر هەوڵدەدا ئینسانی کورد زیاتر بە خاکەکەیەوە ببەستێتەوە .. بێجگە لەوەیش کە بیانی‌یەك بیخوێنێتەوە باوەکو نەیشی‌دیبێ وڵاتی گۆرانی دەکەوێتە بەردڵ‌و

خۆشی‌دەوێ ، ئەلبەتە مەسەلەی تەجروبەی شیعریشی لەولاوە بوەستێ .

خالیـد :

عەرزم‌کردن کە کورد لە ژیانی‌دا ئالۆز بووەو زۆر لایەن هەبووە کە پێویستی بە دەیەها چیرۆكو شیعرو گۆرانی بووە . ئەمەش بە وەسف حەقی خۆی نادرێتێ .

جا ئێستا من هەر قسەکەی خۆم ئەکەمەوەو ئـەڵێم ، شـیعرەکانی گۆران بەشی زۆری وەسفن‌و وەسفیش ناتوانێ هەموو لایەنەکانی ژیان داپۆشێ‌و هەموو گیروگرفتەکانی ژیان پەروەردە بکا .. گۆران دەوری هەبوو لەوەی کە کوردستان بە خەڵك بناسـێنێ‌و دەورێـکی زۆریشـی لەمەسەلەی زمان‌و زاراوو چێژو کامەوە هەبوو ...

من دەشڵێم کە پێویستە گۆران جێ‌بهێڵرێ ، کە جێشـی دەهێڵین نابێ بخرێتە پشت‌گوێ ، ئەبێ هەیکەلێکی پیرۆزی بۆ بکەین ، چونکـە هەرکەسێ قارەمانی زەمانی خۆیەتی ، ئەوەش شـتێکی ئاسـاییە کـە گۆرانی پەنجاکان ناتوانێ ببێتە گۆرانی حەفتـاکان . وەکـو خۆیشـت ئەیزانی کە گۆران قارەمانی شیعری عاتیفی بوو ئەمڕۆ نـاتـوانێ وەکـو پێشان بێتەوە مەیدان . بەنیسبەت حاجی قادریش هەروا ، جا ئیتر هــەر کەسێ قارەمانی زەمانی خۆیەتی . گوران هات‌و دەوری خۆی دی ، ئەبێ جێ‌ی‌بێڵین‌و ریزیشی لێ بنێین کە بزانین ئەوە گۆرانی قارەمانەو دەوری خۆی دیوە .

من ئەوەش ئەڵێم ئەگەر شـایەد گۆران دە دوانزە سـاڵی‌تریشـ بژیابووایە، زیاتر ئەهاتە ناو شیعری کوردی‌یەوەو لە وەزعی کۆمەلایەتیمان نزیکتر دەبووەوە کە ئەمەش یەکێك بووە لە سیماکانی شیعری گۆران

دوای شۆرشی (٥٨) • زۆرم خەم‌بوو کە بەداخـەوە گۆران پێشـوادە کوچی یەکجاری لێنا ، بێ ئەوەی کە ئەم ڕێگایە پتەو بکا •

نـەژاد :

مامۆستا من گۆران بەوجۆرەش نابینم •• لەوانەیە وەکو فەرمووت گۆران زیاتر لە شیعری عاتیفی‌یەوە نزیك بووبێتەوە ، بەڵام من تێناگام داخۆ شیعر هەیە بەدەر لە عاتیفە ••

بە هەرحال ، من هەر ئەوەندە دەڵێم خۆزگە هەمـوو شـاعیرانمان وەکو گۆران قارەمانی زەمانی خۆیان دەبوون •••

مومتـاز :

ئەمنیش با تاقیێکی چکۆلانە بۆ مەسەلەکە بکەم •• وەك دەڵێی کە درێژەی پێنەدەین دباره کە لەسەر سەفەرن ••

بەلای منەوە گۆران کۆمەڵە لوتکەیەکە ، بووە بە لوتکەیەکی گەورە ، تائێستا ئێمە نەمانتوانیوە بەچاکی لە گۆران بگەین‌و پـەیرەوی گۆران بکەین ، ئەڵبەتە پەیرەوی ڕێبازی گۆران لە هەموو مەیدانێکدا•

با ئەوەندە بەس بێ • ئێسـتا با بێینـە سەر مەسـەلەی ئافـرەت لە شیعردا ، ئافرەت لە کۆمەڵدا • ؟

خالیـد :

ئافرەت کە نیوەی کۆمەڵە بێ پیاو ناژی ، پیاویش هەربەو جورە بێ‌ئافرەت ناژی کەواتە هەردوکیان تەواوکەری یەکترن ، بۆیە پێویستە ئێمە ئەم ڕاستی‌یە بە کردەوە بسەلمێنین • بەگوێـرەی شـیعری کوردی ئافرەت بزوێنێکی زۆر ئەساسی بووە بۆیە هەرگیز نەتوانراوە کە ئـەم

هەقیقەتە بخرێتە پشت گوێ تەنانەت لە لایەکانی تری ژیانیشدا ، هونەر، ئابووری • کۆمەلایەتی • ، من لەوباوەڕەدام کە ئەو پاشاگەردانی‌یەی دووچاری ئافرەتی کورد بووە هەمووی لەئەنجامی ڕەفتاری پیاوەوە بووە • ئەوە بێجگە لە هۆی‌تریش وەکو نەخوێندەواری‌و تێکەلاوبوونی ژیانی شارستانێتی ، بەوجۆرەی کە بووە •

نـەژاد :

ماموستا بائێستا بێینە سەر مەسەلەی ئاوازو گۆرانی کوردی ، دەلێم داخۆ ئێوە ئاوازو گۆرانی کوردی لە حالی حازری‌دا چۆن دەبینن‌و ئاسۆی دوارۆژی بە رای ئێوە چۆن دەبێ ؟

خالیـد :

ئاوازو گۆرانی کوردی ئەمرۆ بە قۆناغێکی تایبەتی‌دا دەڕوا بەتایبەتیش گۆرانی عاتیفی •

ئەمرۆ گۆرانی عاتیفی بواری خۆنواندنی زیاترە لە گۆرانی سیاسی ئەگەر گۆرانی کوردی یا ئەوانەی کە ئەم هونەرەیان لەئەستۆیە دەبێ پێویستیەکانی گەنج‌و یاخود نەوەی ئەمرۆ بزانن‌و دەری‌بڕن بەم جۆرە پێشکەوتن دەبێ‌و تام‌و چێژی گۆرانی کوردی لە دەست ناچێ •

دیسان لایەنێکی زۆر گرنگ هەیە کە دەبێ لە بەرچاوبگیرێ ، ئەویش ئەوەیە کە بیانی‌یەك گوێ‌ی لە گۆرانی کوردی دەبێ یەکسەر بزانێ کە هی گەلێکی تایبەتی‌یەو ئەم گەلەش گۆرانی‌و ئاوازی تایبەتی خۆی هەیە بەم‌جۆرە ئەبێ هەولەکانمان بۆ ئەم مەبەستە لەپێناوی ئاوازو گۆرانی ڕەسەنی کوردی بێت بۆئەوەی ئەم پێویستی‌یانەی کە نەوەی نوێ بەسەر رۆژگاری‌دا سەپاندوە بهێنرێتەدی •

من نالێم فۆلکلوری کوردی دەوڵەمەند نیە، ئەڵبەتە کە ئەمە بەڵگەی ناوێ چ لە ئاوازو چ لە شیعر ، بەڵام نابێ ئەوەیشمان لەبیرچێ کە ئەم ئاوازو شیعرە هی قوناغی خۆی بوو ، ئێمە پێویستیمان بە گۆڕین هەیە گۆڕینیش بە ڕای من تەنها ئەوە نیە فۆلکلۆرەکە بێنین‌و بەگەڵ ئاوازی هۆرمۆنی‌و ئالەتە ڕۆژاواییەکان لە تێکەڵاویەکی یەك نەگرتوودا کۆیان‌بکەینەوە. دوای ئەوەیشس ئێمە بۆ هەر فۆلکلور بڵێینەوەو بەس ؟ بۆ ئاوازی تازەمان نەبێ ؟

ئێمە تا ئەوساڵیش هەر لەسەر ئەم ڕێبازە ڕۆیشتووین بەداخەوە دەڵێم کە گورج‌و گۆلیمان هەر لەو ڕوانگەو ڕێیەوەیە ، تاوێکمان بۆ ئەو گۆرانیە تازانە تەرخان نەکردوە کە پێویستیمان پێ‌ی هەیە .

ئەمرۆ ئەبێ شاعیرمان هەبێ شیعری گۆرانی بلێ‌و بەس . ئەبێ کۆمەڵی لاوو گەنجی خوێن‌گەرممان هەبێ کە بەتەنگ ئیشەکەوە بێن (ئەڵبەتە لەگەڵ شانازیمان بۆ ئەو گەنجانەی لە تیپەکانی کوردستان‌دا کار دەکەن) بەم‌جۆرە ئاوازو گۆرانیمان بەرەوپێش دەچێ چونکە جۆرە مل‌ملانێ‌یەکی پیرۆز لەنێو شاعیرو ئاواز دانەرەکان‌دا دروست‌دەکاو لەئاکامیشدا خۆشترین شیعرو ئاوازی لێ دروست دەبێ. بەڵام بەداخەوە تەماشا دەکەی یەکێك تۆزێ مۆسیقا دەزانێ یەکسەر ئاوازێك ، دائەنێ ، لەدوایش‌دا هەڵدەستێ هەر خۆیشی شیعرێکی دەقەبەر دەکاو مۆسیقاکەشی لێ‌دەدا . ئیتر کورد واتەنی دوو سێ گندۆران بە دەستێکی هەڵدەگرێ .

ئەم جۆرە گۆرانیانە بەسەر خەڵکیشدا فەرز دەکرێ بەوەی کە لەهۆیەکانی بڵاوکردنەوەدا لە رادیۆو تەلەفزیۆن پیشادەدرێ‌و بێ‌ئەوەی بیر لە ئیعتیباراتی هونەری بکرێتەوە تۆمار دەکرێ ئیتر بە دوو ڕۆژان

کابرا دەبێتە هونەرمەند بەسەر سەری خەڵك • من ئەم دیاردە بە گیروگرفتێکی گەورەی هونەری کوردی ئەمڕۆ دەبینم •

نەژاد :

دیسان مامۆستا گۆرانی‌یەك کە بەمجۆرە لەدایك‌دەبێ بێ‌گومان کارێکی تەواویش دەکاتە سەر زەوقی مرۆڤو لەباتی پەرەپێدانی ، دەیمرێنێ •• بەمجۆرە ئەو هونەرمەندەی کە بەو شێوەیەی جەنابتان باسی‌کرد دەبێتە هونەرمەند زیانی لە سوودی زیاتر دەبێ •• کورد دەڵێ (عوزری لە قەباعەت خەراپترە) •

بێ‌گومان ، ئەو هونەرمەندەی بەناو هونەرمەند هەرگیز ناتوانێ شتێ بەدەستەوەبدا •

مومتاز :

مامۆستا (ئەڵبەتە شەرتیش نی‌یە ئەوەی کە من دەیڵێم ڕاست بێ) بەڵام وەکو ڕا ، من هەست‌دەکەم کە ئێستا گۆرانی عاتیفی بەسەر هەموو گۆرانی‌یەکدا زاڵە • نازانم جەنابتان راتان بەرابەر ئەم قسەی من چی‌یە ؟

لە قسەکانی هەوەڵماندا لەسەر ئەدەب عەزرم کردن ژیان وەك زنجیرە وایە هەر ئەڵقەیەك لەو زنجیرە شوێنی خۆی هەیە ، گورانیش هەر وایە وەزعێکی تایبەتی جا چ سیاسی بێ یا کۆمەلایەتی کاری تێ‌دەکاو نیشانەیەکی پێوە دەبێ کە هی ئەو قۆناخەیەو هی ئەو سەردەمەیەو مۆرکی ئەو سەردەمەیشی پێوە دیارە • ئەمڕۆ گۆرانی عاتیفی بەسەر

چەشنەکانی‌تری گۆرانی‌دا زاڵە • هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر بارو زروفێکی مەوزوعی ، قوناخێکی تایبەتی •

نـەژاد :

مامۆستا پێش ئەوەی پرسیارێ بکەم تێبینی‌یەکی چکۆڵانەم هەبوو، ئەویش ویستم بڵێم نەك هەر گۆرانی یا هونەر بەگشتی بەڵـکو هەمـوو لایەنەکانی‌تریش پێوەندیان بە بارو زرووفی ئەو گەلەوە هەیە ، بۆیـە دەڵێم پێویستە ئێمە لە هەر هەڵسەنگاندنێکماندا ئـەو نوختەیـە رەچـاو بکەین •

ئێستا با بێمە سەر پرسیارەکەم • دەڵێم تائیستاکە من لەو بڕوایەدا نیم شیعری نوێی کوردی (بەگشتی) نەبێتە گۆرانی•• بەڵام بەداخەوەم کە زۆربەی ئاوازدانەرەکانمان ئاوازی دانراو دەقەبەری شیعر دەکەن، نەك ئاواز بۆ شیعرەکە دابنێن، بەم‌پێیە ناگەینە ئەو رادەی تێکەلاوبوون‌و توانەوەیان لە یەکتریدا •• من ئەم مەسەلەیە بە (تەقسیر) تێ‌دەگەم •• ئێوە چ دەڵێن ؟

خالیـد :

ئەمڕۆ (تەخەسوس)ی هونەری پەیدا نەبووە کە هەندێ گەنجمان هەبێ فێری شیعرو ئاواز ببن ئەوساکە شیعر زۆر ئەبێ ئاوازیش زۆر ئەبێ وەکو ووتم پێشبڕکێیەکی پیرۆز پەیدادەبێ‌و شیعرو ئاوازی چاك دەقەبەری یەکتر دەکرێن بەڵام شیعری ئەمـڕۆ کە کەمـتر دەکرێتـە گۆرانی هۆی دەگەڕێتەوە بۆ نەبـوونی سـەروا (قافیە) • شێعرێکیش سەروای نەبـێ نەختێ بەزەحمـەت دەکرێتـە گۆرانـی دوای ئەوەیش گۆرانی ئەمڕۆ دەبێ شیعرێکی روون‌و ئاشکرا بێ بۆ ئـەوەی بەتەواوی بچێتە دڵی خەڵکەوە •

مومتــاز :

ماموّستا خالید زۆر سوپاسی هەستت دەکەین بۆ ئەم دانیشتنەمـان هیوادارین زۆرجاری‌تریش پێك بگەینەوەو دووبارە سوپاس •••

خالیـد :

منیش سوپاسی برایەتیتـان دەکەمو هیـوای سەرکەوتنتـان بـــۆ دەخوازم ••

گێتی شانۆیە ، بەلاّم دەورەکانی شانۆکاری‌یەکە
خراپ دابەش‌کراون !

ئۆسکار وایلد

دوو تاباۆی شیعر بۆ منالاْن

ڕۆستەم باجەلاْن

١ـ حەز

منالْەکان !
ئای حەزدەکەم :
بالْی خوڕەی دەریای ڕەش و
سوورو سپی تێکەلْ یەك کەم !
وای حەزدەکەم
وشەی مێشکم
بە لایەنێ پێوەند نەکەم !
بەلاْم چبکەم ؟
دلْدارەکەم کۆت کرایە •••
ناشزانرێ لەودیو پەردە
چ کزدیتاو چ هەرایە ••

٢ـ نیشتمان

منالْەکان !
کچێکی خوێن گەرمی کووبی
خوشکە بچکۆلەکەی لەئامێز گرتبوو

دەیوت : دایە
ئەها •• ئەها ••
دەنگی گرمەی فڕۆکە دێ ••
دەنگی ناپاڵمو قازیفەو نارنجۆك دێ ••
دەیوت : دایە •• توخوا دایە
هەر بەتەنها نارنجۆکێ تواناى هەیە
خوشکم ـ نەزەند ـ و بووکۆکەم
لەنێو خوێنا بگەوزێنێ ؟
هەر بەتەنها نارنجۆکی تواناى هەیە
قوتابخانەکەم بڕمێنێ ؟
ئەویش دەیوت : کچۆلەکەم
ناحەزەکان
وەك دڕندە هێرش دێنن
سکی منالٚ دەدڕێنن‌و ••
قوتابخانەو دارو خانووش دەسووتێنن
بەدنیهادن
لەنێو خاك‌و نیشتمانمان
دەرمان‌دێنن ••

هنری باربووس کێیە ؟

محەمەدی مەلا کریم

ماوەیەك لەمەوبێش کاك سەلاح شوان لە گفتوگۆیێکی ئەدەبیدا لەگەڵ ڕۆژنامەی (العراق) کە لە ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٢/٨/٣٠ ی ئەو ڕۆژنامەیەدا بڵاوکراوەتەوە ، لە وەڵامی پرسیاری ئەوەدا کە دوا کتێبی عەرەبی چی‌یە خوێندبێتیەوەو چۆنی لێك‌ئەداتەوە ، وتبووی :

« لەم‌دوایی‌یەدا بەشی تایبەتیی ڕۆمانم لە کتێبی (نظریة الادب) خوێندەوە ، بەڵام تەواوم نەکرد ٠ ڕەنگ‌بێ لەبەرئەوە بووبێ تەواوم نەکرد کە هەندێ بیرو ڕای‌وام تێدا دی لەسەر بنەڕەتی مەعلووماتی کۆن یا ناتەواوی‌وا بیناکرابوو لە بڕیاردان‌و ئەنجام‌گیریدا تەنها پشت بە گۆشەیەکی تەسك ببەستێ ٠ بۆنموونە ئەم کتێبە ناوی (هنری باربووس)ی بنووسی ڕۆمانی (دۆزەخ)ی تا بینەقاقە لە بێهوودەگەری (العبثیة) دا چەقیوی وا هێنابوو کە یەکێکە لە بنووسە شەنگەکانی ڕۆمانی ڕیالیستیی سۆشیالیستی لە ڕۆژاوا » ٠

بەداخەوە کاك سەلاح لەم هەڵسەنگاندنەیدا بۆ باربووس ، بەپێچەوانەی ئەوەی لێی چاوەڕوان ئەکرا ، کە دێ تاوانی ئەوە ئەخاتە ئەستۆی خاوەنانی کتێبی (نظریة الادب) گوایە لەسەر بنەڕەتی کۆن یا ناتەواو قسەیان کردووە ، خۆی لەسەر بنەڕەتی مەعلووماتی هەم کۆنیش‌و هەم ناتەواویش قسەی کردووە ٠ لەسەر بنەڕەتی کۆن قسەی کردووە چونکە (دۆزەخ) دووهەمین بەرهەمی باربووسەو باربووس

گەلێ بەرهەمی تازەتری هەیە کە بەجۆرێکی‌تر بیری کردووەتەوە تیایاندا • لەسەر بنەڕەتی ناتەواویش قسەی کردووە ، چونکە سەرانسەری بیری باربووس لە (دۆزەخ) یدا نی‌یە • بیری ناو (دۆزەخ)ی بیری قۆناغی یەکەمی ژیانیەتی‌و تەواوی بیری یا بیری تەواوی لە بەرهەمەکانی لەوەپاشیدا دەرئەکەوێ •

ئەمە ، ئەمە • بەلاَم من تێ‌ناگەم کاك سەلاح ، وەك ڕۆشنبیرێك ، چۆن ڕێگا بە خۆی ئەدا وابزانێ خاوەنانی کتێبی (نظریة الادب) ، کە کۆمەلێکن لە ئەکادیمیکە پسپۆڕی ئەدەبەکانی سۆڤیەت ، ئەوەندەی ئەو شارەزای بەرهەم‌و ژیانی باربووس نین‌و ، لە خۆی ناپرسێ چۆن لەم جیهانە گەورەیەدا درۆی‌وا ئەکرێ باربووس عەبەسی بێ‌و بە زۆری زۆرداری بکرێ بە واقیعیی ئیشتیراکی‌و ، ئەبێ سوودی خوێندەواری سۆڤیەتی لەوەدا چی بێ ڕووی ڕاستی باربووسی ـ ئەگەر ڕاست بێ عەبەسی بێ ـ لە عەبەسی‌یەتی‌یەوە لەپێشدا بکرێ بە واقیعی ؟ ئاخۆ بەوە بەڕاستی ئەبێ بە واقیعی‌و یەکێك لەوانە زیاد ئەکا کە باوەڕیان بەو ڕێبازە ئەدەبی‌یەیە سۆڤیەت لەسەری ئەروا ؟

ئەنجا گریمان ڕاستە هنری باربووس عەبەسی بووەو ، خاوەنانی کتێبی (نظریة الادب) بەدرۆ کردوویانە بە واقیعی ، بەلاَم کاك سەلاح چ‌زیانێکی تووش ئەبوو ئەگەر کتێبەکەی هەموو بخوێندایەتەوەو هەندێ درۆی دووزەردێنەی‌تری لەم‌چەشنەشی تێدا بدۆزیایەتەوە ؟ لام‌وایە ئەوە شتی چاك ئەبوو بۆ ئەوکەسانەی هەر ئەوەندە کوێرە ڕەخنەیەکیان دەسگیر ببێ لە بەرەی دۆستانی واقیعیەتی ئیشتیراکیی بگرن ، وائەزانن هەنگیان لە داردا دۆزیوەتەوە ! ئەوانەی دژی واقیعیی ئیشتیراکین ، واقیعی‌یە ئیشتیراکی‌یەکان بەوەتاوانبار ئەکەن کە ئەوەندە ئاسۆ تەسك‌و دەروێش مەشرەبن لە جزمی بیروباوەڕی خۆیان بەولاوە

چاویان بەرایی نادا تەماشای کتێبێك بکەن ، کەچی وا کاك سەلاحیش هەر لەداخی ئەوە کە لە (نظرية الادب)دا نووسراوە هنری باربووس واقیعیی ئیشتیراکی‌یە ، کتێبەکە تووڕئەداو تاقەتی نامێنێ تەنانەت تەنها بەشی ڕۆمانەکەشی تەواو بکا • بەڵام مەسەلەکە نە لە دەستی مندایەو نە لە دەستی کاك سەلاحداو ، هنری باربووس واقیعیی ئیشتیراکی بووەو هەر لەسەر ئایینی واقیعیەتی ئیشتیراکی‌یش مردووەو ، ئەمەش پوختەیەکی باسی مێژووی ژیانو هەڵسووڕانی ، وەك لە بەرگی یەکەمی « کورتەی ئەنتسیکلۆپێدیای ئەدەبیی سۆڤیەتی » دا نووسراوە :

★ ★ ★

هنری باربووس (١٨٧٣ - ١٩٣٥) بنووسێکی فەرەنسەیی‌و شەخسیەتێکی کۆمەڵایەتی‌یە • لە ساڵی ١٩٢٣ وە ئەندامی پارتیی کۆمونیستی فەرەنسە بووە • لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سۆربۆن خوێندوویەو لە ١٨٩٢ دا داکۆکیی لە دوکتۆرانامەکەی کردووە لە مەیدانی فەلسەفەدا • لە ناوەڕاستی ساڵانی نەوەدەوە دەستی داوەتە نووسین • لە سەردەمی کۆنەپەرستیی سیاسیی فەرەنسەدا کۆمەڵە چەکامەیەکی بڵاو کردەوە لیپ بوون لە ڕەش‌بینی‌یەکی خەست‌وخۆڵ • لەم کۆمەڵە چەکامەیەیدا جێ‌پەنجەی دیکادانسیزم دیارە کە ڕێبازێکی فەردی‌یە وەرەبەردانو ڕووخانی شەخسی‌و تێك‌شکانی هونەر ئەگەیەنێ، بەڵام هەندێ نیشانەی بێزاری دەربڕینیشی تێدایە • باربووس لە شاکارەکانی ئەمیل زۆلایش کۆڵیوەتەوە • بەهۆی هێزی ڕۆمانەکانیەوەو بەهۆی هەڵوێستیەوە لە مەسەلەی (دریفۆس) کە ئەفسەرێك بووە بە ناهەق گیراوە - زۆری خۆش‌ویستووە • لە ١٩٠٨دا ڕۆمانی (دۆزەخ)ی دەرکردووە کە ڕەگەزەکانی قوتابخانەی سروشتی (کە

قوتابخانەیەکە لە قوتابخانەی ڕیالیستی‌یەوە زور نزیکە) جمەیان تێدا دێ • ئەم ڕۆمانە ، بە هەر ڕەنگ ، نیشانەی وردە وردە گواستنەوەی باربووسە لە هێماکاری‌یەوە بۆ ڕیالیزم • ئەم وردە وردە گواستنەوەیە لە چیرۆکی (ئێمە) شدا دیارە کە لە ١٩١٤ دا دەری کردووە •

ئەو ڕووداوەی ژیانی باربووسی بە باری یەکجاریدا خست ، شەڕە ئیمپریالیستی‌یەکەی ١٩١٤ - ١٩١٨ بوو • باربووس وەك سەربازێکی سادەی داوتەڵەب لەم شەڕەدا بەشداریی کرد • نامەکانی کە لە بەرەی جەنگەوە بۆ ژنەکەیی ناردوون ، وەك بەڵگە وانە • باربووس لەم نامانەدا سەرپۆشی ڕۆمانسی‌یانەی سەر ڕووی جەنگی دادڕیوەو پەردەی لە ڕووی سەرکردەکانی فەرەنسە هەڵداوەتەوە • بەڵام لە هەمان‌کاندا قارەمانەتیی گەلیشی لەم شەڕەدا بەدی‌کردووە • لە هەندێ لەو نامانەدا بەراوردی لەنێوان ئەوانەدا کردووە کە هەر بۆ تەماشاو هەواڵزانین ئەچنە بەرەی شەڕەوە لەگەڵ ئەو ڕەنجکێشانەی هەموو ئەرکی جەنگیان بەسەر شانەوەیە • باربووس پاشان بابەتی ئەم نامانەی خستووەتە ناو کتێبی (ئاگر) ەوە کە پێشان لە سەنگەردا نووسیویەو دوایی لە ڕۆژنامەکانی پاریسدا بڵاوی‌کردووەتەوەو سەرەنجامیش هەمووی پێکەوە لەچاپ‌داوەو ، هۆی ڕاستەقینەی شەڕی تێدا ڕوون کردووەتەوەو بێزاریی خۆی لەوانە تێدا دەربڕیوە کە ئەبن بەهۆی شەڕو ، باسی ئەوەشی تێدا کردووە چۆن وردە وردە سەرباز هوشیار ئەبنەوەو لە دواڕۆژدا ئەبن بە بنەمای بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی • باربووس لە باسی شەڕدا خۆی لە درۆو ساختەو شتی دەست‌هەڵبەست دوور گرتەوە • ئەو لەم کتێبەیدا ڕەشبین نی‌یە وەك لە (دۆزەخ) ەکەیدا ڕەشبین بوو • بە دڵێکی پڕ لە خۆشەویستی‌یەوە لەبارەی هاوتیپەکانیەوە ئەنووسێ‌و ئەو هەستەی دەروونی جەنگاوەرەکان دەرئەبڕێ کە بە قووڵی

لەبارەی کورۆکی شەڕو دوارۆژی پاش شەڕەوە بیرئەکەنەوە • باربووس زۆر سەرکەوتووانە توانیویە باسی میزاجی دەروونیی سەربازەکان بکا • شتی نوێ لەم کارەی باربووسدا لێکدانەوەی دەروونیی سەربازە ساویلکەکانە کە لەگەڵ سیفەتە مێژوویی یەکانیاندا تێکەڵ بووە • وەنەبێ دەوری جەماوەریش لەم کارەی باربووسدا دیار نەبێ • باربووس لەم ڕۆمانەیدا مۆنۆلۆژی ناوخۆی کردووە بە هۆیەك بۆ دەربڕینی بیری هەموان کە خۆیشی یەکێکیانە • لە کتێبێکی کەشیدا کە لە ١٩١٩ دا دایناوەو ناوی لێناوە (ڕوونی) باسی ئەوەی کردووە کە چۆن زۆر لەم جەنگاوەرانە پاشان شۆڕشگێڕیان لێ دەرچووە• ف• أ• لینین لەبارەی ئەم کتێبەی باربووسەوە نووسیویە : « گۆڕانی بیری کاڵی بنیادەمی عادەتی بە بیری بنیادەمی شۆڕشگێڕ ، دەق ، لەئەنجامی شەڕەوە بوو • باربووس لەم ڕۆمانەیدا ئەمەمان توند ئەخاتە پێش چاو » •

باربووس کە لە شەڕ گەڕایەوە چالاکی یەکی زۆری بۆ یەکخستنی ڕۆشنبیرە دژ بە گیانی میلیتاریزمەکان نواند • بوو بە سەرۆکی کۆمەڵی کۆنە جەنگاوەرەکانو لە ١٩١٩ دا کۆمەڵەیەکی ئەنتەرناسیۆنالیستیی پێکەوەنا • ئەم کۆمەڵە دەورێکی گەورەی لەدژی دەستتێوەردانی بێگانە لە ڕووسیای سۆڤیەتیدا گێڕا •

باربووس بەگەرم بەپێشوازیی شۆڕشی ئۆکتۆبەرەوە چوو کە دەورێکی گەورەی لە ژیانو شاکارنووسینی ئەویشدا گێڕا • لە ١٩١٩دا کتێبێکی لەبارەی ئەم شۆڕشەوە نووسی ناوی لێ نا« تیشکێك لە قووڵاییی بنەوە » • چەند وتارێکشیی نووسی داوای زێروزەبەر کردنی کۆشکی سەرمایەداری تێیاندا کرد • لە ١٩٢٠ دا ئەم وتارانە کۆکرانەوەو هەموویان کران بە کتێبێك بە ناوی « وشەکانی جەنگاوەرێك » • لە

١٩٢٥ یشدا ڕۆمانی « کۆتەکان » ی بڵاوکردەوە • باربووس لـەم کارە هونەری‌یەیدا مێژووی جیهانمان وەك زنجیرەیـەکی نـەبڕاوەی دەردو ئازاری جەماوەری گەل‌و خەباتی مرۆڤایەتی بـۆ ئازادی‌و بەختـەوەری ئەخاتە بەرچاو • لە ١٩٢٦ یشدا کتێبی « خوێنڕێژەکان »ی بڵاوکردەوە• لەم کتێبەدا باسی ئەوە ئەکا حوکمڕانە فاشیستەکانی بولـگاریاو ڕۆمانیـا چۆن حوکمڕانی‌یان ئەکردو ، لە ١٩٢٩ یشدا کۆمەڵە چیرۆکێکی تری بڵاو کردەوە •

باربووس لە مەیدانی ڕەخنەی ئەدەبی‌یشدا کاری کردووە • لـە ١٩٣٢ دا کتێبێکی بە ناوونیشانی « زۆلا » وە بڵاو کردەوە • ئەم کتێبـە بە ڕوون کەرەوەی بیروباوەڕی ئیستاتیکایی باربووس دائەنرێ‌و ئەوەی تێدا ڕوون‌کردووەتەوە کە بنەڕەتی هونەری نوێ ئەوەیە ئەدیب پێوەندی بە جەماوەرو گەلەوە هەبێ •

باربووسـس شاکارەکانی گۆرکیی زۆر بـەرز هەڵسەنگانـدووە • لەبارەی گۆرکی‌یەوە نووسـیویە : « ڕێـگای نـوێی بۆ جیهـان ڕوون کردەوە » لە یەکەمین کۆنگرەی بنووسـانی سـۆڤیەتیشدا بەشـداریی کردووەو وتارێکی تێدا داوە لەبارەی ڕیالیزمی سۆشیالیسـتی‌و لەبارەی خەباتەوە بۆ دروست‌کردنەوەی جیهـان لەسەر بنـەڕەتی سۆشـیالیزم‌و لەپێناوی ئادەمیزادێکی بەختەوەری ئەوتۆدا کە خۆی گەورەی ژیان بێ‌و لەپێناوی هوشیاریی شۆڕشگێڕانەی گەلدا • ئەمە بنەڕەتی شاکارنووسیی باربووسە •

لە ١٩٣٥ یشدا کۆنگرەی ئەدیبـانی جیهـان بە ناوی (نەتـەوەو کولتوور) ەوە بەسـرا بـۆ داکۆکی‌کردن لە کولتـوور • باربووسـس بەشداریی لەم کۆنگرەیـەدا کردو ئـەوەی تێـدا دووبـاد کردەوە کە

کولتووری هەر وڵاتێ لەسەر بناغەی ڕابوردووی کولتووریی نەتەوەی ئەو وڵاتــە دائــەمــەزرێو لە هــەمان کاتیشدا بەشـێکە لە کەلەپــووری کولتووریی هەموو مرۆڤایەتیو ، تاقی‌کردنــەوەی یەکێتیی سـۆڤیەتو گەشەکردنی کولتووری گەلەکانی ئەم وڵاتەو یەکێتیی هارمۆنی‌یانی کرد بە بەڵگە بۆ قسەکانی •

بەم‌چەشنە باربووســ تا مــرد لەتەقــەلادا بــوو بۆ ڕێکخســتن‌و یەکخستنی هەمــوو هێزە شۆڕشگێــڕەکانی جیهــان لە خەباتــدا لەدژی فاشــیزم* •

★ ئە• ئە• ئایسباخ ئەم باسەی بۆ ئەنتسیکلۆپیـدیاکە نووســیوەو ، برادەرێك بۆی وەرگێڕام – م• م• ك•

پێڕست

سەرنووسەر :

ئەم ژمارەیەی تریش ٣

کەریم شارەزا :

سەرهەڵدانی شیعری سیاسیی کوردی لەنێوانی خانیو حاجی قادری کۆیی‌دا ٥

ناظم حیکمەت (و : شوکور مستەفا) :

بیرکلێی ٤٢

د. ئەورەحمانی حاجی مارف :

مووروی ماڵاوسێ مەگەر بە شەو بکرێتە مل ٥١

د. نافیع ئاکرەیی :

ئەز ناف کورو سترانەکا نێ ٧٥

د. وریا عومەر ئەمین :

ووشە ٨٣

ئازاد دڵزار :

گەشتێك بە ڕۆمانیادا ٩٠

فوئاد مەجید مسری :

چەند ووشەیەك دەبێ بووترێ ٩٣

مارف عومەر گوڵ :

هەڵبەستێکی مەزن ١٠١

حەمەکەریم هەورامی :
ڕشانەوەی ناو گۆڕەپانەکە ١٠٣
شێرکۆ بێکەس :
فورات‌و چەند گۆرانی‌یەکی غەمگین ١١٥
ڕەزا سەییدگوڵ بەرزنجی :
کاتێ بێدەنگی دەدوێ ١٢١
عمر محمد اسماعیل :
ڕێگاکەت سەختە ، بەڵام تۆش ڕێبوارێکی کارامەی ١٢٤
هەژار سۆرمی :
یەك دوو وشە دەربارەی ئەدیبێکی شۆڕشگێڕ ١٢٧
جەلال مەدحەت خۆشناو
بەهەشت‌و خاك : ١٣٢
مومتاز حەیدەری :
لەدانیشتنێکدا لەگەڵ (خالید دلێر)ی شاعیرو هونەرمەند ١٣٤
ڕۆستەم باجەلان
دوو تابلۆی شیعر بۆمناڵان ١٤٩
محمدی مەلا کریم :
هنری باربووس کێیە ؟ ١٥١

★ ★ ★

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدا
ژمارە (٢٤) ی ساڵی ١٩٨٢ ی دراوەتێ

« الكاتب الكردي »

مجلة « نووسەری کورد »

مجلة اتحاد الادباء الاكراد في العراق

العـدد (٩) ، الدورة الثانيـة ، تشرين الثاني ١٩٨٢

رئيس التحريـر

الدكتـور عزالدين مصطفى رسـول

سكرتـير التحرير

ممتـاز الحيدري

الادارة

بغـداد ـ الوزيريـة

مقـابل كلية التربية الرياضيـة ـ مقر جمعية الثقافة الكردية

THE KURDISH WRITER

BULLETIN OF
THE UNION OF THE KURDISH WRITERS IN IRAQ

No. (9) Second Period, November 1982

EDITOR - IN - CHIEF :
Proffesor - Ds. C. : IZZADIN MUSTAFA RASOOL

DEPUTY EDITOR - IN - CHIEF :
MUMTAZ HAYDARI

Office : BAGHDAD, WAZEERIYYAH, OPPOSITE COLLEGE OF PHYSICAL EDUCATION, HEADQUARTERS OF THE KURDISH CULTURAL SOCIETY.